

THOMAS HYLLAND ERIKSEN

Tyranie okamžiku

2. VYDÁNÍ

Společensko-ekologická edice
Nakladatelství DOPLNĚK

INFORMAČNÍ VĚK A JEHO PŘUVODNÍ JEVY

Pojem *informační věk* se už jistou dobu používá. Vysloví-li nějaká veřejná osoba termín *informační společnost*, většinou toto slovní spojení nenese žádný konkrétní význam – podobně je tomu u ostatních módních slov (například *globalizace*, *identita* a *kultura*). Občas člověk získává podezření, že politici takové termíny používají jako zaklínadlo, aby ukázali, že jdou s dobou, nikoli proto, aby pojmenovali jevy, kterými se dnešní doba liší od industriální společnosti. Je samozřejmě škoda, že se užitečná slova tak rychle opotřebují a přestanou být použitelná právě ve chvíli, kdy jsou nejvíce potřebná. Degradaci obvykle způsobí dobré úmysly: slovo zřejmě popisuje něco zásadního, a proto se často používá. Na druhé straně je klesající mezní užitečnost slov (tedy jejich nízká hodnota a zkracující se životnost) sama o sobě typickým příkladem symptomů, které jsou s informační společností spojeny. Vyvolání stejného účinku si žádá stále silnější prostředky.

Pojem *informační společnost* tedy jinými slovy ztratil svůj význam právě kvůli informační společnosti. Fenomén, který pojmenovává, totiž reálně existuje. A pokud si děláme naděje na to, že dnešní dobu pochopíme, jeví se jako nejschůdnější východisko přechod od industriální k informační společnosti.

V několika posledních desetiletích se událo i mnoho jiných působivých změn. Tedy mělo by se spíše říci mnoho jiných, o něco méně působivých změn. Například ještě v roce 1980 neexistovala v Oslu jediná indická restaurace. V roce 2000 jich jen v nejbližším okolí mého bytu funguje alespoň půl tuctu. V románu Douglase Adamse *Holistická detektivní kancelář Dirka Gentlyho* z roku 1988 si hlavní hrdina hořce stěžuje, že v Oslu si nelze objednat pizzu s dodávkou do domu. Dnes už by to rozhodně neznamenalo problém; spíš by bylo těžké si vybrat mezi všemi těmi pizzami, čínským, indickým a kdovíjakým jídlem, které si můžete jak telefonem, tak po internetu v hlavním městě Norska objednat.

V bohatých zemích jsou dnes videopřehrávače a počítače pro lidi stejně běžnou záležitostí jako pro předcházející generaci televizor. Bankovní

pobočky byly buď zrušeny, nebo přestavěny tak, aby se zákazníci pokud možno nedostali dovnitř; šekové knížky zašly na úbytě a boom zažívá internetové bankovníctví. Standardním způsobem komunikace mezi teenagery se staly SMS zprávy a chat na internetu. Technologii SMS (Short Message System) až do poloviny roku 1999 téměř nikdo neznal; původně se měla využívat hlavně pro krátká upozornění na vzkazy v hlasové schránce. Pak ji objevili mladí lidé a začali pomoci této levné služby komunikovat. Počet SMS zpráv odeslaných v Norsku v říjnu 2000 byl stejný jako za celý předcházející rok, což znamená dvanáctinásobný nárůst.

21. století začalo v roce 1991

Výše popisované změny jsou samy o sobě nepochybně jen nepodstatným čerčením hladiny, souvisejí ovšem s hlubšími strukturálními změnami. Proto je nejen možné, ale v podstatě nezbytné prohlásit, že 21. století nezačalo v roce 2000 ani v roce 2001, ale někdy kolem roku 1991.

V roce 1991 se odehrály tři převratné události s dalekosáhlými důsledky. Za prvé se rozpadl Sovětský svaz. V návaznosti na to zmizelo i politické uspořádání světa, na které jsme byli zvyklí z poválečných let. Tehdy ve světě existovaly dvě supervelmoci, existovalo tedy také jasné rozdělení na politickou levici a pravici. USA reprezentovaly ideologii založenou na velké míře svobody a malé míře bezpečí (dokonce tak malé, že velká část obyvatel Spojených států vlastnila zbraň, kterou by se nerozpakovala použít, byla-li by jejich bezpečnost ohrožena). Sovětský svaz ztělesňoval pravý opak – velkou míru bezpečí a velmi málo svobody (tak málo, že člověka mohli zavřít do koncentračního tábora na Sibiři, pokud vyjadřoval otevřeně své názory). Tento základní rozpor se pak často převáděl do řady dalších dichotomií, například stát versus soukromá iniciativa, společenství versus jedinec, solidarita versus egoismus a tak dále. Přestože na Západě se sovětský systém zamlouval jen málokomu, přece jen představoval alternativní způsob organizace lidského života; odlišný pohled na lidskou povahu a jiné chápání společenského plánování, než jaké zosobňuje systém severoamerický. Většina politických hnutí světa se snažila zařadit někam mezi extrémní individualismus Spojených států a extrémní kolektivismus Sovětského svazu; politické debaty se odehrávaly v prostoru ohraničeném těmito dvěma krajnostmi. Ve chvíli, kdy jedna z polarit zanikla, zmizel i jasně definovaný prostor pro diskusi.

Další důležitou událostí byl rozpad Jugoslávie a války, jež následovaly. Tragédie na Balkáně nepřímou naznačily, že etnický nacionalismus a fundamentalismus mohou být minimálně krátkodobě mocnými silami působícími proti nadvládě USA a globalizaci. Války také upozornily na skutečnost, kterou badatelé už nějakou dobu tušili, totiž že s nástupem modernity se nevytrácí etnická ani jiná „prvotní“ příslušnost. Elementární identita založená na zakotvení v místě a v rodových vztazích může život lidí nadále ovlivňovat, bez ohledu na úroveň dosaženého vzdělání či na počet televizních kanálů, jež mohou užívat; tyto formy identifikace ekonomická globalizace neoslabuje, nýbrž posiluje. Lidé se totiž častěji cítí jako oběti než jako rovnoprávní aktéři.

Rozpad Jugoslávie navíc ukázal, že kolektivní identita není dána jednou provždy a že se suverenitou a nedělitelností státu nelze v budoucnu najisto počítat. Jedním z dogmat poválečné mezinárodní politiky bylo, že je nepřipustné měnit hranice státních celků. To už dnes neplatí. Na drastickém případě Jugoslávie se projevilo, že existuje poptávka po společenstvích jak většího, tak menšího rozsahu, než jaký současné státy nabízejí.

Války na Balkáně byly navíc prvními v dlouhé řadě konfliktů bez jasné dělicí linie mezi *dobrem* a *zlem*. Ještě koncem 80. let dokázali západoevropští humanisté a moralisté k velké většině konfliktů zaujmout jasné stanovisko. Lidé obvykle podporovali osvobozenec a utlačované národy v boji proti jejich utiskovatelům a supervelmocem. Ale koho tito humanisté podporovali během občanské války v Somálsku? Komu stranili ve Rwandě – Hutům, nebo Tutsiům? Jaký názor mají na občanskou válku na Srí Lance? Na Izrael a Palestinu se raději ani neptám. (Obě strany tohoto konfliktu měly dlouho přesvědčené zastánce; v průběhu 90. let však pronikla i sem značná dávka rozpolcenosti.)

Třetí důležitou událostí, kterou lze také časově zařadit zhruba do roku 1991, je komercializace internetu; tím se dostáváme k tématu této knihy. Internet existoval již od konce 60. let, do roku 1983 pod jménem ARPANET, ale nabízel jen velmi omezené využití. První uživatelé byli spojeni s armádním prostředím; o něco později vznikla akademická síť, hlavně v USA, a skupina počítačových nadšenců, kteří si vyměňovali soubory a informace pomocí takzvaných BBS, tedy jakýchsi elektronických nástěnek. Ovšem skutečný start internetu přišel právě kolem roku 1991.

Síť byla zpřístupněna veřejnosti, takže si běžní občané mohli zařídit internetový účet z domu a e-mail přestal být jen kuriozitou amerického univerzitního prostředí.

O pár let později se objevil World Wide Web, grafické rozhraní, které je pro mnohé v podstatě synonymem internetu. Svě první setkání s WWW si dobře pamatuji. Stalo se to někdy koncem zimy roku 1993, kdy mi jeden z výpočetních techniků v kanceláři instaloval do počítače nové programy. E-mail už jsme v práci několik let sporadicky využívali, ovšem i ti z nás, kteří se o výpočetní techniku zajímali, měli o dalších možnostech této nové, globální sítě jen nejasnou představu.

Technik dvakrát klepnul na ikonu s názvem „Mosaic 1.0“. „Tohle je novinka, jmenuje se to World Wide Web,“ řekl a prorocky dodal: „Za pár let to bude *bomba*.“ Vysvětlil mi základní principy – „URL“, „http“, „grafické rozhraní“, „HTML“ – a pak mi ukázal několik webových stránek. Byla mezi nimi univerzita v Adelaide a Knihovna amerického Kongresu. Aha, řekl jsem si, tady bych časem mohl najít seznamy povinné četby z jižní Austrálie nebo se podívat, jaké publikace mají v největší knihovně světa. Tomu říkám pokrok! „Zatím tam toho ještě moc není,“ dodal technik omluvně, „ale počkejte za nějakou dobu!“

Zbytek jistě znáte sami. Už na podzim téhož roku začal rapidně narůstat počet míst v síti (takzvaných domovských stránek, jak se jim dodnes říká). Vlastní domény si jako první zařídily počítačové firmy; po nich následovaly další, například nahrávací společnosti nebo některá nakladatelství; internetové stránky si vytvořily také univerzity. Vzhled webových dokumentů se rychle zlepšoval a množství informací rostlo. Kalifornský časopis *WIRED* – dodnes nejdůležitější kulturní periodikum pro čtenáře se zájmem o techniku – někdy v roce 1994 doporučoval, že chce-li jít člověk s dobou, musí si okamžitě založit osobní domovskou stránku. Mnozí to udělali. Zároveň se vyrojila spousta webových stránek zaměřených na různá okrajová témata: anarchismus, art rock, science fiction, náboženské sekty. Na nové médium se s vervou vrhli velcí i malí, mocní i bezvýznamní, vyznavači hlavního proudu i undergroundu.

World Wide Web měl okamžitý úspěch. Vylepšené verze kódovacího jazyka HTML spolu s novým programovacím jazykem Java umožnily ke stránkám přidat zvukový doprovod, umístit na ně animace, jakýkoli typ formátovaného textu, odpovědní formuláře a tak dále. Přenosová

rychlost stejně jako šířka přenosového pásma se postupně zvyšovala a roste i nadále. Nikdo přesně neví, kolik je na síti v současnosti vystaveno stránek, ale v době vzniku této knihy se jejich počet odhadoval na stovky milionů. Každé místo v síti („hostitel“) může obsahovat jedinou stránku, nebo naopak celou řadu.

WWW představuje kvalitativně novou záležitost. Použijeme-li slova spisovatele Williama Gibsona, je web cosi jako nekonečný časopis nebo velká knihovna, ovšem podle mého názoru se web od knihovny v mnoha ohledech liší, i když odhlédneme od množství reklamy. V první řadě nejsou informace na internetu uspořádány abecedně ani podle jiného klíče. Jednotlivá témata a stránky se propojují náhodně. Web nemá ani hierarchickou strukturu; stránka je prostě stránka a domovská stránka kreativního studenta může být stejně zajímavá jako hlavní stránka firmy Microsoft. Navíc obě dvě zabírají na obrazovce úplně stejný prostor.

Jinými slovy, web představuje nesmírně demokratický a decentralizovaný systém. Díky tomu mají nejrůznější mocenské skupiny neustále nutkání ho nějak řídit či kontrolovat; doposud bezvysledně. Na internetu je jak známo k dispozici značné množství pornografického materiálu, a když člověk hledá, najde i politické urážky a propagandu všeho druhu, navádění k trestné činnosti, nejrůznější excentrická prohlášení a nepřeberné množství reklamy. Někteří pesimisté se obávají, že internet postupně degeneruje na pouhé marketingové fórum; naštěstí se však mýlí. Stejně jako papírová média je web pouhý zprostředkovatel, prázdná nádoba, kterou můžeme naplnit jakýmkoli obsahem; sama o sobě však k vytváření obsahu také přispívá. Je to přesně naopak, než kdysi tvrdil vizionářský teoretik sdělovacích prostředků Marshall McLuhan; médium není totiž co jeho obsah, může ovšem myšlenku, poselství ovlivnit. Historie filozofie ukrytá na CD-ROMu, v románu či ve filmu nejen jinak vypadá ve srovnání s pěti sty stránkami suše psané publikace bez ilustrací – ona skutečně je jiná. Na rozdíl od tištěných médií se obsah webu neustále mění. Žádná firma, jež má alespoň minimum sebeúcty, se nespokojí pouze s tím, že by měla vlastní webové stránky – neustále totiž svou prezentaci vylepšuje. Nelze tedy zaručit, že stránka, kterou člověk najde na síti dnes, tam bude i zítra. Kontrola a aktualizace odkazů je proto jedním z nejdůležitějších úkolů správce sítě v organizacích po celém světě. Neustálá změna se stává pravidlem, nikoli výjimkou.

Počet uživatelů internetu se rychle zvyšuje. Koncem roku 2000 bylo „připojených“ téměř 400 milionů lidí. Uživatele nalézneme na všech kontinentech, ale zastoupení v jednotlivých zemích je samozřejmě velmi nerovnoměrné. Počet uživatelů internetu však není přímo závislý na životní úrovni obyvatel (na rozdíl například od počtu automobilů). V Norsku pracovala v roce 2000 s internetem polovina obyvatel (tj. 2,3 milionu). O dva a půl roku dříve to byla pouze čtvrtina, tedy 500 000. V celé Africe se vyskytovalo jen o něco více uživatelů internetu než v Norsku. (Tento kontinent má přitom stokrát více obyvatel.) Odečteme-li však Jihoafrickou republiku, která je technologicky poměrně na výši a k internetu tam má přístup přes jeden a půl milionu lidí, připadá na celý světadíl méně než polovina uživatelů oproti kterékoli z nejmenších zemí Evropy.

Ke státům s nejvyšším podílem uživatelů patří v současné době USA, Kanada a skandinávské země, kde v roce 2000 internet využívala přibližně polovina obyvatel. V Británii to bylo asi 35 % obyvatel (v roce 1997 však jen 2 %); Slovinci (25 %) a Estonci (22 %) už v tomto ohledu předběhli i Francouze (15 %).

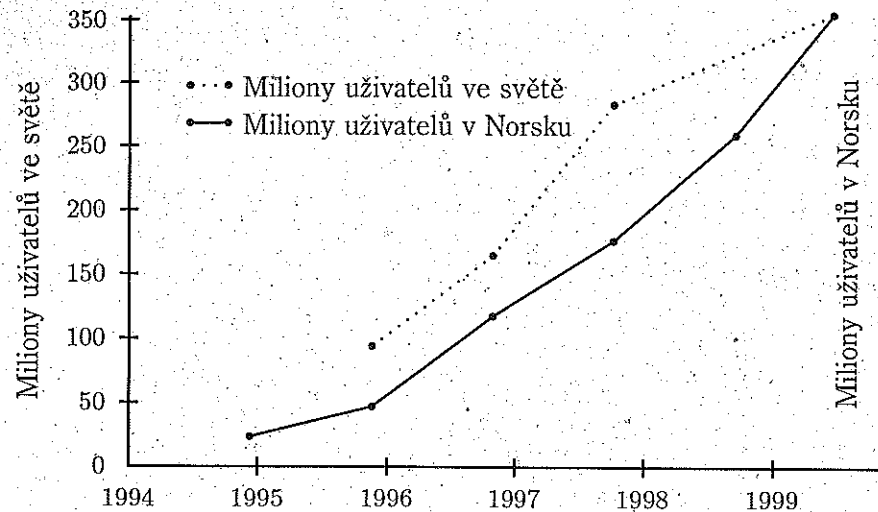
I nadále se zdá, že na webu zatím nikdo peníze nevydělává, ovšem očekávání jsou a budou vysoká. V zimě 1998/99 mělo internetové knihkupectví Amazon.com hodnotu středně velkého skandinávského města, například Trondheimu, i když jeho cena od té doby poněkud poklesla. Stále jde však o poměrně vysokou hodnotu, uvědomíme-li si, že firma ročně prodává miliony dolarů a nevlastní nic – kanceláře, továrny, zásoby materiálu –, co by se dalo prodat. Hodnota firmy po pěti letech provozu sestává téměř výlučně z očekávání. Stejně je to se všemi ostatními internetovými společnostmi. Tak vypadá informační společnost.

V informační společnosti jsou i prasata kompatibilní s informačními technologiemi

Informační společnost není totiž co „postindustriální společnost“, jak někteří tvrdí – tedy společnost, kde jsou nejdůležitějším produktem informace, nikoli průmyslové výrobky. Ve Spojených státech, které bychom rozhodně mohli nazvat informační společností, produkuje tradiční průmyslová odvětví více než polovinu hrubého domácího produktu. Totéž platí také v Německu; pro ekonomiku Japonska hraje i nadále důležitější roli Toyota než Sony.

V informační společnosti naopak platí, že informační technologie hrají

Tab. 1. Počet uživatelů internetu

Zdroj: www.nua.ie

klíčovou úlohu ve všech typech výroby. Člověk, který sedí v supermarketu za pokladnou, musí zvládat počítačové technologie, ale už nemusí znát nazpaměť ceny zboží. Přestane-li fungovat čtečka optických kódů propojená s centrálním počítačovým terminálem, může se celý obchod zavřít. Mikroprocesory dnes vládnu skleníkům, dojícím strojům i automatickým dávkovačům krmiva. Zemědělci a zahradníci patřili v Norsku k těm profesním skupinám, které se problémů s přechodem počítačů na rok 2000 (tzv. syndromu Y2K) obávaly nejvíce. Ať chce člověk provést odstřel kamene v lomů, postavit loď, prodat pytlík bramborových lupínků, vyšetřit případ zhářství, operovat pacienta s anginou pectoris nebo přednášet úvod do sociální antropologie, vždy je při tom závislý na počítačových technologiích. Proto se z problému roku 2000 stal takový mýtus: přestože většina lidí správně tušila, že k žádné pohromě nedojde, byla fáma o možném zhroucení všech počítačů tak fantastickým zpodobněním zranitelnosti současného světa, že přitahovala obrovskou pozornost. Co by se stalo, kdyby všechny počítače opravdu přestaly fungovat? Prasata na statku by nedostala ve správný čas nažrat, zastavily by se výtahy,

nepracovaly by mikrovláknové trouby a bankomaty by nerozlišovaly vklady a výběry hotovosti. Některé z nás v duchu napadlo, že jediné, co by ve společnosti nezkolabovalo, by byly... počítače. Většina softwarového vybavení osobních počítačů prošla totiž kontrolou a aktualizací dlouho před 1. lednem roku 2000. Problémy se týkaly hlavně starých, velkých počítačových systémů.

Existuje smyšlená historka o muži, který si chtěl nechat patentovat fantastický nový vynález, ničivou zbraň, o níž byl přesvědčen, že ji čeká velká budoucnost. Jeho zbraň nezabíjela lidi, nebořila domy, dokonce ani nerozbíjela okna, ale ničila veškerý papír. (Byla to mimochodem velmi humanistická zbraň – pravý opak neutronové bomby.) Byrokrat na patentovém úřadě se k vynálezu stavěl skepticky a muži doporučil, aby šel domů a ještě jednou si to rozmyslel. Vynálezce se nedal odbýt, tak mu byrokrat nakonec řekl: „Když jinak nedáte, vezměte si tento formulář, vyplňte ho a už tu neobtěžujte.“ „Tak vidíte!“ triumfálně zajásal vynálezce.

Mýtus o problému roku 2000 je jen variantou této historky.

Kromě toho, že informace pronikly do všech odvětví výroby a služeb, staly se v ekonomice také nezbytným předpokladem úspěchu. Informace byly samozřejmě důležité odedávna. Ten, kdo věděl, jak zabít mamuta, aniž by se při tom zranil či přišel o život, nebo kdo uměl rozdělat oheň bez žhavých uhlíků, byl mocným mužem už za poslední doby ledové. „Společnost založená na znalostech“ je sice nový pojem, ale na znalostech je založena v podstatě každá společnost. V ekonomice však v posledních desetiletích skutečně došlo k výrazným změnám. Svoji cenu pozvolna ztrácejí suroviny a stále větší část hodnoty výrobku spočívá v informacích. Hodnota materiálu v případě takového mikroprocesoru představuje přibližně 2–3 %. Zbytek jeho ceny tvoří výhradně informace. Uvedu další příklad: Microsoft, nejúspěšnější firma 90. let minulého století, produkuje výlučně výrobky, které je možno přenášet elektronicky, v balení vážícím méně než gram. (O generaci dříve zaujímal pozici Microsoftu firma General Motors. Její výrobky vážily čtyři tuny.)

Je všeobecně známo, že zpracovávání informací se ve svém zaměstnání zabývá čím dál více lidí. Samozřejmě se to týká lidí, kteří se žijí psaním, mluvením a čtením – a v posledních desetiletích nás také značně přibýlo. Ovšem akademičtí pracovníci, spisovatelé, weboví

designéři a novináři stále tvoří jen zanedbatelnou část obyvatelstva kterékoli země. V 90. letech nastal rovněž nepřehlédnutelný nárůst počtu nejrůznějších „informačních konzultantů“, ale v každé zemi ještě pořád žije více zemědělců než lidí této profese. (Je však také pravda, že mnozí zemědělci působí zároveň například jako učitelé nebo zastávají funkci v místní samosprávě; bez zpracování dat se neobejde ani jejich zemědělská produkce.) Zpracování informací se nepozorovaně vplížilo i do činnosti lidí, kteří se dříve zabývali úplně něčím jiným. Stále více z nás tráví čas na poradách, telefonováním, vyřizováním faxů a e-mailů, dále psaním, čtením, archivováním a vyhazováním zápisů ze schůzí, vyplňováním formulářů, psaním výkazů a tak dále. Ze zprávy norské zdravotní pojišťovny z poloviny 90. let vyplývá, že 60 % finančních prostředků určených na zdravotnictví se využívá na nejrůznější formy zpracování informací. Počítačový odborník (a autor literatury science fiction) Jon Bing k tomu poznamenal: „To číslo by se mělo pohybovat tak kolem 4–5 %.“ Dodal ale, že neví, jak to udělat.

Informace se tedy staly hnací silou ekonomiky a stále větší část z nich se přenáší pomocí internetu. Když se v roce 1999 sloučily firmy America Online a Warner Brothers, převzala ve skutečnosti internetová společnost AOL zábavní společnost WB, nikoli naopak. Přestože má AOL ve srovnání s druhou firmou jen minimální zisky, její hodnota na burze byla téměř dvojnásobná.

V informační společnosti je těžké osvobodit se od informací

Jako spotřebitele a řadové občany nás informační společnost ovlivňuje v mnoha směrech. V našem okolí se pohybuje ohromné množství informací. Je jich dostatek pro každého, což nás odlišuje například od industriální společnosti, ve které lidé zažívali skutečný nedostatek informací (z těch dob také pochází obrázná vyjádření „hlad po informacích“).

Můj otec se narodil ve 30. letech minulého století. Pocházel z dělnického prostředí a jeho rodina doma neměla mnoho knih. Když vyrostl a začal vydělávat, nemohl se knih nasytit. Z knihkupectví si vždy šťastně odnášel jednu či dvě plné tašky, a jakmile přišel domů, postavil je do regálu a začal číst první z nich. Já jsem se narodil v 60. letech, a opomenuli fakt, že z výše zmíněných důvodů pocházím z rodiny, kde bylo knih příliš, žiji navíc v informační společnosti. Jestliže navštívím knihkupectví,

považuji za úspěch, když tam strávím alespoň půl hodiny a podaří se mi odejít s prázdnými rukama. To totiž dokazuje, že osobní informační filtry fungují, jak mají. Informací je příliš, nikoli málo. A jejich množství se neustále zvyšuje. Počty přírůstků Norské národní knihovny zahrnují široké spektrum publikací – filmy, knihy, periodika, pohlednice, CD-ROM, téměř vše, co kromě elektronických zdrojů v Norsku vychází. Za posledních sedm let se počet přijatých tiskovin zdvojnásobil. V roce 1998 to bylo 100 008 titulů, v roce 1991 pouze 48 400. A to mluvíme o zemi s méně než 5 miliony obyvatel.

Největším uměním tedy je ubránit se 99,99 procentům všech nabízených informací, které nejsou potřeba (a samozřejmě beze zbytku zužitkovat tu poslední setinku).

Nejlépe se průvodní jevy informační společnosti podařilo popsat téměř před třiceti lety spisovatel, jenž si první počítač pořídil až někdy v 90. letech. Mám na mysli povídku známého norského autora Tora Åge Bringsværd **Muž, který sbíral 1. září 1972**. Vypráví o muži, který jednoho dne zjistí, že na světě je příliš mnoho informací. Ať se člověk snaží, jak chce, nikdy se mu nepodaří vědět všechno. Proto se rozhodne, že získá přehled alespoň o jednom jediném dni, tedy o 1. září 1972. Zbytek už ho pak nemusí zajímat. Vyhrne si rukávy a pustí se do práce. Koupí všechny norské a skandinávské noviny, objedná si nahrávky vysílání veškerých rozhlasových stanic, pak pokračuje novinami a ostatními tiskovinami v cizích jazycích; při tom zjistí, že se bude muset přihlásit na jazykový kurz... Povídka končí tragicky. Po mnoha letech sběratelského úsilí vypukne v hrdinově bytě, který je tou dobou až po strop naplněn věcmi týkajícími se 1. září 1972, požár. On sám skončí v nemocnici, ovšem kvůli nesouvislým výroky o prezidentu Nixonovi a olympijských hrách v Mnichově ho personál považuje za nebezpečného šílence.

O pár let později se Bringsværd k tématu vrátil z jiné strany. V úvodní pasáži románu **Ospalova bezútešná snídane** se setkáváme s Felixem Bartholdym, který stojí před jedním z newyorských knihkupectví, v každé ruce třímá těžkou tašku s knihami a v kapse má účet. Felix Bartholdy potězkává nákup a vypadá to, že pod tíhou svých předběžných propočtů psychicky zkolabuje. K náhodným kolemjdoucím pronese: „Tohle všechno jsem si právě koupil. *Ale může mi někdo říct, kdy to sakra stihnu všechno přečíst?*“

Bartholdy pokračuje ve svých matematických úvahách: „Už od dřívějšíka mám doma přes deset tisíc knih. Zhruba čtyři tisíce z nich jsem ještě nestihl přečíst. Obvykle čtu dvě knihy týdně. Dvě knihy týdně, to je 104 knih za rok. Než se prokoušu těmi čtyřmi tisíci svazky, co mám doma, bude mi to trvat asi 40 let. Teď je mi 43 let. Ve chvíli, kdy dočtu všechny knížky, které už teď mám, bude mi 83 let. A to není všechno...“ – zamotá se mu z toho hlava, musí se opřít o zeď a šeptá: „A kupuji pořád další. Strádám je. Hromadím všechno, na co přijdu. Jsem tím postižený. Nakupuji alespoň pětkrát víc knih, než kolik stihnu přečíst.“

S Felixem Bartholdym to nedopadne dobře; je typickým ztělesněním své doby. Dá se říci, že svoji dobu dokonce o několik desítek let předběhl (román vyšel v polovině 70. let). Žije v čase bez internetu a bez digitální televize, v čase, kdy na světě ročně vychází pouhých 550 000 knih (tento údaj Felix znal). Dnes se jedná o téměř dvojnásobek. Felix je ovšem typickou obětí informačního zahlcení. Má-li se utkat s oceánem tvořeným záplavou informací, nepokouší se naučit plavat. Nedá si ale pokoj, dokud celé moře nevyplije, chudák.

V počátcích moderní doby, kdy Evropou cestovali vzdělanci s nejrůznějšími osvětovými přednáškami (nejčastěji určenými dělníkům či ženám v domácnosti), kdy odbory pro své členy organizovaly socialistické čtenářské spolky a stát podporoval ambiciózní vzdělávací programy zaměřené na vše od antikoncepce po nebezpečí kouření, se všeobecně soudilo, že většina lidí potřebuje rozšířit své znalosti. Mít vědomosti znamenalo mít moc; minimálně moc nad vlastním životem. To v zásadě platí dodnes, ovšem rozdíl tkví ve skutečnosti, že dnes už nemáme znalostí nedostatek, ale přebytek. Dnes už nejde o to, aby se člověk zúčastnil co nejvíce různých přednášek, zhlédl co nejvíce filmů, měl doma na polici co nejvíce knih. Přesně naopak: cílem vzdělaného člověka v kterékoli z bohatých zemí světa by mělo být úsilí navštívit co nejméně přednášek, vidět co nejméně filmů a vlastnit pokud možno minimum knih – v podstatě zredukovat konzumaci médií jen na to nejnütnější.

Informací není málo, ale příliš mnoho. Kdo chce pochopit dobu, ve které žije, sám sebe nebo cokoli jiného, neměl by se snažit opatřit si všechny možné informace. Výsledek by byl stejný jako pořídit si telefonní seznam celého světa a encyklopedii o 10 000 svazcích a obě knihy začít číst od

první stránky. Ani kdyby člověk četl celý život, nedostal by se dál než k Abrahámovi a amébě. Stejný problém měl Felix Bartholdy; a jde zřejmě o největší výzvu, před kterou je člověk v informační společnosti postaven.

Někdy se celkem oprávněně říká, že dnešní generaci chybějí věci, o nichž naši prarodiče nikdy neslyšeli. Zdá se, že dnes postrádáme hlavně nedostatek informací.

V takové situaci se objevuje naléhavá potřeba třídění. Jak odlišit zrno od plev, podstatné od nepodstatného, informace od dezinformací, vědomosti od pitomostí, když se nám nabízí neomezené množství úplně všeho? Jak můžu v noci klidně spát, jestliže jsem přes den odfiltroval 99,99 % informací, jež jsem mohl prozkoumat – jak si můžu být jistý, že ta poslední setinka, kterou využívám, je skutečně ta nejzásadnější, když jsem se zbytkem informací vůbec nezabýval?

V dávných dobách bylo odpovědí na otázky tohoto typu solidní vzdělání, jasná osobní identita nebo vyprofilované zájmy. Dnes už džungle natolik zhoustla, že člověk musí být skutečně tvrdohlavý a odhodlaný, aby se v jakémkoli tématu zvládal orientovat. Dokonce ani badatel státem placený za to, že bude zkoumat například teorii chaosu, není schopen obsáhnout všechno, co o tomto předmětu bylo napsáno, třebaže se omezí pouze na anglický psanou literaturu. Názvy děl a resumé nepochybně ano, ale souvislé texty? Na to zapomeňte. Ve frontě čekají další úkoly. Následující okamžik parazituje na tom současném.

V dnešní době jsou tedy nejrůznější filtry, navigační programy a organizující principy nesmírně důležité. Nebo že by snad nebyly? Je to snad tak, že si stále více lidí zvyká na život, v němž se míhají útržky informací bez jasného zacílení či vnitřní souvislosti – a mají pocit, že je to tak v pořádku? Mám podezření, že právě taková situace brzy nastane. Pokud by to byla pravda, máme před sebou problém, který nesouvisí pouze s časovým presem každého z nás, ale s budoucností celé naší civilizace.

V informační společnosti se volná místa zaplňují rychlým časem

Z všeobecně dostupných statistik můžeme odvozovat, že čtenář této knihy pravděpodobně snídává kukuřičné lupínky, nikoli ovesnou kaši, a denně spíše zběžně prolétne noviny, než aby od začátku do konce pozorně přečetl článek v časopise. Je vysoce pravděpodobné, že dotyčný vlastní mobilní telefon, že si v průběhu posledních deseti let zvykl používat

fax a e-mail, má v kanceláři i doma telefonní záznamník a že mnohokrát v průběhu posledního týdne zmáčkl ve výtahu ono tlačítko, kterým se dveře zavřou o několik sekund dříve, než by se to provedlo automaticky. Předpokládejme, že při každém použití tohoto tlačítka člověk ušetří pět vteřin. Pokud by jezdil výtahem čtyřikrát denně (na cestě do práce a z práce, na oběd a z oběda), pět dní v týdnu, znamenalo by to úsporu jednoho sta vteřin týdně. Měsíčně to dělá asi šest a půl minuty a za rok by člověk v ideálním případě ušetřil už více než hodinu! Jak by ji mohl využít? Dovolte mi předložit několik návrhů.

- Bude hodinu relaxovat hraním počítačových her nebo sledováním zábavného programu v televizi.
- Bude čekat na zpožděné letadlo.
- Přečte pět výtisků bulvárních novin od začátku do konce.
- Dojede z Prahy do Kolína.
- Půjde si zaběhat.
- Pohovoří se svými dětmi o jejich budoucnosti nebo se svými rodiči o jejich minulosti.
- Naučí se časovat deset španělských sloves.

Takový seznam by samozřejmě mohl zaplnit celou knihu. Nedá se přesně určit, která z hodin znamená právě tu ušetřenou. Čas sám o sobě je totiž prázdný. Uspořenou hodinu lze tedy zařadit kamkoli, nejedná se o žádný konkrétní časový úsek. Chci nicméně dodat, že hodinu člověk spotřebuje také čekáním na výtah a ušetřené vteřiny velmi rychle promrhá, jestliže musí čekat na výtah, který po cestě dolů zastavuje v každém poschodí.

Všechno se zahušťuje. Prostoje se zaplňují. Všeho je najednou víc a v podobné situaci člověka uspokojuje, podaří-li se mu tu a tam ušetřit několik vteřin (například ve výtahu) nebo získá-li najednou hodinu volna, protože byla odvolána nějaká schůze. Stále více z nás se poznává v manicky produktivním filozofovi Jean-Paulu Sartrovi, o kterém se říká, že nosil mokasíny, aby nemusel ztrácet čas zavazováním tkaniček.

V informační společnosti už nedostatkovým zbožím není železná ruda nebo pytle s obilím, ale *pozornost cílové skupiny*. Všichni, kteří pracují s informacemi – od hlasatelek, jež předpovídají počasí, po univerzitní profesoři –, soupeří o ty stejné vteřiny, minuty a hodiny života jiných lidí. Na rozdíl od hmotných předmětů informace nezmizí, když ji někomu

předáte. Člověk ji má, poskytne ji někomu dalšímu, ale zároveň mu zůstane. To znamená, že každá společnost obchodující s informacemi má v podstatě sklad zboží, který nikdy nemůže být prázdný. Zboží však může zastarat a tím přestane být prodejné, což se v poslední době stává čím dál častěji a rychleji.

Pro příslušníky takové společnosti (někdy se nám také říká „zákazníci“) nejsou nedostatkovým zbožím židle a stoly, uzená šunka nebo vycpané bizoní hlavy (přestože tyto produkty se budou i nadále prodávat), ale *možnost ovládat, řídit vlastní čas*. Zvenčí se nám ustavičně vnucují informace; jsou agresivnější a je těžší vyhnout se jim než například vycpaným bizoním hlavám. Všude se jich vyskytuje stále více. Boj o volné vteřiny je v plném proudu.

Nejde jen o telefony s funkcí WAP (Wireless Application Protocol) nebo o bezdrátové připojení k internetu. Ty tvoří pouze část celého problému, nicméně dosti důležitou část: zmíněná média jsou poměrně nová, rozšiřují se závratnou rychlostí a nikdo přesně neví, jak budou technologie tohoto typu fungovat za tři, čtyři či pět let – zda se budeme k síti připojovat primárně přes televizi, kapesní počítače či mobilní telefony nebo budeme využívat hlavně monitor počítače jako dnes. Zatím to vypadá tak, že informace působí coby nakažlivé dobro (či zlo, to záleží na úhlu pohledu). V posledních deseti patnácti letech totiž došlo k velkému nárůstu jak hlasových telefonických služeb (nejen na mobilních, ale i pevných telefonních linkách), tak počtu vydávaných knih i televizních stanic. K tomu se vrátíme později.

Technologické změny nakonec vždy způsobí něco jiného, než se zpočátku očekávalo

Jde o vztah mezi technologií, společností a kulturou. O tomto vztahu by se dalo říci mnohé, pro začátek se musíme spokojit s tím, že je velmi komplikovaný. Snadno lze dělat ukvapené závěry o „efektech“ technologických inovací, ať už se jedná o psací stroj, televizi či cokoliv jiného. Takové úsudky bývají vždy chybné. Skutečnost je mnohem komplikovanější a technologické změny se mohou vydat nejrůznějšími směry. Většina dobrých autorů science fiction, včetně geniálních vizionářů jako J. G. Ballard nebo William Gibson, píše téměř výhradně o *vedlejších účincích* technologií, tedy o tom, jak jsou zneužívány zločinci, jak přivedou svět do záhuby či jak promění uvažování lidí způsobem, který nikdo

nedokázal předvidat. Spisovatelé mají přehled o kulturní historii a vědí, že technologické inovace v minulosti přinesly mnohem pronikavější, a často úplně jiné výsledky, než jejich vynálezci předpokládali.

Tak například telefon. Nehledě na to, že mnozí tento vynález zpočátku považovali za hračku bez praktického využití, málokoho napadlo, že telefon během krátké doby změní sídelní struktury. Měl vliv především na skupiny obyvatel, které musely být v pravidelném a častém kontaktu se svými kolegy či zákazníky. Než se telefon začátkem 20. století ujal ve středostavovských domácnostech, bydlívali profesionální politici v určitých čtvrtích pohromadě. Bylo to praktické, protože se mohli po večerech scházet a „diskutovat v kuloárech“. Jakmile se objevil telefon, mohli najednou bydlet kdekoli a mnozí se z městských center odstěhovali.

Dalším příkladem je psací stroj. První mechanický psací stroj vynalezl dánský farář Hans Rasmus Johann Malling Hansen v roce 1867 a říkalo se mu *Mallingova psací koule*. Nový vynález měl usnadnit psaní slepým a silně slabozrakým. Jedním z těch, kteří si stroj krátce po uvedení na trh koupili, byl Friedrich Nietzsche, jenž měl sám velké problémy se zrakem. Někteří tvrdí, že krátké, aforistické věty jeho „pozdního stylu“ jsou ovlivněny právě použitím psacího stroje. On sám píše v dopise z roku 1882, že „nástroje, kterými píšeme, mají vliv na naše myšlenky“.

Zavedení psacího stroje způsobilo v krátkém čase revoluci v produkci textů. Houfy sekretářek se staly symbolem efektivity rozvinuté industriální společnosti a vydávání textů se zrychlilo a zjednodušilo. Dříve tiskaři spotřebovali spoustu času a energie luštěním nečitelných rukopisů. Zároveň psací stroje přispěly k anonymizaci psaného textu. V době e-mailu je fascinující číst dopis, který roku 1893 obdržel Bjørnstjerne Bjørnson od Christena Collina a který byl napsán na stroji. V úvodu dopisu se autor omlouvá, že se rozhodl psát tímto způsobem „v naději, že to bude vašim očím příjemnější“; má totiž pocit, že strojem psaný text v sobě má cosi neosobního a průmyslového.

Psací stroj, původně tedy vyvinutý jako pomůcka pro zrakově postižené, s sebou přinesl řadu dalších změn: měl vliv na dělbu práce (a na vznik nového ženského zaměstnání, sekretářky), vedl k větší rychlosti a přesnosti při psaní, přispěl k anonymitě a odstupu pisatele od textu a nepochybně vyvolal změny ve způsobu uvažování, i když to nelze přesně změřit. Paul Virilio, nejdůležitější současný myslitel písíci

o rychlosti, trvá mimochodem na tom, že psát se má rukou. Všechny své knihy napsal perem. Jen tak se rychlost psaní přizpůsobí rytmu jeho myšlenek.

Jaké průvodní jevy má počítačová editace textů? V 80. letech minulého století, než se Windows a Word postupně postaraly o to, že uživatelská rozhraní většiny osobních počítačů začala vypadat velmi podobně, existovaly mezi Macintoshem a PC markantní rozdíly. Když člověk zapnul Macintosh, na obrazovce se objevil obrázek psacího stolu; pomocí klikání myši se dostal dál. Textový editor fungoval metodou WYSIWYG (What You See Is What You Get, tj. co uživatel vidí na obrazovce, odpovídá reálnému dokumentu), včetně správných fontů, případně odsazení od kraje papíru apod. PC naopak uživatele přivítalo pozdravem „A>“, případně „C>“, měl-li člověk v počítači hard disk. Písmo se zobrazovalo oranžově či zeleně na černém pozadí. V textovém editoru (který se obvykle jmenoval WordPerfect) byl k dispozici jediný ubohý font; veškeré úpravy dokumentu (odsazení od kraje papíru, písmo Helvetica o velikosti 12 bodů, řádkování jeden a půl a podobně) se objevily až ve vytištěné verzi. Studie amerických studentů z té doby prokázala, že uživatelé PC pravidelně odevzdávali lepší eseje a další psané texty než ti, kteří používali Macintosh. Díky tomu, že tento typ počítače umožňoval vytvářet typograficky „hotové“ texty, získali tito studenti pocit, že práce je připravena k odevzdání, mnohem dříve, než tomu ve skutečnosti bylo. Studie také doložila, že technologie ovlivňuje i výběr tématu (u prací, které měly zadání volné). Uživatelé PC volili spíše vážná témata, jako je právo, politika nebo ekonomika, zatímco Macintosh studenty inspiroval k textům o osobnostech ze zábavního průmyslu či ze sportu. Testovací skupina třináctiletých dětí víceméně zvládala číst texty vytvořené na Macintoshi, ovšem textům z PC nerozuměla, protože byly psány příliš komplikovaným jazykem. Výzkum bohužel neříká, zda existovala nejdřív slepice, či vejce, totiž zda uživatelé Macintoshů nebyli dětinštější a kreativnější už *před tím*, než se pro jednu z počítačových technologií rozhodli.

Textový editor navazuje na logiku psacího stroje a prohlubuje ji. Vzdaluje pisatele od textu a stírá rozdíly mezi autorem díla a typografem. Proces psaní je tak snazší než dříve; textové editory nesou tím pádem svůj díl viny na nárůstu produkce textů v posledních letech.

Karel Marx kdysi napsal, že „díky ručnímu pohonu vznikla společnost

s feudálními pány, díky parnímu stroji společnost s průmyslovým podnikatelem“. Touto často citovanou větou se Marx stal mluvčím směru zvaného *technologický determinismus*, jenž hlásá, že vývoj technologie automaticky vede ke konkrétním změnám společenského řádu. Všichni, kteří se tomuto tématu věnují, včetně Marxe a jeho pozdních děl, už nemají tak jednoznačný postoj. Technologie má vedlejší účinky a vždy se zapojuje do již existujících kulturních souvislostí, takže je těžké s jistotou předpovědět, jakým způsobem bude využívána. Proto bychom měli být opatrní a zdržet se odvážných obecných závěrů o tom, co s naší společností v posledních letech dělá například internet nebo nízké ceny letenek. Ovšem opačný extrém, tedy představa, že technologické inovace nemají na společnost vůbec žádný vliv, by byla stejně nesmyslná jako domnívat se, že například internet převrátí celý dnešní svět na hlavu. Změny způsobené počítačovými sítěmi jsou patrné už dnes a tato kniha je napsána z pohledu, který má blíže k technologickému determinismu než k jeho opaku.

V 21. století znamená „svobodný“ totéž co „zranitelný“

Revoluce v informačních technologiích je nedílnou součástí a hnací silou mnohem zásadnějších změn, které se daly do pohybu během 90. let minulého století. Tato doba krátce po skončení studené války byla pozoruhodná, a nejasná. Vzpírala se pochopení. Někdy se říká, že pád železné opony a konec studené války s rozkvětem informačních technologií souvisí, a tento názor zní přesvědčivě. V 80. letech minulého století se významně začaly rozvíjet možnosti volné komunikace přes hranice států a autoritativní vlády měly stále větší problém kontrolovat přístup obyvatel k informacím. Jednostranné propagandistické státní mašinerii se v informační společnosti nedaří (zatímco jednostranná finančně výnosná propaganda ve stejných podmínkách vzkvétá mnohem lépe). Jakmile opozice dostala možnost dorozumívat se mezi sebou i s vnějším světem pomocí elektronických médií, bylo rázem snazší získávat informace a organizovat jakékoli akce. Obyvatelé celé východní Evropy se tak rychle dozvěděli o otevření hranic mezi Maďarskem a Rakouskem, o liberalizaci bulharské komunistické strany na podzim roku 1989 nebo o tendencích k radikálním změnám v Gorbačovově Sovětském svazu. Když 9. listopadu téhož roku padla berlínská zeď, zhroutily se komunistické režimy jako kostky domina.

Příčiny pádu komunismu jsou komplikované a na podrobnou analýzu zde nemáme prostor. Není však pochyb o tom, že *rychlost* změn s vývojem informačních technologií přímo souvisí.

K pádu berlínské zdi došlo na přelomu 80. a 90. let, což je podle mého počítání začátek 21. století. Televize, telefon a internet jsou stále běžnější po celém světě. Jen několik kuriózních států, jako například Severní Korea či Barma, se pořád ještě zuby nehty pokouší ochránit své obyvatele před impulsy zvenčí. Chlapecké gangy na ostrově Mauricius inspirují k páchání násilné trestné činnosti filmy o Rambovi, zatímco nespokojené skupiny občanů na celém světě čerpají nápady z televizního zpravodajství o Severním Irsku a Palestině. Myšlenky se šíří rychleji a rychleji. Všichni obyvatelé světa o sobě navzájem získávají mnohem více informací a je (proto?) stále těžší udělat si na dobu, ve které žijeme, nějaký jasný názor. Scény se mění příliš rychle, stabilita z doby studené války je pryč. Politické rozdělení na levice a pravici přestalo být zřetelné. Proti přistěhovalcům se staví jak sociální demokracie, tak pravicové strany. Levice se uchyluje ke konzervativismu a nostalgii, přestože v uplynulých 200 letech bylo jejím historickým úkolem prosazovat změny. Politika v mnoha zemích se v poslední době daleko více točí kolem formy a stylu, nikoli kolem skutečných myšlenek a vlastního obsahu politických prohlášení. Rozdíly mezi konzervativními a sociálnědemokratickými stranami jsou stále méně zřetelné. Politické dělení vede podél linií, které ještě nejsou jasně vyznačeny, a historická levice hledá nová a přesvědčivá témata, za něž by mohla bojovat.

Bipolární svět, kde USA a Sovětský svaz ztělesňovaly jasné protipóly, byl nahrazen světem, kterému zbyl už jen jeden pól. Ten má název tržní liberalismus a individualismus a ohání se slogany jako flexibilita, svoboda a otevřenost. Opozice je roztržštěná a nekoordinovaná. Informací máme všichni více než dost, ale scházejí nám k nim spolehlivé třídící mechanismy.

Novou éru charakterizují dva mnohoznačné termíny, *otevřenost* a *různorodost*. Tato slova v hovorů obvykle vyznívají pozitivně, avšak zdání někdy klame. Typickým výsledkem otevřenosti je nejasná identita. Spouště lidí přestává být zřejmé, koho vlastně vidí, když se na sebe ráno dívají do zrcadla. Národní příslušnost už v době globalizace pozbývá váhu, kterou kdysi mívala; pro mnohé představuje národnost irelevantní a zastaralý

pojem. Pohlaví zůstává v podstatě stabilní, ale nikdo už vlastně neví, co to znamená být muž, nebo žena – tyto role se proměňují rychleji, než stíháme sledovat. Objektivním měřítkem přestává být i věk; v seznamovacích inzerátech můžete najít formulace typu „mladík, 40 let“. Z odborů a politických stran se v posledních letech staly mocné molochoy, které člověku sice mohou být ku prospěchu, ale nepředstavují bezpečný přístav. Neustále vznikají nové pojmy pro kolektivní identity, z nichž některé svou podstatou kolektivnost vylučují: městská, hybridní, nomádská, globální identita. Není nutné si je pamatovat. Termíny jsou stejně přechodné jako fenomény, jež popisují.

Nová doba je osvobozující i frustrující, fascinující i hroživá. Vznikají nové formy *zranitelnosti*. Díky globálnímu rozšíření sítí se vše od počítačových virů po syntetické drogy, vražedné zbraně a destruktivní myšlenky rozmáhá mnohem svobodněji než dřív, rozmnožuje se a může to mít nedozírné důsledky (říká se tomu „efekt motýlího křídla“). Kdyby veškeré počítače selhaly, budeme bezmocně chyceni ve vlastní pasti; je naivní si představovat, že se člověk vrátí zpět ke psaní husím brkem a vše bude jako dřív. (Nová „flexibilita“ v některých ohledech vlastně znamená ztrátu flexibility.) Naši dobu charakterizuje *nová politika*, jejíž vztah mezi globálními a lokálními silami, mezi kořeny a impulsy, mezi tradiční kulturou a multietnickou realitou všedního dne mění náš přístup k životu, který už nezapadá do starých schémat. Mnozí lidé se tak dostávají do nové *existenciální situace*, v níž mohou (nebo musejí) den ode dne měnit svoji identitu; těmto lidem chybí stabilita a předvídatost a svoboda volby zároveň znamená nutnost neustále volit. Pro leckteré komentátory je nová éra také synonymem pro novou ekonomiku, tedy „nový styl práce“ – mezi hlavní slogany patří zpracování informací, flexibilita a rychlé změny firem, produktů i lidí. Že dochází ke změnám a že tyto změny mají trvalý vliv na naše okolí, je zjevné. Když jsem byl malý chlapec, fungovaly v Oslu námořní doky, tři velké pivovary a v údolí severně od středu města (příhodně pojmenovaném Nydalen, tedy Nové údolí) se nacházela různorodá zmeň malých i větších továren. Dnes všechny (až na jeden pivovar) zmizely a nahradily je luxusní byty, obchody, restaurace, vysoké školy, počítačové firmy, knižní kluby, rozhlasová studia a podobně. V neposlední řadě charakterizuje naši dobu nepřetržitá a vyčerpávající

záplava informací, která nabízí nekonečné množství možností, ale chybí jí jakákoli vnitřní souvislost.

Informační společnost můžete popisovat v tlustých knihách, ale možná stačí napsat následující: těžiště světové ekonomiky se přesunulo z věcí na symboly. Symbolická ekonomika se mění závratnou rychlostí a vyžaduje jiné formy organizace a větší flexibilitu než průmyslová ekonomika. Symboly se přemisťují snáze než předměty. Režimy ve východní Evropě nepoložily na lopatky zbraně, nýbrž myšlenky. Myšlenky a vize také vedou k povstáním a k migraci obyvatelstva. Neomezený pohyb myšlenek zároveň znamená, že se jich mnohem víc snaží obsadit volné místo v našich hlavách, což vede ke zmatkům a nejasné identitě.

Dovolte mi shrnout několik obecných rysů počátku 21. století, které tedy začalo někdy kolem roku 1991. Je to doba,

- pro niž jsou typické nezřetelné linie globálních konfliktů po skončení studené války a politika téměř bez ideologie;
- kdy individualistická „seberealizace“ a osobní identita odsunují stranou kolektivní úkoly a silné nacionalistické a etnické proudy se pokoušejí boj za jasnou identitu spojit s tradiční politikou,
- kdy národní identita přestává být pro mnoho lidí důležitá, protože globalizace způsobuje, že mnohé – jak informace, tak fyzické zdroje – se už v prostoru fakticky nepohybuje. Řečeno jinými slovy: člověk může být kděkoliv a dělat cokoli, zároveň však globální sociální nespravedlnost v informačním věku zapřičiňuje, že stále více lidí z chudých zemí začíná lákat migrace do zemí bohatých.

Doba, v níž žijeme, charakterizují dvě revoluce: elektronická a multietnická. K tomu, aby člověk svoji dobu pochopil, nemusí mít ani jednu z nich v oblíbě, ale nakonec je stejně nucen připustit, že už tvoří součást vzduchu, který dýcháme – takže s nimi od začátku musí počítat. Navíc jde o dvě stránky jedné věci. Elektronická revoluce a multietnická kultura jsou jedna druhé zrcadlovým obrazem. Obě vedou k tomu, že osobní identita přestává být spojena s tradicemi a kořeny, tedy s velkými souvislými příběhy. Kulturní mózaika multietnické společnosti se všemi svými hybridními formami, paradoxy, konflikty a napětím se velmi podobá rozkouskované, pestré, zmatené a nesouvislé záplavě informací, která je typická mimo jiné pro vícekanalové vysílání televize nebo pro internet. Obě způsobují

proudění, pohyb a znejasnění hranic. Oddělují kulturu od vymezeného místa, lidi od jasných představ o tom, kým jsou a čím se mohou stát, práci od pevného pracoviště, spotřebu od starých známých obchodních značek, vzdělání od hotových šablon, znalosti od standardních modelů toho, co znalost je a jak má vypadat. . . Minulost, celistvost, souvislost: to všechno se ocitá v ohrožení.

Nové protiklady, které s sebou přináší informační společnost, se dají schematicky popsat následující řadou dichotomií. Pravá strana samozřejmě dominuje, levá představuje reakci:

známé	–	nové
jistota	–	svoboda
komunitarismus	–	liberalismus
společenství	–	jedinec
kořeny	–	mobilita
tradice	–	impulzy
fundamentalismus	–	ambivalence
minulost	–	budoucnost
stabilita	–	změna
zralost	–	mládí

Tyto protiklady lze jen stěží umístit na osu mezi pravici a levičí, a jak už jsem popsal výše, projevuje se „radikalismus“ na přelomu tisíciletí především odmítáním změn – zbytky tradiční levice znepokojuje vše od globálních proměn klimatu po počítačové technologie, multietnické problémy a urbanizaci. Toto téma necháme na pokoji – mnohé naznačuje, že nejdůležitější myšlenkou obnovené levice by se měla stát globální sociální spravedlnost. V souvislosti s naším tématem je však důležitější krátce jmenovat to, co nám v informačním věku schází. Seznam nedostatkového zboží tvoří:

- pomalý čas
- jistota
- předvídatelnost
- sounáležitost, jednoznačná identita
- přehled, pochopení a souvislosti
- čisté životní prostředí
- kumulativní, lineární a organický růst
- pravé zážitky, které nejsou ironické ani inscenované médii

Jednotlivým pojům se budeme podrobně věnovat později. A přestože doposud byl text velmi abstraktní, záhy se dostaneme ke konkrétnímu. Hegel svým čtenářům zcela správně připomínal, že „... skutečnost je vždy konkrétní“.

Některí mohou namítat, že se vlastně nejedná o nic nového, že všechna zmíněná témata a problémy už existují nejméně 100 let – v jistých případech jsou stará jako základy naší společnosti založené na obdělávání půdy. Těmto kritikům nedokážu odpovědět lépe než citátem z díla sociologa Manuela Castellse, jenž na konci svého gigantického třísvazkového díla **The Information Age (Informační věk)** jako odpověď na podobnou otázku píše:

„Mikročipy a počítače jsou nové; všudypřítomné mobilní telekomunikace jsou nové; genetické manipulace jsou také nové; integrované, elektronicky řízené globální finanční trhy, které fungují v reálném čase, jsou nové; kapitalistická ekonomika, jež spojuje celý svět, nikoli jen některé jeho části, je nová; novinku rovněž představuje, že většina městské pracovní síly v nejrozvinutějších ekonomikách světa se zabývá hlavně zpracováním informací; nově více než polovina obyvatel zeměkoule žije ve městech; rozpadlo se sovětské impérium, padl komunismus a skončila studená válka – to vše je nové; asijské oblasti na tichomořském pobřeží se stávají rovnoprávným aktérem světové ekonomiky; všeobecně se rozšiřuje odpor proti patriarchální společnosti; zvyšuje se povědomí o ochraně životního prostředí; rozvíjí se společnost sítí, to vše je historicky nové.“

Pak se nadechne a dodá: „*Ale to není nejpodstatnější.* Chci podtrhnout, že v zásadě nehraje žádnou roli, zda tento svět či některé jeho rysy jsou nové, nebo nejsou. Moje analýza na tom nestojí. Toto je náš svět, svět informačního věku.“

To by tedy na úvod mohlo stačit. Přece jen nám však ještě něco chybí. Moje kniha se má zabývat vztahem mezi technologiemi, společností a kulturou. Téma je velmi aktuální, ale já tvrdím, že nelze pochopit současnost, aniž bychom chápali minulost – tento názor jednak zřejmě nevydrží nápor informační společnosti, jednak bývá často mylně vykládán jako potřeba minulost napodobovat. Proto je následující kapitola čistá kulturní historie, série hlavních událostí v historii informačních technologií, jež ozřejmí, jak jsme se ocitli tam, kde dnes jsme. Ti nedočkavci, kteří nechtějí ztrácet čas čtením o rychlosti, růstu a tendenci, jež způsobuje, že všeho je čím

dál víc – a v neposlední řadě také o tom, co to pro nás znamená –, mohou v zásadě tuto kapitolu přeskočit, ale osobně to nedoporučuji z důvodů, které by teď měly být více než zřejmé.

VĚK KNIH, HODINEK A PENĚZ

Jestliže by celá evoluce od prvních jednobuněčných organismů po anatomicky moderní slony a lidi trvala 24 hodin, objevil by se moderní člověk zhruba pět vteřin před dvanáctou. Zemědělská revoluce by přišla jeden a půl vteřiny před půlnocí a knihtisk méně než desetinu vteřiny před koncem časového limitu.

Pokud se vám z takového srovnání zatočila hlava, což je koneckonců asi správné, můžeme vynechat trilobity a brontosauře a spokojit se s vývojem moderního člověka. Tím pádem by 24 hodin odpovídalo zhruba 100 000 letům. (Na stáří anatomicky moderního člověka se významní badatelé shodují, ovšem řada příbuzných druhů je mnohem starší.) V tomto případě by se první zemědělci objevili v západní Asii někdy kolem půl desáté večer. První písmo, sumerské klínové písmo, se začalo používat ve stejné části světa asi o hodinu později. Gutenbergův knihtisk spatřil světlo světa osm minut před dvanáctou a evropská vojska a dobrodruzi o pár sekund později objevili Ameriku. Telefon přišel na svět před jeden a půl minutou, televize a komerční letecká doprava existuje pouhých třicet vteřin. A internet? Na to zapomeňte.

Z hlediska kulturní historie představuje zemědělství pouze poznámku pod čarou, a moderní věk je dokonce jen poznámka v poznámce, bereme-li v úvahu výhradně délku jednotlivých etap. Lovci a sběrači, kteří 90 % doby vývoje našeho biologického druhu žili na celé planetě, byli v posledních 10 000 letech postupně vytlačeni do izolovaných a ekologicky podřadných částí světa – arktických polopouští, australských pouští, deštného pralesa střední Afriky – a poznenáhlu je nahradili nejprve zahradníci, potom zemědělci a následně v různé míře průmyslová a informační společnost s rychle rostoucí hustotou obyvatelstva.

Zlomové momenty ve vývoji technologií následují stále rychleji jeden po druhém. Písmo existovalo čtyři a půl tisíce let, než přišel Gutenbergův knihtisk a z knih se staly běžné výrobky. Knihtisk stihl oslavit sotva 500. výročí svého trvání a už se objevila vážná konkurence v podobě elektronických textů; sláva rozhlasu začala pohasínat už po několika

bídných desetiletích, kdy se na výsluní dostala televize. Podobně je tomu i v jiných oblastech: kůň s povozem fungoval pět tisíc let, než ho nahradily automobily s gumovými pneumatikami; ovšem mezi prvním autem a prvním letadlem uplynulo pouhých dvacet let. Vývoj nových modelů a typů výrobků dnes probíhá tak rychle, že se sotva najde výrobce, který by nezačal plánovat další modernizaci už předtím, než se předchozí varianta dostane na trh. K pomyslné hranici se přiblížíme tehdy, jakmile bude výrobek zastaralý již v momentě, kdy se ocitne na pultech obchodů.

Kulturní historie posledních 10, 100, 200 nebo 10 000 let, která se soustřeďuje na rychlost a akceleraci, pojmenovává jeden z hlavních aspektů lidského světa. Toto hledisko tvoří základ mnoha úvah, jež se objeví v následujících kapitolách. Nejprve se nicméně zastavíme u několika charakteristických znaků našeho, tedy moderního způsobu života. Místo komplikovaných diskusí o přesném časovém vymezení – kdy vlastně vznikla moderní společnost nebo moderní kultura? – navrhuji pár jednoduchých rozdílů mezi moderní a ne-moderní společností. Vědecké kruhy mě za to asi nebudou mít rády a mají k tomu dobré důvody: pojem modernita je totiž notoricky překrucovaný, díky čemuž má mnoho vědců o práci postaráno na mnoho let dopředu, ale zároveň mezi jednotlivými ne-moderními společnostmi existují v zásadě stejně velké rozdíly jako mezi námi a jimi. Jinými slovy, pokud člověk začne dělat to, k čemu se v této knize chystám, vyslouží si kritiku ze strany historiků i antropologů. Na svoji obranu musím říci, že následující popis je z obecného hlediska správný a že ukazuje zřetelný vývoj kulturní historie ve směru od konkrétního k abstraktnímu. Toto je důležité, protože tyranie okamžiku reprezentuje výsledný produkt dlouhodobého historického procesu, který začal v době, kdy neznámý sumerský génius přišel na to, že fyzický symbol může reprezentovat slovo. Byl to on (nebo ona), kdo jazyk osvobodil od mluvčího.

Vynález písma byl po řeči a výtvarném umění dalším zásadním mezníkem ve vývoji informačních technologií

Na seznamu nejdůležitějších vynálezů lidstva zaujímá písmo jedno z prvních míst. Je tak všudypřítomné, že si společnost bez písma lze jen stěží představit. Náš typ společnosti by se samozřejmě bez písma neobešel vůbec. Nebyli bychom těmi, jimiž jsme.

Písmo je nástroj, pomocí kterého lze *externalizovat* – dát vnější tvar – myšlenky, fakta, názory a pocity. Zmrazí jejich formu stejně, jako muzea provádějí fixaci kultury. V západoasijských zemědělských společnostech před 4–5 000 lety se písmo používalo převážně ke dvěma věcem: k vytváření seznamů a k náboženským účelům. Pořizovaly se soupisy majetku, obyvatel (kvůli vybírání daní či rekrutování do války), pytlů obilí, otroků a tak dále. Panovníci tímto způsobem získali mnohem větší přehled o své říši, než jaký měli dříve. Později se schopnost psát transformovala ve schopnost počítat a legendární obchodnické dovednosti Feničanů ve středomořské oblasti jsou úzce spojeny s jejich počtářskou obratností. Vždy přesně věděli, kdo kolik komu dlužil a za co. Vynalezli totiž účetnictví.

V náboženství se písmo uplatňovalo dvojím způsobem: na jedné straně mělo písmo samo v sobě magický element a zaklínadla vytesaná do kamene se obvykle používala k rituálním účelům. Lidé, kteří uměli psát, byli považováni za jistý druh kouzelníků (nedávno jsem v novinách četl, že designér internetových stránek sám o sobě mluvil jako o „technickém kouzelníkovi“). O pár tisíc let později se stejným způsobem používalo severské runové písmo. Na druhé straně, v pozdější době, když byla technologie zapisování zdokonalena, začalo písmo sloužit k zaznamenávání mýtů. Tak vznikla moderní náboženství, kterým se občas také říká náboženství písma – s ustálenými, autorizovanými verzemi mýtů, přesnými popisy stvoření, výčtu smrtelných hříchů, popisem spasení a tak dále.

Písmo se vyvinulo minimálně na třech či čtyřech místech nezávisle na sobě – v Přední Asii, ve Střední Americe, v Číně a (možná) v Egyptě. S výjimkou čínského písma odkazují všechny ostatní znakové systémy starého světa – od arabského a hebrejského přes severoindické písmo dévanágarí po amharské písmo v Etiopii – k sumerskému klínovému písmu. To bylo primitivní, piktografické (tzn. jeden symbol představoval jedno slovo), mělo omezenou flexibilitu a v mnoha případech bylo těžké se ho naučit. Později tyto systémy nahradila abeceda – nejprve vznikly systémy, kde symbol označoval slabiku, později jednotlivé zvuky či fonémy. Ovšem paralela mezi mluvou a písmem nikdy není dokonalá, přestože mnozí, kteří žijí ve společnostech založených na písmu, si to myslí. Některé systémy zaznamenávají pouze souhlásky (samohlásky člověk doplňuje sám při čtení) a většina západoevropských jazyků používá více

zvuků, než má k dispozici písmen. Písmo je něco jiného než mluva a psaný jazyk mluvu ovlivňuje. (Proto můžeme počítat s tím, že mluvu ovlivňuje také využití jazyka v souvislosti s počítačovými technologiemi.)

Nejstarší abecedu používali pravděpodobně Féniciané; přejali ji – a upravili – obyvatelé řeckých měst zhruba v 8. století př. n. l. Řekové již dříve měli minimálně jeden znakový systém (tzv. lineární písmo B), ale zdá se, že několik set let před přijetím nové abecedy žádné písmo nepoužívali. Z dochovaných textů a fragmentů raného období starořecké civilizace je patrné, že vznikly v období přechodu. Stejně jako mezopotamský hrdinský **Epos o Gilgamešovi** a nejstarší části **Bible** nesou například Homérova vyprávění jasně známky ústního stylu: jsou založena na příbězích, které se dlouho před zapsáním tradovaly ústním podáním. U klasičtých filozofů z období od 6. století př. n. l. je tomu jinak. V dílech řeckých myslitelů, jako byli Thales, Parmenides a Herakleitos, se psaný text poprvé uplatňuje coby myšlení transformované do jiné substance. U vrcholných řeckých filozofů, hlavně Platona a Aristotela (tedy v 5.–4. století př. n. l.), už najdeme myšlenky, které by bez písma byly do slova nemyslitelné. Platonovy dialogy a Aristotelovy spisy obsahují pádné logické dedukce, jednoznačné formule a jsou založeny na jasném oddělení pojmu a objektu. Jazyk se tedy jinými slovy osvobozuje od aktu promluvy, zhmotňuje se a externalizuje. Myšlenky je možno kriticky zkoumat, člověk se může vrátit a znovu se podívat, co autor psal na předchozí stránce, a lze pomalu a pečlivě studovat vnitřní logickou souvislost argumentace. Logika, jejíž pravidla byla přesně formulována v Aristotelově sylogistice, je s možností zapisování úzce spojena. (Přestože v Aristotelově době se ještě neustálily normy pro interpunkci a oddělování jednotlivých slov mezerami.)

Přechodu od mytického myšlení k filozofii se často říká „řecký zázrak“. V mytickém myšlení neexistuje rozdíl mezi aktem promluvy, jazykovým pojmem a vnější skutečností; ve filozofii se tyto tři úrovně oddělují, a díky tomu je možné vztah mezi jazykem a skutečností kriticky posuzovat.

Vynález písma umožnil, aby se vědění rozvíjelo *kumulativně*, to znamená, že se dalo přímo a systematicky navázat na to, co již vymysleli jiní. Už ani nebylo nutné, aby byli předchozí myslitelé fyzicky přítomni. Jejich myšlenky zůstaly zachovány v hmotné formě. Nárůst kumulovaného vědění lidstva, o kterém bude řeč v jedné z následujících kapitol, je nerozlučně spjat s písmem. Tomáš Akvinský strávil ve 13. století celý

život tím, že dával dohromady dva soubory textů, jež byly v té době považovány za prastaré, konkrétně **Bibli** a Aristotelovy filozofické spisy. Cestovatelé v oblasti Černého moře mohli v 6. století n. l. srovnávat své poznatky s Herodotovými zápisky z cest, které už tehdy od doby jejich vzniku také dělilo 900 let. Když se v bádání rozhodli pokračovat matematici a vědci, mohli vycházet z Eukleida a Archimeda.

Písmo nám umožňuje postavit se na ramena mrtvých a vzdálených předků, ale je také *berličkou mysli*, která oslabuje naši paměť. Pokud si člověk může něco vyhledat, nemusí si to už pamatovat. K této vlastnosti písma se také ještě vrátíme. Pro informační společnost má samozřejmě dalekosáhlé důsledky.

Společnost bez písma má ústně tradované náboženství, v němž obvykle existují různé verze mýtů; rozšiřování náboženství je omezeno tím, kam až se mluvené slovo dostane; navíc nejsou dána žádná pevně stanovená centrální dogmata, se kterými by se věřící musel ztotožňovat. Společnost založená na písmu má naopak náboženství psané (obvykle ve formě posvátných textů), prostorově v zásadě neomezené pole působnosti, ale naopak jasně vymezenou soustavu dogmat spolu se „správnými“ verzemi mýtů a příběhů. Takové náboženství by mělo být v podstatě totožné na Arabském poloostrově a třeba v Maroku (ve skutečnosti tomu tak ale není: do hry vstupují místní podmínky a ani ústní tradice se nikdy neztrácí docela). Tyto poznávací znaky jsou společné všem třem velkým náboženstvím pocházejícím ze západní Asie, a naopak chybí všem tradičním náboženstvím Afriky.

Společnost bez písma má navíc právní systém založený na zvycích a na tradici, zatímco společnost s písmem stojí na systému zákonů. Morálka v prvním typu společnosti závisí na jedinci – spočívá v konkrétních vztazích mezi lidmi –; zatímco v typu druhém je alespoň teoreticky legalistická, tedy zakotvená v psaném právním systému. V našem typu společnosti se psanou formou reguluje dokonce i vztah mezi rodiči a dětmi.

Ve společnosti bez písma se znalosti předávají v ústní podobě, a obyvatelstvo si tudíž musí cvičit paměť. Veškeré vědění se v každém momentě rovná sumě znalostí všech žijících členů společnosti. Ve společnosti založené na písmu je celkové množství znalostí mnohem vyšší, než by si všichni obyvatelé byli schopni společně zapamatovat; paměť jim naopak slouží hůře.

Většina společností bez písma je organizována na základě příbuzenských vazeb, zatímco společnosti s písmem jsou obvykle státní útvary, kde jako jistý metaforický typ spřízněnosti funguje abstraktní ideologie sounáležitosti, v dnešní době často formulovaná nacionalisticky.

Pozorný čtenář si jistě povšiml, že ve svém výkladu poněkud švindluji, mimo jiné tím, že pod hlavičku „společnost založená na písmu“ zařazuji nejen staré řecké městské státy, ale i moderní národní státy. Je to tak, a ty, které zajímají podrobnosti, odkazují na rozsáhlou odbornou literaturu pojednávající o společnostech založených na písmu či na ústní tradici z kulturněhistorického pohledu. Mnoho společností v minulosti i současnosti se nachází v šedé zóně někde uprostřed; vytvářejí se různé přechodné formy. Některé z nich písmo uplatňují jen v omezené míře, další ho využívají k jiným účelům než k podpoře kritického vědeckého myšlení (například k náboženské indoktrinaci), a je nepochybně pravda, že některé evropské společnosti začaly na písmo plně spoléhat až v 19. století. Takové detaily ovšem nejsou v našem výkladu příliš důležité; zajímají nás hlavně základní vývojové linie a jde nám především o to, abychom získali dostatečné pozadí pro analýzu současného stavu.

V rovině politické je zjevné, že společnosti bez písma mají buď decentralizovanou a rovnostářskou formu, nebo se jedná o království s jasným vůdcem, kde se politická moc dědí v příbuzenské linii. Společnosti založené na písmu jsou naopak silně centralizované a často mají abstraktní správu, přičemž vedení se obměňuje podle předem stanovených pravidel. Obecně představují společnosti s písmem mnohem větší celky než společnosti bez písma, a to jak rozlohou, tak počtem obyvatel. A zatímco příslušníci společností bez písma si vypravují mýty o tom, kdo jsou a odkud se vzali, mají společnosti s písmem *historii*, která plní naprosto stejnou funkci, ale byla sestavena za pomoci archivů a dalších písemných zdrojů.

Mělo by tedy být zjevné, že písmo tvořilo jeden z hlavních prostředků při přechodu od *konkrétní společnosti*, založené na blízkých, osobních vztazích, paměti, lokálním náboženství a ústně předávaných mýtech, ke *společnosti abstraktní*, spočívající na formálním systému zákonů, na archivech, psaném náboženství a psané historii. Zmíním se ještě o čtyřech dalších technologických inovacích, které spolu s písmem ukazují charakteristické vlastnosti moderní společnosti a jejichž využití je předpokladem ke vzniku informační společnosti.

Hodiny byly zavedeny proto, aby se podle nich řídil čas modliteb. Co se podle nich řídí dnes?

Hodiny vznikly v Evropě ve středověku a upozorňovaly křesťanské mnichy na čas modliteb. (Jak hodiny na věži kostela, tak muslimští muezzini, kteří pětkrát denně volají věřící k modlitbám, připomínají původní funkci časoměry – tedy minimálně ve společnostech, jež jsou dostatečně civilizované na to, aby podobné anachronismy ve jménu pluralismu povolily.) Kalendáře jsou staršího data a vznikly na mnoha místech nezávisle na sobě. V před-moderních společnostech nefungovaly jako technická pomůcka při sestavování pětiletých, ale souvisely s ročními obdobími, dobou sklizně, rituálními cykly a astronomií. Hodiny byly přesnější než kalendář. Čas nejen měřily, ale také dělily na menší kousky. (Které se měly později ještě zmenšovat, jak brzy uvidíme.) Hodiny se však přes svůj náboženský prapůvod brzy uplatnily i v jiných oblastech. Dalo se podle nich nejen svolávat mnichy na modlitby, ale také koordinovat všechny možné typy činností. Morální maximy holandského renesančního člověka Huga Grotia (1583–1645) jsou toho důkazem. Grotius proslul zejména svým přínosem v oblasti politické filozofie, ovšem často se o něm také hovoří jako o prvním moderním Evropanovi, jenž formuloval morální zásadu, která neměla vztah k náboženství: „Dochvilnost je ctnost!“

Stejně jako písmo externalizuje jazyk, externalizují hodiny čas. Stává se z něj „cosi“, což existuje nezávisle na lidské zkušenosti, cosi objektivního a měřitelného. Tradiční společnosti tento přístup neznají, jejich obyvatelé žijí v časové struktuře určované jednotlivými činnostmi. Uplývání času se tedy řídí událostmi, nikoli naopak. Když se turista nebo antropolog v africké vesnici zajímá o to, kdy nějaká konkrétní událost vypukne, obvykle se mu dostane odpovědi: „Až bude všechno přichystáno.“ Nikdo neodpoví například „ve tři čtvrtě na pět“. Ovšem i ve společnostech, kam už čas a jízdní řády pronikly, se může ukázat, že obyčejní lidé se podle něho v běžném životě příliš neřídí. Jeden z mých kolegů, který prováděl terénní výzkum ve venkovské oblasti Jáv, mi vyprávěl, jak jeden den potřeboval zajet vlakem do nejbližšího města. Zeptal se proto jednoho muže, v kolik hodin vlak odjíždí. Muž se zatvářil překvapeně a pak ukázal: „Vlak přijede z tamtoho směru, tady zastaví a za chvíli zase odjede tím druhým směrem.“

Měření dělá z času autonomní substanci, něco, co existuje bez ohledu

na události. „Jedna hodina“ pro každého z nás představuje jakousi abstraktní prázdnou jednotku, kterou lze naplnit nejrůznějšími činnostmi. Proto se o měřeném čase mluví často jako o „prázdném, kvantifikovaném čase“. Měří se v přesných jednotkách, podobně jakožto metry a decilitry. Předpokládá se, že tyto jednotky jsou stejné i pro ostatní lidi. Jako bychom ve chvíli svého narození podepsali smlouvu, ve které se zavazujeme být celý život věrní údajům na hodinách a v kalendáři.

Pro nás jsou zajímavé obzvláště dva aspekty měření: za prvé dělá měření z času exaktní, nemilosrdnou a objektivní veličinu, svěrací kazajku, do které musíme vtěsnat veškeré subjektivní prožívání, jehož rychlost je oproti tomu velmi proměnlivá – jak všichni víme, může pět minut trvat v závislosti na situaci jen kraťoučký okamžik, nebo naopak celou věčnost. Nejsystematičtější se této kvantitativní tyranii času věnoval filozof Henri Bergson (1859–1941). Dá se říci, že to byl možná vůbec nejproslulejší intelektuál 1. poloviny 20. století, a v roce 1927 získal Nobelovu cenu za literaturu. Ve své disertační práci, jež se v češtině jmenuje *Čas a svoboda* aneb *O bezprostředních datech vědomí*,*) přináší Bergson zevrubnou kritiku měřitelného, „prázdného“ času, který nás řídí zvenčí, místo toho, aby se přirozeně zaplňoval úkoly zevnitř.

Druhým důležitým aspektem měřeného času je synchronizace, již podléhají všichni, které si čas podmanil. Všichni čtenáři této knihy se shodnou na tom, co znamená fakt, že je osm hodin a pět minut, a kdy přesně to je. Všichni vědí, kdy si mají zapnout televizi, aby viděli večerníček nebo televizní noviny, a dělají to současně. Pokud už program běží, když člověk televizi zapne, není chyba v televizním vysílání, ale v hodinkách dotyčného. Televize navíc synchronizuje velké, abstraktní skupiny a vstěpuje jim uniformizované uvažování. Popsaným způsobem tedy televize působí v případě, že má stát monopol na vysílání. V případě souběžného vysílání na mnoha kanálech je vliv televize *přesně opačný*. Ale o tom později.

S teploměrem a teplotou se to má stejně jako s hodinami a časem. Není přijatelné říkat „zdá se mi, že je tu zima“, když se člověk může podívat na teploměr a zjistit, kolik stupňů v místnosti je. Ukazuje-li rtuť více než dvacet nad nulou, není chyba v teploměru, ale ve vás.

*) Česky vydalo Samcovo knihkupectví v roce 1947 a nakladatelství Filosofia v roce 1994.

Peníze jsou informační technologií stejného druhu jako písmo nebo hodiny

Hlubší důsledky než teploměr s sebou však přináší jiná technologie fungující na podobném principu, totiž peníze. V tradičních společnostech existuje jak jazyk, tak vnímání času, nikoli však písmo a hodiny. Ve většině společností rovněž fungují jisté typy platidel, ovšem náš typ peněz je v podstatě převratnou novinkou. Peníze dělají s placením, oceňováním hodnoty a směňováním zboží totéž, co hodiny a písmo s časem a jazykem. Transakce začínají být abstraktní.

Mušličky, zlaté mince nebo další cennosti jsou známe v širokém spektru před-moderních společností. Mohou se používat třeba jako měřítko, s jehož pomocí je možné porovnávat cenu rozličných předmětů – pytel obilí má hodnotu půl zlaťáku; koza má také hodnotu půl zlaťáku, tudíž jeden pytel obilí má stejnou hodnotu jako jedna koza. Dají se také uplatňovat coby prostředek směny – za jeden zlaťák můžu koupit dvě kozy. Někdy se dokonce dají použít k zaplacení – zavraždil jsem souseda, takže vdově a jeho třem dětem musím zaplatit tři zlaťáky jako náhradu škody. Moderní peníze však mají mnohem větší moc než všechny podobné prostředky známe z tradičních společností. Především jsou v oblasti, kde se používají, zcela *univerzální*. John Lennon a Paul McCartney měli možná pravdu, když zpívali, že lásku si za peníze koupit nelze, ačkoli by se jistě našli cyničtí sociologové, kteří by zpochybnili i toto tvrzení, ovšem jinak funguje jeden typ peněz jako univerzální prostředek nákupu a směny i jako měřítko hodnoty ve všech oblastech společnosti. Mušličky měly coby platidlo hodnotu pouze v západní Africe, a i tam se za ně daly koupit jen určité výrobky a služby. Naše peníze jsou platné v celém státě s několika miliony obyvatel, a vzhledem k tomu, že naše měna je konvertibilní, platí vlastně na celém světě. Považujeme-li peníze za informační technologii, dá se říci, že značnou měrou přispěly ke sjednocení celého světa. Díky nim lze porovnávat platy a kupní sílu kdekoli na světě, umožňují směniti pytel mouky taro z Nové Guiney za elektroniku z Japonska a jsou nezbytné k fungování celosvětové ekonomiky. Zatímco obchody a transakce závisí v mnohých společnostech na důvěře a osobních vztazích mezi prodejcem a kupujícím, abstraktní a univerzální peníze s sebou přinášejí *externalizaci* ekonomických transakcí. Dokud se všichni shodnou na ekonomické hodnotě bankovek, nepotřebují osobně znát ani své věřitele, ani dlužníky. A v době, kdy peníze pronikají už

i do virtuálního kyberprostoru a pomocí mezinárodní platební karty můžeme třeba na Filipínách zaplatit za vypůjčení auta nebo si v bankomatu vybrat hotovost, jsou peníze ještě abstraktnější.

Stejně jako písmo, číslice, hodiny a peníze fungují také notové zápisy

Posledním příkladem, který v této souvislosti uvedu, je notový zápis hudby. Ve většině (nebo ve všech?) společnostech, jež známe, existuje jistá forma hudby, ovšem notace byla vynalezena jen na několika místech, konkrétně v Evropě a v Číně, v obou případech zhruba v 9.–10. století. Pouze v Evropě se však z notového zápisu stal univerzální symbolický jazyk, ve kterém je hudbu možné zaznamenávat – čínský/japonský systém uplatňoval znaky obvykle používané k zápisu slov. Zpočátku byl notový zápis velmi prostý a zaznamenával pouze stoupání nebo klesání melodie. Systém se postupně rozvíjel a v 11. století zavedl Guido z Arezza notovou osnovu, jež umožnila zapisovat konkrétní intervaly, například tercie či kvinty. Zhruba ve stejné době se také objevily značky označující různou délku tónů. Na začátku 16. století už byl víceméně ustálen notový zápis, který se používá dodnes.

Noty nás zajímají hned z několika důvodů. Za prvé dělají s hudbou totéž co písmo s jazykem – osvobozují ji od konkrétního muzikanta, umožňují její skladování a předávání následujícím generacím; s jejich pomocí je také možné naučit se nějakou skladbu bez osobního kontaktu s jiným hudebníkem. Za druhé notový zápis hudbu fixuje, stejně jako historie fixuje mýty a kalendář plynutí času. Za třetí díky notám vzrostla komplexnost hudby. Není náhodou, že přibližně ve stejné době jako notace vznikla také vícehlasá hudba, což je hudební inovace, která se mimo Evropu nevyvinula. Bez notace by byla nemyslitelná jak matematická pravidelnost v Bachových fugách, tak velký počet hlasů v Beethovenových symfoniích. Komorní *a* (základní tón *a* o kmitočtu 440 Hz) bylo přesně definováno až v roce 1939, předtím bylo několik století pohyblivé. Jde vlastně o obdobné ustálení, jaké představuje například zlatý standard, greenwickský střední čas nebo platinový prototyp metru uložený v Paříži. Společný, abstraktní standard, který je závazný pro všechny bez výjimky.

Společnost je stále abstraktnější

Technologie písma vedla ke standardizaci jazyka. Technologie měření času směřovala jak ke standardizaci časových jednotek, tak k synchronizaci velkých skupin obyvatelstva. Čím větší byla potřeba koordinovat pohyb lidí, o to více se zvětšily oblasti, na které se společná norma vztahovala. Když začala koncem 30. let 19. století fungovat Velká západní železnice, ukazovaly hodiny v Bristolu o deset minut méně než v Londýně. Požádávek synchronizovat obyvatele těchto dvou měst tehdy ještě neexistoval. Došlo k tomu však jen o pár let později, kdy vzdálenost mezi městy překlenul telegraf a telefon. V roce 1884 bylo zavedeno dnes běžné rozdělení na 24 časových pásem. Před tím existovalo v Evropě a vlastně i ve zbytku světa bezpočet lokálních časových pásem. Synchronizace a standardizace probíhala pomalu, ale jakmile se jednou prosadila, není už snadné se jí zbavit.

Přechod od příbuzenských vazeb k národní identitě, od zvykového práva k závaznému právnímu systému, od „mušliček“ (či něčeho podobného) k univerzálním penězům, od hudby hrané z hlavy k notám a vícehlasu, od lokálních náboženství k velkým psaným náboženským systémům, od morálky založené na osobní zkušenosti k pevně daným principům, od paměti k archivům, od mýtů k historii, od času řízeného událostmi k času měřenému – všechny tyto změny mají stejnou tendenci: směřují od malé společnosti založené na konkrétních sociálních vztazích a praktických dovednostech ke společnosti velké, založené na abstraktním systému norem a abstraktních znalostech vycházejících z logiky a z vědy.

Tento typ protikladů se dříve ve společenských vědách používal, ale vyšel z módy. Většina badatelů se dnes věnuje spíše charakteristickým rysům daného společenství a povšechnými generalizacemi se nezabývá. K takovému postoji je samozřejmě spousta dobrých důvodů. Ve skutečnosti totiž tradiční formy sociálního života a dovedností ve společnosti fungují zároveň s těmi moderními. Nepotismus (upřednostňování příbuzných), anachronické náboženské představy a víra v nespécifikované „síly“ (černá kočka přes cestu, rozbité zrcadlo apod.), intuice i spontánní kreativita se vyskytují v moderních stejně jako v tradičních společnostech, ačkoli samozřejmě v úplně jiném kontextu. Já sám jsem napsal krátké pojednání o podobnosti mezi mýty a historií a většina mého bádání se zaměřuje na jeden moderní fenomén, který se podezřele podobá tradiční příbuzen-

ské ideologii, totiž na etnicitu. Takže námitka je oprávněná, ovšem pouze v případě, že věci sledujeme pod drobnohledem. Jsem nadále přesvědčen o tom, že mezi životem na Manhattanu a v zasuté vesničce na Nové Guineji existuje zásadní rozdíl, a bude-li to nutné, jsem ochoten se za tento názor veřejně postavit.

Na závěr jmenujme ještě dvě historické změny, které měly významný vliv na náš způsob uvažování a životní styl. Jedná se o knihtisk a průmyslovou revoluci.

V době před knihtiskem (Johannes Gutenberg žil zhruba v letech 1400–1468) existovala schopnost číst a psát v mnoha společnostech, ale nebyla příliš rozšířena. Způsobovalo to mnoho faktorů, mimo jiné ten, že kniha mohla stát přibližně tolik jako malé hospodářství. Všechny knihy totiž byly ručně psané; psali je především mniši a také profesionální písaři. Potom Gutenberg vynalezl svůj stroj, nedávno vybraný za nejdůležitější objev posledních 2000 let, a knihy náhle velmi zlevnily. Pro přesnost uvedme, že k tomu došlo v roce 1455 a později – tehdy Gutenberg začal tisknout proslulou 42řádkovou bibli. Na skutečně levné knihy si svět samozřejmě musel ještě nějakou dobu počkat. Gutenbergova bible stála 30 zlatých, a roční plat dělníka činil 10 zlatých. V průběhu následujícího století se nová technologie postupně rozšířila po střední Evropě (a knihy se stále zlevňovaly). První tiskárnu v Anglii založil roku 1476 William Caxton. Caxton byl tiskař, ale také nakladatelský redaktor, knihkupec a odpovědný vydavatel (tato kombinace fungovala běžně až do konce 19. století), a svým redaktorským působením značně napomohl ustálení anglického pravopisu a syntaxe. Knih tisk přispěl také v jiných zemích jak ke standardizaci, tak i k rozvoji literatury v národním jazyce – na úkor latiny. Trh se velmi rozšířil a nezahrnoval už jen hrstku latinských vzdělanců. Knih tisk měl v počátcích moderního věku rozhodující vliv na rozmach vědy, filozofie a beletrie. Položil základy všeobecné vzdělanosti, zapříčinil vznik intelektuální elity v evropských městech a měl mnoho dalších důsledků, které Gutenberg naprosto nemohl předvídat. Jeho cílem bylo v první řadě vydělat peníze na tisku a prodeji bible.

Jedním z důsledků knihtisku, jež jsou pro nás v této souvislosti důležité, je právě standardizace. Pod vlivem levných tištěných knih se ustálil nejen jazyk, ale také pohled na svět. Celá střední třída od Augsburgu po Brémy měla nyní k dispozici identické informace zapsané identickým

způsobem. Poprvé se tedy zformovala veřejnost národa, skupina mužů (a několika málo žen), kteří se zajímali o stejné spisovatele, stejné politické a teologické otázky, filozofické a vědecké poznatky. Knih tisk byl pro rozvoj demokracie a nacionalismu tak důležitý, že Benedict Anderson ve své, dnes už klasické knize **Imagined Communities (Imaginární společenství)** z roku 1983 přisoudil „knihařskému kapitalismu“ hlavní roli. Bez této působivé informační technologie si téměř nedokážeme představit, že by například člověk z Marseilles mohl získat pocit, že je příslušníkem stejného národa jako obyvatel Lille a že to mimo jiné znamená dodržování jistých morálních povinností a zákonů. Jako technologie, jež tvoří abstraktní společenství, tedy solidární a empatický vztah mezi lidmi, kteří se osobně nikdy nesešli, nemá knih tisk vážnějšího soupeře. Tvoří samý základ nacionalismu a demokracie. Otázka, jež nás v této souvislosti musí napadnout, zní: pokud knih tisk zapříčinil vznik demokracie a nacionalismu, co vznikne v důsledku rozšíření internetu a digitálního satelitního vysílání televize?

Přesto však trvalo poměrně dlouho, než se gramotnost rozšířila mezi běžnou populací, a to dokonce i v nejrozvinutějších evropských zemích. V Shakespearově době (tedy přibližně kolem roku 1600) umělo číst asi 10 % obyvatelstva Anglie a Walesu. V dnešní době tak vysoká ngramotnost neexistuje v žádné zemi na světě. Ba i mezi ženami v konzervativních patriarchálních společnostech je vyšší podíl gramotných než v Anglii za Shakespeara.

Dá se říci, že součástí nové, abstraktní společnosti se velké skupiny obyvatelstva stávaly postupně nejprve díky knihtisku, později díky masovým sdělovacím prostředkům, například novinám, a také díky zavedení povinné školní docházky. Taková abstraktní společnost se skládala z vysokého počtu lidí, kteří fungovali jako malé součástky velkého soukolí; postupně začalo být možné jakoukoli z těchto součástí ve výrobě lehce nahradit. Znalosti a dovednosti jednotlivce totiž už nebyly jedinečné, ale standardizované a víceméně identické se znalostmi a dovednostmi ostatních. Tato možnost se poprvé naplno projevila při průmyslové revoluci v 18. a 19. století.

Zatímco v tradičních řemeslech se zkušenosti převáděly z mistra na učně, výroba v továrně je tak standardizovaná, že by v ideálním případě měla vyžadovat pouze několik málo všeobecných dovedností. (Totéž můžeme v podstatě říci o „výrobě“ v byrokratickém systému; nehraje žádnou roli, zda člověk studoval v Brně nebo v Olomouci.) Už

první sociologové – například Marx a Durkheim – poukázali na to, že v průmyslové výrobě je proces rozdělen na malé kousky a jednotliví dělníci vykonávají jen malou část celé produkce. Badatelé ve společenských vědách se navíc tímto problémem vážně zabývali už o několik generací dříve, než Henry Ford vynalezl montážní linku. Jinými slovy se dá říci, že to nejhorší mělo teprve přijít. Nebo možná to nejlepší, neboť stejně jako knihy byla průmyslová výroba stále levnější a levnější.

Industriální výroba synchronizuje práci a standardizuje výrobky. Jeden kus určitého výrobního modelu CD-přehrávače je identický se všemi ostatními, a pokud se odlišuje, znamená to, že má nějakou chybu. V řemeslné společnosti byl naopak každý výrobek svým způsobem jedinečný.

K průmyslové výrobě neodmyslitelně patří píchací hodiny a sirény ohlašující konec směny. Hodinový strojek tak nakonec pronikl do všech částí společnosti, od poklidného životního stylu mnichů až k hektickému industrialismu.

Moderní společnost se vyznačuje zvláštní formou komplexnosti. Komplexnost má mnoho různých forem; nedá se například říci, že tradiční společnosti jsou ve všech ohledech jednoduché. V některých oblastech jsme naopak velmi nekomplikovaní my. Mezi typické ukázky sociální a kulturní komplexnosti patří kupříkladu indická kašovní společnost nebo kosmologie domorodých Australanů: Modernita však zaujímá výjimečnou pozici, už dnes je dominantní a zřejmě postupně zasáhne celý svět. Synchronizuje a standardizuje velké masy lidí, všechny malé součástky nepřehledného soukolí. Zakládá se na společném, mechanickém, objektivním čase, na globálním médiu ekonomických transakcí (tedy na penězích), na výrobních a destruktivních prostředcích vycházejících z vědeckých poznatků, které všichni uznávají. Modernita koordinuje – tedy synchronizuje a standardizuje – pohyb a myšlení nesmírného množství lidí způsobem, který je v před-moderní společnosti neznámý a navíc nemyslitelný. Díky externalizovanému času, jazyku, ekonomice, paměti, morálce a dovednostem přestávají být jednotlivci nepostradatelní. Tím pádem vzniká téměř neohraničitelná sociální komplexita. Pomocí jednotlivých nástrojů – tedy měřeného času, písma, peněžní ekonomiky atd. – může systém vtahovat další miliony lidí, aniž by sám změnil svůj charakter nebo se musel reorganizovat.

Doposud jsem se nezmínil o *víře v pokrok*. Pro některé je to přímo

ztělesnění modernosti, jiní (jak pesimisté, tak optimisté) se domnívají, že jsme vstoupili do epochy skutečného postmodernismu, protože víra v pokrok se postupně vytrácí. Představa, že svět opravdu míří vpřed, že se pohybuje stanoveným, plánovaným směrem, je pro moderní společnost zásadní. Znalosti, technika, morálka, životní standard, chápání souvislostí – to vše směřuje dopředu, nebo se tak alespoň všeobecně soudí. Letošní elektronická udělátka jsou lepší než ta loňská, filozofové 20. století pronikli hlouběji než jejich kolegové ve století 18. a vůbec se lidstvu daří po všech stránkách lépe než dřív. Pokud by se ukázalo, že tomu tak vlastně není, bude prostředkem k nápravě ještě pevnější víra v pokrok, případně některá z konkurenčních značek (například socialismus).

Důležitou roli v tomto způsobu uvažování hraje lineární čas, kterému se (jak za okamžik ukážu) v současné době příliš nedaří. Lineární čas totiž z hodin ani z kalendáře nutně nevyplývá. Hodiny odměřují časový cyklus, tedy 24 hodin, jež se každý den opakují. Všichni znají otrěpaný vtip o tom, že rozbité hodinky ukazují dvakrát denně správný čas. Kalendáře s označením čísla roku signalizují posun vpřed, zatímco většina tradičních kalendářů, které známe – od Thajska po Střední Ameriku –, zobrazovala rituální cykly, nikoli historický vývoj. Víru v pokrok tedy zplodila kultura, jejíž nedílnou součástí jsou hodiny, knihtisk, věda a z ní vyplývající technologie, průmyslové výrobní postupy a kapitalismus. To je velmi silná koalice. Stejně však mají mnozí z nás neblahou předtuchu, že něco není v pořádku, že svět se nemění v lepší, humánnější a zvladatelnější místo k životu nebo alespoň že události rozhodně nemíří správným směrem. Tento pocit ale neopravení z lineárního vnímání času, nýbrž z toho, že *vnímání času už není dostatečně lineární*. Začne-li člověk dělit čas na malinké kousky a překročí-li určitou hranici, stane se z času jediný šlehaný hysterický moment, který se neustále posouvá, ale nikam nesměřuje, neodkazuje k dalšímu okamžiku.

Problém, jímž se v této knize zabýváme, možná tedy vznikl hlavně proto, že moderní společnost byla příliš úspěšná ve svých snahách efektivizovat, zvyšovat výkonnost, modernizovat a standardizovat. Změny, tedy „pokrok“, už nyní probíhají tak rychle, že k nim nestihneme zaujmout stanovisko. A pokud se neustále něco děje, neděje se vlastně vůbec nic. Klíčovým faktorem, který tuto situaci způsobuje, je rychlost a na tu se zaměříme v následující kapitole.

RYCHLOST

Všechno dnes pádí tak rychle.

*Nejen čas,
nejen letadla
do Ameriky,
autá, vlaky a lodě,
nejen hudba.*

Japonci

*už umí za čtyři minuty a patnáct vteřin
zahrát Beethovenovu pátou symfonii.*

Tak rychle.

Předcházející citaci jsem vybral z textu norského básníka a písničkáře Odda Børretzena. Zmínka o jistém japonském orchestru je jistě vtipná, ovšem někdy satira bledne ve srovnání se skutečností. Jedna stárnoucí herečka Národního divadla v Oslu si vybavuje nastudování Ibsenovy hry **Rosmersholm**, které trvalo plně čtyři hodiny. Při posledním uvedení tohoto díla probíhalo představení 1 hodinu a 58 minut, aniž by v textu dramatu byly provedeny zásadnější škrty.

Je zvláštní, že Børretzen jmenuje právě Beethovena. Stejného skladatele totiž najdeme i v knize Milana Kundery **La lenteur (Pomalost)** z roku 1995. Český vědec, hlavní postava Kunderova románu, sedí v hotelovém pokoji a zoufá si nad rychlostí zpravodajství. Všimá si, jak jeden záběr střídá druhý, ale nedá se mezi nimi vystopovat žádná souvislost, zařadit je do správného pořadí, nelze z nich sestavit nic, čemu by se dalo říkat souvislý příběh, a jak musí být každá zpráva pokud možno co nejkratší, protože už se po špičkách blíží následující novinka. O současnosti se vypravuje stejně, jako by se na koncertě hrálo všech 138 Beethovenových opusů za sebou, ale z každého jen prvních osm taktů. Za deset let, uvažuje hlavní hrdina románu, už se bude hrát pouze první nota z každého díla – dohromady tedy sto třicet osm not. „A za dvacet let už celého Beethovena vměstnají

do jediného dlouhého hučivého tónu, podobného zvuku, který [Beethoven] slyšel první den poté, co ohlušl.“

Kundera i Børretzen mají pravdu. Všechno se dnes hýbe rychleji. Když jsem jednoho relativně klidného květnového dopoledne roku 2000 seděl ve své kanceláři a zapisoval si poznámky a klíčová slova k této knize, začal se katedrou, na které pracuji, šířit poplach. Všichni zaměstnanci dostali e-mail s červenou vlničkou značící „velmi důležité“, a sekretářka dokonce osobně chodila po budově, klepala na jednotlivé dveře a varovala před hrozícím nebezpečím.

Nedošlo ani ke státnímu převratu, nevypukl požár, stávka, ani se nerozšířila epidemická vlna sebevražd na protest proti úpadku univerzit. Poplach zavínil malý počítačový program, který se mnohým z nás nasoukal do hard disku počítače. Virus! Program byl připojen k e-mailu s názvem „ILOVEYOU“ a text dopisu příjemce vyzýval, aby přílohu okamžitě otevřel; měla obsahovat milostný dopis „pro tebe“. Když člověk vykonal, co mu dopis přikazoval – a na to není třeba mnoho času, zvláště když jde o milostné vyznání –, začal zákeřný virus mazat soubory, ničit adresáře a rozšiřovat se do dalších nic netušících počítačů.

Virus, který v průběhu několika hodin získal přezdívku „The Love Worm“, se poprvé objevil v Hongkongu ve středu večer 3. května (místního času). Když se o několik hodin později probudili obyvatelé USA (ve Spojených státech byla středa ráno), začal se virus neuvěřitelnou rychlostí šířit Severní Amerikou a Evropou. V průběhu následujících dvou dní napadl například počítače na univerzitě v Göteborgu a v Norském zahraničněpolitickém institutu; do mého počítače si našel cestu ve čtvrtek po obědě. V době, kdy se v tento osudný čtvrtek chýlila pracovní doba ke konci, vyvinuly už všechny přední antivirové společnosti protijed, který se dal zdarma stáhnout na jejich webových stránkách. Epidemie se od počátku šířila závratnou rychlostí a trvala méně než 48 hodin. To už bylo v menší či větší míře postiženo přibližně 60–80 % firem v USA. CNN online přinesla ve čtvrtek večer zprávu, že skandinávská fotoagentura Scanpix i přes několikanásobnou ochranu dat přišla o 4 500 obrázků.

Epidemie se lavinovitě rozšiřovala jeden a půl dne, potom virus ztratil sílu – zároveň s pronikáním poplašných zpráv do všech světových médií. Týden poté byli pachatelé dopadeni filipínskou policií.

V této souvislosti si nelze nevzpomenout na velké morové epidemie

evropské historii. Ta nejproslulejší (1347–1351) decimovala obyvatelstvo rozsáhlých oblastí západní Evropy několik let, než se v roce 1349 dostala do norského Bergenu. Do baltských zemí pronikla až za další rok. Moru i přes mimořádnou nakažlivost trvala cesta ze Sicílie do Rigy tři roky. S výjimkou blízkých oblastí (Přední Asie a severní Afrika) se na ostatní kontinenty nedostal. Mor kolem roku 530 zasáhl větší území – vznikl ve východní Africe a zpustošil Čínu, Arábii i Evropu – a rozšiřoval se stejně rychle jako černá smrt o 800 let později. Jak ve 14., tak i v 6. století znamenala geografická odlehlost také značnou vzdálenost časovou.

Historie naší doby je příběhem zrychlování

Kulturní historii poslední doby můžeme pojmut mnoha rozdílnými způsoby a existuje také nespočetné verzí „historie modernity“. Některé se soustřeďují na vývoj myšlenek, jiné na rozvoj ekonomiky nebo politiky. Dá se ovšem začít i z úplně jiného konce. Lze například popsat posledních 200 let jako historii rychlosti a zrychlování. Je zvláštní, že na tuto dimenzi se literatura o globalizaci zaměřuje jen zřídka. Podivné je to proto, že globalizace v podstatě tvoří protějšek speciální formy akcelerace, která vede k tomu, že se prostorové vzdálenosti smršňují, případně mizí docela. Globalizace směřuje k posunutí časoprostorové osy. Přestává platit, že na překonání určité vzdálenosti je třeba určitého času. V mnoha souvislostech se čas rovná nule; jak říká jeden z teoretiků rychlosti Paul Virilio: „Žijeme nyní v době bez zpoždění.“

Virilio měl na mysli internet, když tuto větu pronesl – nekomentoval dobu, kterou člověk stráví čekáním na taxi nebo příměstský vlak v chaosu předvánočního Osla. Globální telekomunikace založené na satelitním přenosu signálu jsou okamžité a nesídlí na žádné konkrétní adrese. Všechny body propojené pomocí Síť se ve skutečnosti nacházejí na jednom místě, zároveň každý na jiném a vlastně vůbec nikde. V praxi nehraje žádnou roli, zda si e-maily posíláte s někým v Melbourne nebo ve vedlejší kanceláři, zda v televizi sledujete satelitní vysílání fotbalového zápasu v Belgii, oslavy nového roku na ostrově Kiribati nebo rozhovor s někým, kdo sedí v televizním studiu v sousední čtvrti. Čas, pomocí něhož bylo možné udržovat odstup či naopak navodit blízkost, zmizel.

Virilia tato skutečnost znepokojovala; svoji vlastní vědeckou teorii nazývá *dromologie*, což se dá přeložit jako „věda o rychlosti a akceleraci“.

Mezi oblasti, které ho obzvláště zajímají, patří sféra vojenství. Před stolety trvalo týdny či měsíce, než se podařilo obsadit zemi jako Polsko: rychlost války se rovnala průměrné rychlosti kavalerie. Ovšem kůň při postupu potřeboval potravu a odpočinek, zpomalovaly ho bažiny, řeky a horské hřeben, nemluvě o nepřátelských domorodcích, kteří ničili mosty a kladli pasti. V minulém století byly vynalezeny tanky a letadla a rychlost války se rázem zmnohonásobila. Pak se objevily stíhací letouny a rakety středního doletu, a v dnešní době může bojektivý stát napadnout území jiné země v několika málo minutách.

Jedním z Virilioových inspiračních zdrojů je teoretik médií Marshall McLuhan, který se nejvíce proslavil svojí optimistickou vizí „globální vesnice“. Virilio, jenž McLuhanův optimismus zdaleka nesdílí, mluví spíše o „globálním velkoměstě“, které se vyznačuje anonymitou a dezintegrací, kde všichni komunikují se všemi a kde vlastně nikdo pořádně nekomunikuje s nikým. Toto „virtuální město“ je řízeno informačními technologiemi bez zpoždění. Jinými slovy, mluvíme o nadvládě času nad prostorem. Vzdálenosti zmizí a ve chvíli, kdy se to, co bylo dříve v nedohlednu, přiblíží na stejnou dálku jako to blízké, přestane skutečná blízkost existovat.

Virilioův pesimismus odkazuje ke klasické sociologii druhé poloviny 19. století, k myslitelům jako Ferdinand Tönnies a Georg Simmel, kteří se ve svých dílech vyjadřovali znepokojeně (Tönnies), případně nadšeně (Simmel) o anonymitě velkého města, o individualismu a osvobození od tradic a náboženství, o odcizení a svobodě, o praktickém a efektivním stylu, jímž se život v industriální společnosti vyznačuje. Znamená to, že fenomén rychlosti je starší, než si namlouváme? Odpověď zní (jako ostatně vždy, když si člověk klade otázky, na které odpověď neexistuje) ano i ne.

Každá generace má tendenci považovat vlastní dobu za jedinečnou, a existují pro to dobré důvody: svým způsobem jedinečné jsou totiž všechny epochy. Zároveň stejně dobře můžeme prohlásit, že mnoho domněle nového už tu máme dost dlouho – například od Platona, od zemědělské revoluce, od dob Marka Pola, Kolumba či reformace (vyberte si sami). Pokud jde o rychlost a akceleraci, je možné namítnout, že internet ani tryskové letadlo nebyly tak převratnými vynálezy, jaké představovaly ve své době telegraf, parní stroj, nebo dokonce rychlý římský povoz. Osobně o tom pochybuji, přestože zvláště telegraf převratným vynálezem rozhodně byl,

příčemž internet je jeho přímým následovníkem. Globální telekomunikace založené na reálném čase vytvářejí pro lidský život jiný rámeček než všechny předcházející technologie. Zároveň však platí, že elektronická revoluce znamená pokračování předešlých inovací. Proto jsme se v minulé kapitole zabývali největšími milníky v rozvoji informačních technologií v kulturní historii západního světa, tj. písmem, penězi, knižtiskem a měřením času. Tyto vynálezy přispěly k odpoutání komunikace od jejího bezprostředního kontextu; písmo umožnilo uchovávat vědomosti a postupně k nim přidávat další; hodiny změnil čas v mechanickou a univerzální veličinu; peníze umožnily porovnávat hodnotu zboží. Ať je člověk v Canberře či v Kánuru, znamená dolar, hodina či nadpis novinového článku zhruba totéž. Detaily se možná liší, ovšem základní pravidla jednotlivá místa propojují.

Standardizace a efektivizace se oprávněně počítají k výtvarným průmyslové revoluce a během obrovských změn, které industrializace přinesla, vznikly také základy diktatury okamžiku. Teprve v průmyslové společnosti bylo možné využít hodiny k prosazení synchronizované efektivity v rámci obrovité průmyslové mašinerie. V této epoše rovněž došlo k úzkému propojení peněz a času; dochvilnost se jistě cenila i v před-moderních dobách, ovšem rčení „čas jsou peníze“ začalo platit až ve chvíli, kdy rukodělnou výrobu nahradila průmyslová velkoprodukce. Průmyslová revoluce, která započala koncem 18. století, potřebovala ke svému naplnění celé 19. století a vyvrcholila zavedením „píchaček“ a montážních linek. Avšak celou tu dobu veřejnost střídavě okouzlovala a děsila míra a v neposlední řadě také rychlost toho všeho. Začalo se vyrábět obrovské množství nových typů zboží; rozrůstající se kolonialismus dal vzniknout světové ekonomice založené na vývozu surovin z chudých zemí a hotových výrobků ze zemí bohatých; vlak, parník, telegraf a telefon postupně zmenšovaly vzdálenosti ve světě stejně obdivuhodně; jako to v dnešní době dělá internet. V průběhu 19. století se i móda přizpůsobila novému rytmu – změny nyní přicházely každou sezonu. Objevil se pojem „letošní móda pařížských salonů“.

Také v 19. století obyvatelé Evropy a Severní Ameriky velmi vzrušovala rychlost, zkracování vzdáleností a to, co bychom dnes nazývali globalizace (Evropané rovněž projevovali obecně větší nekritické nadšení pro vše, co přicházelo z druhé strany Atlantiku). V roce 1824 se zrodila železnice a jeden z prozíravých komentátorů tehdy prohlásil, že tento vynález

změní svět. V edinburských novinách *The Scotsman* si pak člověk mohl přecíst: „Až še jednou začne parní vůz [vlak] opravdu používat, není dle mého názoru přehnané se domnívat, že se jeho současná mimořádná rychlost [16 km/hod.] může i zdvojnásobit.“ Pisatel si také všimá toho, že Američané „se svým charakteristickým citem pro pokrok a vylepšování“ už novou technologii začali zkoumat a že bychom v žádném případě neměli přehlížet ani možnost, že i závratná rychlost 20 mil (32 km) v hodině by jednou mohla být zdvojnásobena. Zajímavé je, že tento skotský novinář používá stejná přirovnání, jaká se pro rychlejší formy komunikace používají dnes. Tvrdí totiž, že *the tour of Europe* (okružní cesta Evropou, jež v té době zahrnovala například Paříž a Florencii) by se v blízké budoucnosti dala uskutečnit v čase, za který prarodiče urazili vzdálenost mezi Edinburhem a Londýnem.

Navzdory superrychlým vlakům a transevropským expresům se dnes železnice propaguje jako kontemplativní a klidná alternativa k frustracím letecké a automobilové dopravy. Ve vlaku si člověk může užívat *pomalého času*. V počátcích vlakové přepravy to tak ovšem nikdo nevnímal. Turnerova malba **Děšť, pára a rychlost** z roku 1844 je pro dobové chápání železnice zcela typická; zobrazuje Velkou západní železnici západně od Londýna ve chvíli, kdy jeden z vlaků přejíždí přes most. Obraz zachycuje nadlidskou rychlost, pohyb lidským okem téměř nepostřehnutelný. Průměrná rychlost vlaku se však tehdy pohybovala kolem 30 km/hod. (přestože teoreticky mohl vyvinout až rychlost 80 km/hod.). První norská železnice z Christianie (tedy Osla) do Eidsvollu byla uvedena do provozu v roce 1855. Vlaky po ní jezdily průměrnou rychlostí 27 km/hod., mnohé ovšem taková rychlost znepokojovala. Neobvykle vysoká rychlost vlaku prý znemožňovala, aby oko cestujícího spočinulo na detailech krajiny, kterou projíždí. Říkalo se, že se to vzpírá lidské přirozenosti.

Doslova paralelně s železnicí se začaly rozvíjet také telegrafní linky (často se totiž stavěly podél železničních tratí). Tento vynález, jemuž se někdy říká internet viktoriánské doby, byl snad nejpřevratnější událostí od Gutenbergových dob. Poprvé, i když ne naposled, se podařilo oddělit sdělení od jeho fyzické formy. Poprvé šlo posílat informace stovky kilometrů daleko v balíčcích, které vážily méně než gram. Zárodky Microsoftu a WWW vznikly v roce 1838. Dle tehdejších měřítek se telegraf šířil rychle a už v roce 1866 začala fungovat první transatlantická linka.

To bylo skutečně něco nového. Ještě před několika desítkami let putovala zpráva z Evropy do Ameriky několik týdnů či měsíců v závislosti na směru větru nebo ročním období. Koncem 30. let 19. století se objevily parníky a o generaci později už se dalo z Londýna do New Yorku telegrafovat. Když byl na přelomu 19. a 20. století zaveden bezdrátový telegraf, chyběly k vynálezu internetu jen drobné kosmetické (nebo elektronické?) úpravy. Miliony evropských vystěhovalců už nemusely psát „poslední dopis domů“. Mohli poslat zprávu kabelem, a ta k adresátovi dorazila okamžitě.

V roce 1876 si dal Bell patentovat telefon; do běžného používání se jeho vynález dostal za několik desítek let, přestože na funkční telefonické spojení přes Atlantik si člověk musel počkat až do roku 1927. V druhé polovině 19. století se navíc rychle rozvíjel i světový obchod (což vytváří další paralelu s 90. léty 20. století) a britské impérium – tehdejší centrum technologického rozvoje – se proslavilo jako koloniální mocnost, nad kterou slunce nikdy nezapadá. Je tedy pochopitelné, že představa o úzce provázaném světovém společenství byla v 90. letech 19. století stejně rozšířená jako o sto let později, i když tehdy měla pozitivnější předechní než dnes.

Velkoměsta se rozrůstala, rozšiřovala se nabídka zboží, z turistiky se stala masová záležitost, množily se nejrůznější časopisy a noviny, se předháněly, kdo první přinese nejčerstvější zprávy. Nová společnost, která vznikala v nejbohatších zemích (v čele s Velkou Británií, Francií a Spojenými státy) v druhé polovině 19. století, měla mnoho společného se způsobem života, s nímž máme přímou zkušenost my. Jejím typickým znakem byla akcelerace, rostoucí složitost a překotný pokrok. Globální ikona 20. století – Coca-Cola – se na trh dostala v roce 1886 a v prvních reklamních textech stálo, že mimo jiné působí proti *slowness of thought* (lenivosti myšlení). Kokain byl sice z nápoje odstraněn už v roce 1905, ovšem mnoho oddaných příznivců se pod tento reklamní slogan jistě podepíše i dnes.

Klíčovou osobností pro pochopení rozsahu změn, které na přelomu 19. a 20. století nastaly, je americký inženýr Frederick W. Taylor (1856–1915). Nebyl sice první, kdo se zabýval měřením času v pracovním procesu, ale vytvořil metodu, jež se prosadila v celém průmyslovém světě. Taylor se domníval, že výrobu lze vždy nebo téměř vždy efektivizovat.

tím, že člověk měří čas veškerých úkonů, které dělníci provádějí, a eliminuje tak prostoje – nejen pauzy, ale také nadbytečné pohyby těla. Jeho metoda, již přívrženci i odpůrci znají pod názvem *taylorismus*, rovněž usnadnila rozdělení výrobního procesu do mnoha jednotlivých částí. To přispělo k zavedení výrobních linek, u kterých každý dělník provádí pouze omezené množství opakujících se mechanických pohybů. Taylorismus je reakcí industriální společnosti na metrický systém jednotek: standardizuje, rozděluje na jednotlivosti a odstraňuje přibližný odhad a subjektivitu.

Splašený, nervózní a anonymní život, který je typickým znakem druhé poloviny 19. století zvláště ve sféře výroby a informačních technologií, vnímala společnost jako něco nového. Ne všichni jej ale přijímali s nadšením. Romanopisec Knut Hamsun, jenž v 80. letech 19. století několik let žil a pracoval v USA, byl zpočátku technickým pokrokem velmi zaujat. Domů do Norska mimo jiné poslal lyrický popis ohromného brooklynského mostu a také pozoruhodné vylíčení jednoho z prvních výtahů (kterému Hamsun říká „něco na způsob houpačky“). V době, kdy psal přednášku **Z duchovního života moderní Ameriky**, však již změnil názor. To si už dělal legraci z nekritického nadšení Američanů pro vše nové, z jejich pohrdání tradicemi a horlivé snahy být součástí nového moderního světa. „A Američané jsou přesvědčeni, že tato roztěkanost a energie, toto neklidné otáčení na obrtlíku je vlastnost, kterou do americké národní povahy vložila sama svoboda.“

Hamsunovi tedy Američané připadali *roztěkaní*. Tento výraz, ve Skandinávii nadále srozumitelný díky Holbergovu dramatu **Pán, který nemá kdy**, pojednávajícímu o muži, jenž byl neustále v takovém spěchu, že vlastně nikdy nic nestihl, pregnantně vyjadřuje i naši dobu. Nemůže-li si člověk dovolit přestávku či přerušování činnosti, zmizí nutný odstup od práce, kterou dělá, a člověk ztratí také nadhled. Utopí se v detailech.

Akceleraci v 19. století způsobila průmyslová revoluce a nové požadavky na efektivitu ve výrobě; informační technologie hrály v tomto procesu jen vedlejší roli. V akceleraci 21. století mají informační technologie jak úlohu tahouna celého procesu, tak dodavatele zboží i centra ekonomického rozmachu. Chvat, který dnešního člověka žene do těžko řešitelné časové tísně, není žádnou novinkou; Hamsun ho konečně šízravě popsal už před sto lety. Jiné aspekty jsou však skutečně kvalitativně nové. Rychlost patří k modernitě a ta už zde několik stovek let existuje. Principy

formulované v této knize jsou obecné, ale v zásadě se dají aplikovat pouze na moderní společnost. Ovšem příklady nám připomenou, že tato zvláštní fáze modernity, tedy doba po skončení studené války, informační věk, má jisté unikátní prvky.

Rychlost je návyková látka

Zatím se o tomto zjištění veřejně nediskutuje, ale už je nejvyšší čas, aby se tak stalo. Akcelerace, kterou zažili a někdy i kritizovali lidé v 19. století, totiž pokračuje dodnes a díky počítačovým sítím a satelitní komunikaci propojující celý svět už dosáhla rychlosti, o níž si telegraf nebo parní lodě mohly jen nechat zdát.

V dávných dobách se všechny dopisy psaly ručně a rozesílaly se pomocí pomalých distribučních systémů (koňský povoz, plachetnice atd.). Napsat dopis zabralo dlouhou dobu, a dlouho také trvalo, než se dostal k adresátovi. V průběhu 19. století se zrychlila jak produkce dopisů, tak jejich distribuce: objevil se psací stroj a o několik desítek let později zajistily rychlejší a bezpečnější transport vlaky a parníky. Ve 20. století se k doručování pošty začala používat i letadla. To už člověk mohl udržovat styk se strýčkem a tetičkou v Americe, aniž by na dopis musel čekat celou zimu a jaro. V 50. letech 20. století již bylo s trochou štěstí možné dostat odpověď z Minnesoty za tři týdny.

A dnes? Netrpělivost se dostaví zhruba půl minuty poté, co na obrazovce počítače klikneme na tlačítko „odeslat“.

Tato akcelerace přináší několik typů důsledků, neřkuli vedlejších účinků. Výhodou a smyslem elektronické pošty je, že lze snadno a rychle navázat kontakt s jinými lidmi. V dávných dobách, kdy jsme ještě byli vydáni nápospas formám komunikace vázaným na celulózu, chránil ostatní lidi před tlakem informací v podstatě nedostatek materiálu. Řečeno jinými slovy, technologie kladla odpor a nutila člověka, aby se zamyslel, zda je vůbec nutné dopis napsat. Samotné psaní dopisu zabralo nějaký čas, papír se musel přeložit a zasunout do obálky, na obálku bylo třeba napsat adresu a nalepit známku a pak dopis hodit do schránky. (Teprve poté přišla na řadu distribuce, která samozřejmě podléhá lidským omylům a selháním. Na úvodní stránce jednoho místního plátku se nedávno objevil titulěk „Expresní zásilka doručena až za 6 dní!“.) Tato omezení elektronickou poštu netrápí. Proto dnes rozesíláme mnohem více e-mailů než dříve

dopisů. Je-li člověk v roli odesílatele, považuje elektronickou poštu za dar z nebes; dostane-li se však do pozice adresáta, může se vše změnit v dar danajský.

Rychlost má vliv i na styl dopisů a větnou skladbu. Mnozí pisatelé e-mailů po sobě své výtvořiny nečtou. Dopisy uvozují velmi neformálním oslovením, případně úvodní frází úplně vypouštějí. Jejich e-maily často obsahují neúplné věty nebo nedomyšlené větné konstrukce. Elektronická pošta se tak pohybuje na pomezí mezi psanou a ústní komunikací, ovšem má-li ve větší či menší míře nahradit papírové dopisy, ztrácí kultura jako celek na kvalitě to, co na kvantitě získává.

Rychlost nepříznivě ovlivňuje též pomalý čas. Ohrožuje jej tím, že zaplňuje veškeré prostoje. Za starých dobrých časů mohla odpověď na písemnou žádost přijít za týden, ale klidně také za měsíc. Na tom nebylo nic zvláštního. Ve chvíli, kdy člověk vhodil dopis do schránky, mohl se nerušeně vrátit ke své práci. Tato doba definitivně pominula. Nyní se odpověď očekává v rozmezí několika hodin a nezdá se, že adresát obdrží následující den identický e-mail. Odesílatel se zřejmě domnívá, že dopis napoprvé nebyl doručen, když na něj člověk ještě nezareagoval.

Tohle všechno nemíním jako útok na rychlou dobu. V oblastech, kam patří, je rychlost nadále k nezaplacení. Je ovšem nakažlivá a má nepříjemné vedlejší účinky. Jestliže nepochopíme, jak rychlost působí a o co nás ochuzuje, nemůžeme ani chránit pomalý čas tam, kde ho potřebujeme. Rychlost má totiž vždycky navrch, a pokud není regulována, rozpíná se, kam se jí to hodí.

Žijeme v době, kdy dýmku nahradily cigarety, místo ovesné kaše snídáme kukuřičné lupínky, elektronická pošta zvolna vytěsňuje papírové dopisy a horkou novinkou na mediální scéně jsou dvouminutové přehledy nejnovějších zpráv. Články v novinách se zkracují, scény ve filmech jdou rychleji jedna za druhou a čas, který nám zabere odpověď na elektronický dopis, klesá úměrně s množstvím e-mailů, jež dostáváme. Ducha doby nejlépe vystihují útržkovité klipy na MTV. Rychlost je narkotická látka, která způsobuje závislost. V kině se občas přistihneme, že nám chybí tlačítko „fast forward“ (rychle kupředu), ve Skandinávii diváci ztrácejí zájem o rychlobruslení a běžecské lyžování a přesedlali raději na explozivní sporty jako lední hokej nebo sjezdové lyžování; při procházce městem vyřizujeme telefonní hovory a v ranní dopravní zácpě posloucháme rádio,

abychom vyplnili prostoje; proklínáme dopravní podnik za pětiminutové zpoždění tramvaje a nikdy nejsme úplně spokojeni s rychlostí svého počítače. Odd Børretzen měl ve své písni pravdu. Všechno je dnes rychlejší.

Uspěchanost vede ke zjednodušování

Lze to vyjádřit i jinými slovy: chtěl-li člověk začátkem 19. století zachovat věčnosti svoji podobiznu, musel kontaktovat malíře portrétistu; ten ho pak nekonečné hodiny nutil sedět modelem. Později přišly první těžkopádné fotografie (tzv. daguerrotypie), které se ovšem absolutně nehodily pro zachycování dětí a jiných pohyblivých objektů, neboť expozice trvala velmi dlouho – většinou přibližně hodinu. Poté se objevila fotografie, jež přežila překvapivě až do současnosti bez větších změn. (Překvapivě proto, že – tedy alespoň pro mě – se ve všech těch temných komorách s červenými žárovkami, chemikáliemi a sušáky skrývalo cosi viktoriánského, připomínajícího Julesa Verna.) Ovšem dlouho to bylo tak, že se kvůli návštěvě u fotografa člověk patřičně vyšňořil a na výsledek pak čekal několik dní. Později se umění fotografie demokratizovalo; otcové rodin mohli fotit dle libovůle a obrázků z nafoceného filmu se člověk dočkal za týden. Po válce se objevil Polaroid, fotoaparát, který snímky vyvolával automaticky – samozřejmě za cenu snížené kvality – za dobu kratší než jedna minuta, a o něco později začaly vznikat obchody, kde vám fotografie zhotovili za hodinu. Posledním výkřikem módy jsou digitální fotoaparáty, jež na trh pronikly ve druhé polovině 90. let. Čas, který uběhne od nápadu k hotovému snímku, se z několika týdnů redukoval na nulu.

Nevnímáme-li souvislosti, není důvod se kvůli takovému vývoji znepokojovat. Ovšem akcelerace a zhušťování se rozmáhá ve všech sférách a má neplánované důsledky. Dobře to vystihuje jedna z parodií Monty Pythonova cirkusu, kde v „soutěži“ zvítězí ten, kdo dokáže v jedné minutě podat shrnutí Proustova mnohadielného románu **Hledání ztraceného času**. („A vítězem se stává... dívka s největším poprsím!“) *Reader's Digest Výběr* je časopis kapesního formátu, v němž vycházejí zkrácené verze textů, které byly v plném znění publikovány jinde. Vznikl v roce 1922 a svoji dobu tehdy zřejmě předběhl. Tento časopis za léta nasbíral celkový náklad 28 milionů (!) kusů a od roku 1938 má také vlastní knižní řadu.

V ní vycházejí, věrný tradici časopisu, zkrácené edice dříve publikovaných děl, počínaje nejnovějším thrillerem Johna Grishama a konče Tolstého **Vojnou a mírem**. Toto je literatura se zabudovaným tlačítkem fast forward, na míru ušitá době s nadbytkem informací a nedostatkem pomalého času. Někteří spisovatelé dokonce tvrdí, že se jim zkrácené verze vlastních knih líbí, a umožňují nakladatelství *Reader's Digest* využívat svoji tvář v marketingových kampaních.

Uspěchanost vytváří efekt montážní linky

Už na Světové výstavě v Křišťálovém paláci v Londýně roku 1851, kde byly poprvé v pohádkovém množství vystavovány průmyslové výrobky, namítali zastánci starých pořádků, že průmyslové zboží je podřadné. Kvalita vyžaduje čas a upřenou pozornost, domnívali se kritikové, a průmyslová velkovýroba (v té době stále ještě v plenkách) způsobovala zjednodušování produktů.

Tento názor není neobvyklý, lze se s ním setkat v mnoha odvětvích a vychází z nejrůznějších důvodů. Elity se vždy snažily zabránit tomu, aby byly demokratizovány symboly jejich výsadního postavení. Průmyslově vyráběné zboží je pro široké vrstvy obyvatelstva levnější a dosažitelnější než ruční výroba; z toho důvodu ve společnosti existují skupiny, které budou a priori tvrdit, že masově produkovávané výrobky jsou méněcenné už proto, že jsou běžné. K podobnému výsledku se člověk může dopracovat, i pokud vychází z hlediska ochrany životního prostředí (industriální produkce vede svou rychlostí a efektivitou k plýtvání zdroji) nebo z hlediska něčeho tak špatně definovatelného, jako je kvalita. Známy vtíp, charakterizující vztah mezi USA a Velkou Británií, se vztahuje ke kvalitě trávníků. „Co bychom měli začít dělat, abychom měli tak pěkné trávníky jako vy?“ ptá se Američan na návštěvě v Anglii. „Musíte začít před čtyřmi sty léty,“ zní odpověď.

Mnohé výrobky se vyrábějí rychle a efektivně, často za pomoci montážní linky, aniž by se to negativně projevilo na jejich kvalitě. Jako příklad mohou sloužit plastové kbelíky nebo automobily. Jiným věcem prospívá zdlouhavá a náročná ruční práce. Ničím třeba nenahradíte na míru šité oděvy, které někdo zhotovil *právě* pro vás. U vína a koňaku zvyšuje pomalé zrání kvalitu. To se týká i mnoha jiných potravin, mimo jiné piva, sýra nebo masa.

U jídla ovšem žádná přímá souvislost mezi dobou přípravy a dobrou chutí nemusí být. Najdou se pokrmy, které se vaří celé dlouhé hodiny, a na chuti jim to nepřidá; mnozí naopak tvrdí, že nenapodobitelnou pochoutkou jsou syrové ústřice s citrónem (u nichž se doba přípravy rovná nule). Pravidlem ovšem je, že i u jídla vyžaduje kvalita dostatek času.

Vezměte si například drůbeží maso. Průměrný brojler žije přesně jeden měsíc – od chvíle, kdy vystrčí hlavu ze skořápky, do chvíle, kdy mu hlavu setnou, vykostí ho a následně upraví na grilu (pokaždé se stejnou směsí koření, která se skládá víceméně ze sladké papriky a soli). Dostává krmnou směs podporující růst a na konci života s železnou pravidelností dospěje do váhové kategorie 900 gramů. V 90. letech si někteří milovníci drůbeže povšimli, že pokud mohou brojleři prožít život v klidu, lépe se jim vyvine podkožní tuk a maso je pak mnohem šťavnatější a chutnější. Zahájili proto produkci kuřat, která dostávala běžné krmení a žila dvakrát déle než standardní brojleři. Výsledkem je maso, za něž spotřebitel zaplatí dvakrát tolik, jež má ovšem úplně jinou chuť než grilovaná kuřata z továrny, na nichž většina z nás vyrostla.

Podobným případem, i když v mnohem větším měřítku, je pokus severoamerického koncernu Budweiser o koupi českého pivovaru stejného jména v polovině 90. let minulého století. Důvod byl zjevný: český pivovar (poměrně veliký na středoevropská měřítka, ovšem zanedbatelný ve srovnání s americkým gigantem) vlastnil ochrannou známku Budweiser pro celou Evropu. Proto se nedobré americké pivo muselo v Evropě prodávat pod označením Bud. Tato dvě piva nespojuje nic jiného než právě jejich jméno. Americký Budweiser vypadá jako moč a chutná jako bublinková voda se špetkou hořkosti. Český Budvar má stejně zlatavou barvu, bohatou chuť i aroma jako ostatní česká piva, což ho řadí mezi pivní skvosty. Americká akvizice byla ovšem včas odhalena, přestože se jistě jednalo o tlusté svazky bankovek. Češi totiž pochopili, že kdyby se pivovar stal součástí mezinárodního koncernu, změnily by se výrobní postupy a v kvalitě piva by nastal katastrofální pokles. Požadavky na objem a rychlost produkce není možné plnit, chce-li člověk vařit dobré pivo. Proto na trhu dodnes existují dvě zcela odlišné varianty Budweiseru, rychlé pivo, které se hodí jen k zahánění momentální žízně, a pomalé pivo, které je třeba vychutnávat a které se dá konzumovat i při pokojové teplotě.

Výhody spojené s rychlostí a dostupností někdy dokonce převýší ztráty; občas ztráta ani není rozeznatelná. Není například jisté, kolik zaneprázdněných lidí si přeje mít ráno o deset minut více času, aby si místo müsli mohli připravit ovesnou kaši. Instantní polotovary – od bramborové kaše a těstovin až po rajskou omáčku v prášku – dávají mnoha lidem možnost konzumovat jídla, která jsou *skoro pravá*. Pokud by v opačném případě večeři nevařili vůbec, protože na ni zkrátka nemají čas, není to vlastně tak špatné. Kdyby se však rychlost stala jediným výběrovým kritériem, výsledkem by bylo vážné ochuzení. Jestliže větší množství lidí přestane vnímat rozdíl mezi „krabicovým“ a kvalitním odrudovým vínem, zapomene, že z čerstvě mletých kávových zrn se vaří úplně jiná káva než z instantního Nescafé, nevšimne si, že Mahlerovy symfonie v sobě mají mnohem větší hloubku a bohatství než chytlavé popové melodie, bude kultura jako celek zcela jistě ochuzena. Ovšem masově produkované instantní výrobky jsou nenahraditelné, používají-li se na správných místech. Když cestuji letadlem, s radostí si dám instantní kávu, přestože jinak jsem k tomuto typu výrobků nanejvýš skeptický. Druhá možnost totiž je, že si kávu nedám vůbec.

Rychlost si však vždy vybírá svou daň a někdy (v informační době vlastně docela často) je nic skutečně lepší alternativou než instantní verze. Má-li člověk na výběr buď jednu symfonii v plném znění, nebo deset pětiminutových zkrácených verzí různých děl, mělo by rozhodnutí být jednoznačné. Tento příklad zdaleka není tak absurdní, jak se zdá. Mnohé z nejlépe prodávaných kompaktních disků s vážnou hudbou jsou „výběry“ nebo „nejkrásnější pasáže“. Útržky bez kontextu. Ovšem nejedná se o žádnou převratnou novinku. V době mezi válkami složil Arthur Honegger *Vánoční kantátu*, ve které spojil úryvky z mnoha známých vánočních písní a koled. Většinu už jsme někde slyšeli, a času je málo. Jak skladatel, tak posluchači spěchají dál.

Uspěchanost vede ke ztrátě přesnosti

Již jsem se zmínil o tom, že za starých dávných časů, kdy se k nám informace z okolního světa dostávaly hlavně ve formě dopisů, trvalo několik dní, ba i měsíců, než přišla odpověď, zvláště nacházel-li se adresát za hranicemi země. Když člověk dopsal dopis, vložil ho do obálky, obálku zalepil, napsal na ni adresu příjemce i odesílatele, nalepil známku a dopis

vhodil do schránky, mohl se několik dní soustředit na jiné úkoly. Trvalo to minimálně dva dny, obvykle však čtyři, či dokonce několik týdnů – a všichni to považovali za normální. Když se v 80. letech rozšířil fax, jeho použití začalo tradičním dopisům rychle konkurovat – přinejmenším v obchodní korespondenci. (Nejsem si vědom toho, že by se fax běžně využíval k posílání soukromé korespondence, ale mohu se samozřejmě mýlit.) O několik let později přišla elektronická pošta.

Paul Virilio vidí jasnou souvislost mezi akcelerací a nejistotou. Čím méně pomalého času má člověk na promýšlení svých rozhodnutí, na zvažování pro a proti a na získání přehledu, než se okolností opět změní, tím větší je riziko, že se dopustí fatální chyby. Apokalyptické strachy ovšem raději přenechám jiným. Stačí mi fakt, že akcelerace v médiích a ve zpravodajství, změny ve společnosti a proměnlivost kultury vyústily v politický život postrádající jakoukoli ideologii, kterému dominuje spíše „mediální iniciativa“, budování image a komentování průzkumů veřejného mínění než dlouhodobé plány nebo zřetelné společenské modely. Pomalé je vytlačováno rychlým.

O legendárním švédském ministerském předsedovi Tagem Erlanderovi se vypráví, že když si jednoho letního dne roku 1950 hrál s cívkovým magnetofonem, zaslechl z rozhlasu zprávu, že právě propukla korejská válka. Mnozí se obávali, že by tento konflikt, ke kterému se již nějakou dobou schylovalo, mohl být předzvěstí třetí světové války. A co udělal Erlander? Dál se zabýval magnetofonem a klidně promýšlel celou situaci, zatímco své znepokojení ventiloval do mikrofonu. I přes tak pomalou reakci na dramatický vývoj událostí ve světě ho nikdo nekritizoval za nerozhodnost.

50. léta minulého století už byla také velmi zrychlená, takže Erlandera z jeho úvah vytrhl novinář, který chtěl vědět, co předseda vlády podnikne. Ovšem dnes jde všechno ještě mnohem kvapněji. Rozhodnutí se musí přijímat rychlostí blesku, jinak člověk riskuje, že mu ujede vlak nebo že mu někdo vypálí rybník. Stejnou měrou to platí o globálních finančních trzích, o marketingových odděleních firem i o politice. Státům Evropské unie trvalo pouhý den, než v zimě roku 2000 přijaly opatření proti Rakousku, kde ve volbách získala význačné postavení extrémně pravicová strana. Kdyby vše probíhalo o něco pomaleji, jistě by se alespoň polovina zúčastněných stihla zamyslet a uvědomit si, že by se možná hodily

trochu jiné prostředky. Dominový efekt na finančních trzích nyní nastává v globálním měřítku rychlostí světla – zakolísání trhu v Hongkongu se okamžitě projeví v Singapuru a následky jsou ve chvílce patrné také v Los Angeles a New Yorku. To vše jsou příznaky tyranie okamžiku.

Popisujeme zde tedy něco dalekosáhlejšího než „společnost řízenou médií“, což je klišé, které se používá už několik desítek let. Musíme ovšem říci, že masmédiá – zvláště noviny a televize – hrají v šíření úspěchanosti vůdčí roli. Žurnalistika byla akcelerací ovlivňována skutečně od nepaměti. Dnešní noviny jsou jak symbolem, tak mohutným podporovatelem akcelerace a modernity. Nemají žádnou hodnotu, nejsou-li *aktuální*. Je příznačné, že k masovému rozšíření novin došlo právě na konci 18. století, kdy se v pracovních vztazích začaly používat hodiny, kdy francouzská a americká revoluce přišly s ideálem svobody a s vírou v pokrok a pracovní život začala proměňovat průmyslová revoluce. V té době totiž vznikla kritická vrstva lidí, obzvláště ve velkých městech, kteří chtěli být informováni o nejnovějších událostech. Tehdy i dnes měly noviny doslova jepičí život: zůstaly aktuální pouhých 24 hodin.

Jiná média jsou rychlejší. Rozhlas a televize mohou informace aktualizovat kdykoli; totéž se týká dalších médií, která se zřejmě v průběhu několika let stanou přímými následovníky tištěných novin: jedná se o psané elektronické bulletiny nejrůznějšího druhu. (V této oblasti pokračuje vývoj takovým tempem, že nemá význam zabývat se otázkou, jaký z formátů převládne, je ovšem zajímavé si povšimnout, že slibný prototyp podzimu roku 2000 měl podobu bulvárních novin, jejichž stránky byly ovšem naplněny „elektronickou černí“.)

Obsah elektronických novin má životnost tak krátkou, jak je to jen možné. Čím častěji jsou noviny aktualizovány, tím větší renomé získají a tím častěji si je lidé čtou. Průměrný čtenář novin *Nettavisen* – což jsou jediné norské noviny, které nevycházejí v klasické papírové formě – zhlédne celé vydání obvykle za 45 vteřin. Zpravodajští narkomani tyto stránky navštěvují vícekrát denně, zvláště děje-li se něco dramatického (jako jsou zadržení rukojmí, fotbalové zápasy nebo občanské války). Tento druh médií dává světu novinářiny nový rytmus a zvýšenou netrpělivost, a co více, nutí čtenáře k tomu, aby noviny četli jinak než dřív. Když na jaře roku 2000 probíhala dramatická jednání mezi zaměstnavateli a odbory, pořizoval jsem si jeden večer výpisky k této knize. Následující ráno jsem

měl letět do Bergenu. Pokud by jednání selhala, zaměstnanci SAS by vstoupili do stávky a já bych musel změnit své cestovní plány. Proto jsem na stránkách elektronických novin pravidelně kontroloval nejčerstvější zprávy. Než jsem šel spát, informovaly všechny hlavní norské noviny *Dagbladet*, *Nettavisen* a *Aftenposten*, že jednající strany ještě nedospěly k řešení, že vyjednávání pokračuje a že k večeri si všichni objednali pizzu. V pořádku, ovšem má práce tímto způsobem sledování zpravodajství značně utrpěla. Kdyby elektronická média neexistovala, byly by noviny doručené až následujícího rána lepším řešením. (K žádné stávce navíc nedošlo.)

Na konci zimy roku 2000 vzbudila v novinářských kruzích pozornost šéfka jedné z internetových společností, která v rozhovoru uvažovala o ověřování zdrojů a kontrole kvality v internetové žurnalistice. Prohlásila tehdy, že novináři publikující na internetu musí pracovat tak rychle, že obvykle nemají možnost zdroje ověřovat. Proto by to měli dělat sami čtenáři, řekla. V podstatě z toho vyplynulo, že odpovědností čtenáře je odhalovat faktické chyby v textu.

Když člověk něco takového slyší, neví, má-li se smát, či plakat. Já jsem měl nejprve chuť se rozesmát. Skutečně si myslí, že bych se měl vydat do Kosova, odhalit lži generálů NATO o masových hrobech ukrývajících těla Albánců a vypátrat, že jugoslávské vojenské struktury zůstaly po chirurgickém bombardování ze strany NATO prakticky nedotčeny? Měl bych sám udělat rozhovor s korunním princem a zjišťovat, co si *opravdu* myslí o lásce, monarchii a vývoji naší společnosti? A skutečně bych měl být osobně přítomen každému mezinárodnímu utkání, jehož se Norsko účastní, aby se mi potvrdila všeobecně známá pravda, totiž že naše národní média bez výjimky nejsou schopna popsat tyto zápasy realisticky?

Ignatio Ramonet působí jako redaktor vynikajícího (mimo jiné poma-
lého) měsíčníku *Le Monde Diplomatique*. Ve své knize *La tyrannie de la communication (Tyranie médií)* *) je jaksepatří znepokojen, když analyzuje následky neustálého zrychlování žurnalistické profese. Konstatuje, že lidé nikdy neměli přístup k většímu množství informací než dnes, ale že výsledkem není lepší informovanost. Jednu z důležitých příčin představuje zcela jistě rychlost, ačkoli Ramonet věnuje pozornost i jiným faktorům, jako je

*) Česky vydalo nakladatelství Mladá fronta v roce 2003.

například vlastnická struktura nebo autocenzura. Uspěchanost, spojená se zvýšenou nabídkou informací, vede jak k menšímu ověřování zdrojů, tak k zostření souboje o pozornost čtenářů. Ramonet cituje proslulého novináře Ryszarda Kapuscinského, který prohlašuje, že redaktoři už se nezabývají „hodnověrností“ zpráv, ale hodnotí je z hlediska jejich „zajímavosti“. Širší společenská závažnost se v takové situaci rovněž nepovažuje za důležité kritérium; pádně to dokazuje fakt, že k největším zprávám posledních let v globálním měřítku patřila mimo jiné smrt princezny Diany a milostný poměr Billa Clintona s Monikou Lewinskou. Ramonet zdůrazňuje, že v tak zrychlené žurnalistice není místo pro komplexnost. Ve zmenšujícím se prostoru, který má každý zpravodajský příspěvek k dispozici, lze zprostředkovat pouze názor redukováný na jednoduché protiklady typu dobrý/špatný nebo pro/proti. To je mimo jiné hlavní důvod, proč bylo tak nesnadné informovat o občanské válce ve Rwandě.

Čtenáři a diváci naštěstí nepřijímají bezmyšlenkovitě vše, co se jim předkládá, a výzkumy veřejného mínění ukazují, že hodnověrnost novinářů má v posledních desetiletích zhruba stejný vývoj jako hodnověrnost politiků. Jinými slovy jde ke dnu jako kámen; týká se to stejnou měrou Spojených států, Velké Británie, Francie – a můžeme dodat, že i Skandinávie. Tam byla před několika desítkami let novinářina spojena s nezištným hledáním pravdy. Mnozí hrdinové kreslených seriálů, například Superman (Clark Kent), Spiderman (Peter Parker) či Tintin, jsou v civilním životě novináři. Dnes už by to tak mohlo být jen stěží. Rovnice informace = svoboda = demokracie přestává plátit, stane-li se hlavním kritériem zpravodajství okamžitý efekt a rychlost zveřejnění.

Uspěchanost vyžaduje prostor

To je jeden z hlavních principů úspěchanosti. Čím rychleji se automobily pohybují, tím více jízdních pruhů na stejný počet aut řidiči potřebují. Není-li možné prostor rozšířit a počet dopravních prostředků stoupá, rychlost se snižuje. Informace nevyžadují prostor ve stejném smyslu jako auta, ovšem na druhé straně se neobejdou bez času. Nedostatkovým zdrojem číslo jedna je pro všechny, kteří se zabývají rozšíváním informací, počínaje lidmi od reklamy a konče spisovateli, *pozornost ostatních*. Když je třeba napěchovat do relativně neměnného času, jež má každý z nás k dispozici, stále více informací, klesá samozřejmě míra pozornosti.

Názorně to předvádí televize. Poté, co si diváci zvyknou přijímat informace v komprimované formě, lze je zkomprimovat znova. Začátkem 90. let byl zveřejněn výzkum zabývající se kalifornskými školáky. Studie naznačovala, že jsou schopni soustředit se nepřetržitě po dobu přibližně sedmi minut. Potom se začali vrtět na židlích a neklidně tékat očima. Byli totiž zvyklí, že zhruba po sedmi minutách je vysílání přerušováno reklamní pauzou. To znamená pro pedagogy skutečnou výzvu: jak uspořádat strukturu vyučování, aby nevyžadovalo více než sedm minut soustředěné pozornosti? V některých oblastech to jde snadno – třeba při biflování nepravidelných sloves. Ovšem jiné obory se s tím vyrovnají jen těžko.

Jeden ze způsobů, jak si zajistit pozornost publika, představuje stručnost a rychlost. Osm vteřin si může dovolit obětovat každý – horší je to třeba se dvěma lety (která jsou nutná, aby člověk zvládl kupříkladu dějiny filozofie). Podobnou, spřízněnou technikou je vyplňování prostojů. WAP například umožňuje číst e-maily, zprávy nebo zjišťovat odjezdy tramvají v momentu, kdy člověk jede ve výtahu, opaluje se na pláži nebo hraje se svými dětmi fotbal. Na jaře roku 2000 byl na trh uveden telefon s WAPem a *zabudovaným přehrávačem MP3*. Pokud tedy člověk ani neshání informace, ani netelefonuje, má možnost použít přístroj k poslechu hudby. Tak si může být jist, že všechny ty trapné pauzy – prostoje, čas na pomalé myšlenky – budou bezpečně zažehnány.

O volné vteřiny se přetahují všichni možní poskytovatelé informací. Čím více informátorů na světě bude, tím kratší průměrnou dobu bude každému z nich moci publikum věnovat. Odesílatelé nemohou používat násilí, mohou se pouze nenápadně vnucovat. Proto dnes již sotva někoho překvapí, že profese „informačního konzultanta“ prodělala v průběhu 90. let takový boom.

Rychlost je nakažlivá

Je to, jako když člověk žije ve staré, okouzující, ale zchátralé vile a rozhodne se renovovat koupelnu. Když má vše konečně hotovo, ochuzen o několik desítek tisíc korun po dlouhé řadě neplánovaných překročení rozpočtu, uvědomí si najednou, že má vlastně absolutně nemoderní kuchyni, a sebevědomě se pustí do další rekonstrukce. Pak si povšimne, že stará a nepěkná je také předsíň, že okenní rámy už napůl shnily a okapy prorezavěly – a nepotřebuje vlastně i obývací pokoj vymalovat a vyměnit

parkety? Krátce řečeno: zvykne-li si člověk v některé oblasti na jistý standard, začne také ostatní oblasti vnímat jinými očima. A jakmile člověk v určité sféře přivykne rychlému času, přesouvá se i tato potřeba na jiné sféry života. Pět minut čekání na tramvaj trvá tím déle, čím rychleji vás rychlovlak dopraví z letiště v Gardermoen do centra Osla. Poté, co se zrychlily počítačové systémy, zvykla si většina z nás na vysokorychlostní připojení k internetu. Stejně ale nebudeme spokojeni, dokud se stránky na obrazovce neobjeví *přímo v té chvíli, kdy stiskneme Enter*. Pět vteřin čekání je dnes stejně nepříjemných, jako bylo před rokem deset vteřin.

Tento princip má všeobecnou platnost. Trvá-li let z Kodaně do Osla čtyřicet minut, je pro nás čtvrt hodinové zpoždění zásadní. Rozhodneme-li se však jet lodí, která stejnou vzdálenost překoná za večer a celou noc, a cesta je tím pádem pomalejší a příjemnější, nehraje čtvrt hodina takovou roli. Jinými slovy, rychlý čas je nakažlivý.

Každé pro má také své proti

V roce 1965 formuloval inženýr Gordon Moore tezi, která proslula pod názvem Moorův zákon. Ten praví, že kapacita mikroprocesoru (tedy jeho rychlost) se zdvojnásobuje každý 18. měsíc. (Později byl doplněn Gilderovým zákonem, podle kterého se přenosová rychlost na síti zdvojnásobuje každý 12. měsíc, tedy každý rok.) Až do dnešní doby – celkem překvapivě – Moorův zákon stále platí. Informatici na univerzitě v Oslu mezitím přišli s protikladnou tezí, nazvanou Knutův zákon. Ten říká, že Moorův zákon sice platí, ovšem zároveň se každý 16. měsíc zdvojnásobí komplexnost a velikost softwaru. Z toho vyplývá, že vykonávání každodenních úkolů probíhá pomaleji než dřív.

Knut je samozřejmě šprýmař a přehání. V zásadě má však pravdu. Dovolte mi ilustrovat Knutův zákon na několika příkladech z vlastní počítačové zkušenosti, jež nese jméno Macintosh. První verze textového editoru, zvaná MacWrite, byla na trh uvedena v roce 1984 a zabrala o něco méně než 50 kB na disku (jenž měl v těch dobách kapacitu pouhých 400 kB). Program, který používám k psaní této knihy, se jmenuje WriteNow 4.0 (verze z roku 1994) a v počítači zaujímá 348 kB. Poslední verze nejpopulárnějšího textového editoru (tuto frázi si vyložte po svém), konkrétně programu Microsoft Word, vyžaduje 5,1 MB, tedy něco přes 5 000 kB. Aby program uspokojivě fungoval, musí být v počítači ještě

spousta dalšího volného prostoru. Část z něho zabírají spřízněné programy Excel a PowerPoint. Celý „kancelářský“ balíček od Microsoftu vyžaduje hodně přes 100 MB a je běžné, že člověk si tyto programy instaluje všechny.

V dávných dobách, tedy přibližně před dvanácti či třinácti lety, měl běžný hard disk celkovou kapacitu asi 20 MB. My, kteří jsme vyrostli na počítačích bez hard disku, jsme měli pocit, že je to ohromné množství volného prostoru. Tehdy jsme používali například textový editor MacWrite (50 kB), prezentační program More (384 kB v poslední a nejrozvinutější verzi) a tabulkový procesor CricketGraph (200 kB). S tímto vybavením bylo možné provádět přesně stejné operace, na jaké dnes průměrný uživatel Microsoft Office potřebuje na disku více než 100 MB. K tomu je samozřejmě nutný mnohem, mnohem rychlejší počítač, než jaký jsme si v té době dokázali představit.

Je dnes programové vybavení lepší? Přejde na to, co vlastně člověk očekává. Já osobně mám raději rychlé, jednoduché a stabilní programy. Lze se je snadno naučit, dobře se s nimi zachází, a přestože ročně produkuji několik set stránek psaného textu, nikdy jsem nepotřeboval víc, než mi může nabídnout WriteNow. Je pravda, že Word umožňuje vytvořit obsah či osnovu a používat elegantní šablony, že se pomocí makra dá část rutinních úkonů zautomatizovat, ale z vlastní zkušenosti vím, že je rychlejší vytvořit celý dokument ručně, postaru. Čím jednodušeji program funguje, tím méně času člověk stráví nad softwarem jako takovým, a může se tedy lépe soustředit na samotnou práci. Kromě toho čím větší a komplexnější program, tím větší je riziko, že s ním budou problémy. Známým pojmem, zvláště mezi uživateli Wordu, se také stal „makrovirus“. S tímto škůdcem se nikdo jiný nesetkává.

Časopis *WIRED* před několika lety přinesl informaci o tom, jak se nový šéf v mocné počítačové firmě Sun Microsystems snažil zefektivnit práci svých zaměstnanců. Zavedl mnoho různých opatření a jedno z nich bylo zvláště překvapující. Mnozí zaměstnanci připravovali pro prezentace vně i uvnitř firmy sady fólií pro zpětný projektor. Aby si usnadnili práci, existovalo na centrálním hard disku firmy skladiště nejrůznějších šablon, ilustrací a návrhů na hotové fólie. Při vytváření prezentací zaměstnanci listovali předlohami, získávali nápady, a někdy dokonce celé hotové části prezentací. Šéf zjistil, že pevné disky skrývají celkem 12,9 gigabytů

prezentací v PowerPointu. Následně rozhodl, že budou všechny vymazány. Od té doby museli zaměstnanci všechny své prezentace připravovat sami a začínat s každou vždy od začátku. A očekávání se naplnila: nyní pracovali efektivněji a na každou prezentaci spotřebovali méně času, než když se hodiny probírali stohem předloh.

Technologie má nepředvídatelné vedlejší účinky

Veškeré technologie mají vedlejší účinky, a začne-li se určitý typ technologií dramaticky rozvíjet, neznamená to nutně, že výsledkem bude „větší množství téhož“. Stejně dobře to může být „něco úplně jiného“. Jako aktuální příklad může sloužit přechod od tradičního televizního vysílání na jednom kanálu k rozmanitosti nepřeborného množství programů. (Později o tomto fenoménu pojednám ještě z jiného úhlu.) Celoplošná národní televize je neobyčejný prostředek sjednocování a propagandy. Řeceno jinak: národní televize vytváří jedinečnou sounáležitost národa a pocit společenství. Její přímý a emocemi nabitý způsob komunikace hovoří stejně ke vzdělavcům i analfabetům. Synchronizuje velké části obyvatelstva a všem předkládá určitý způsob pohledu na svět – platí to od Leningradu po Vladivostok stejně jako od Aše po Břeclav. Existují výzkumy, které naznačují, že v průběhu 20. století kleslo v mnoha evropských zemích rozrůznění dialektů, a to jednoznačně vlivem celostátního rozhlasového a televizního vysílání, kde se používá jen několik standardních variant jazyka.

Celá jedna generace tedy vyrostla s jediným televizním kanálem; v roce 1983 přišla do Norska satelitní televize. Zpočátku patřily k nejpobulárnějším programům Sky a Super; tlačnice v éteru však v té době nebyla dosud tak veliká, některé osobnosti z obrazovky se stávaly tím pádem nesmírně populární, protože velká část mládeže stále ještě sledovala tytéž pořady. Televizní diváci postupně získali přístup k dalším norským kanálům – k dnešnímu dni je jich pět či šest – a samozřejmě také k rostoucímu počtu satelitních programů. Ne všichni se dostanou ke všem, mnohé kanály jsou placené. Průzkumy sledovanosti však ukazují, že norská veřejnoprávní televize ztratila na mediálním trhu převahu. Staré dobré časy, kdy se celý národ sešel u televizních novin, jsou neodvolatelně pryč. Televize a rozhlas tedy dlouho působily jako faktor, který národ spojoval. Potom se

objevilo „větší množství téhož“ (více kanálů a další kanály a ještě o něco více kanálů) a najednou vysílání lidstvo nespojuje, nýbrž rozděluje!

A to jsme stále ještě na počátku vývoje. Digitální televize, která se v době psaní této knihy připravuje k nástupu na trh, v zásadě umožní, aby si každá domácnost vytvořila vlastní, jedinečné televizní vysílání. Já mohu například do omrzení sledovat jazzové koncerty a čtení poezie, zatímco můj soused nespustí oči z klasických westernových filmů, které bude přerušovat pouze předpověď počasí prezentovaná spoře oděnou hlasatelkou.

Růst počtu televizních kanálů změnil způsob fungování médií. Televize roku 2000 je něco zcela odlišného než televize roku 1960.

V kulturní historii existuje spousta příkladů, že důsledkem technologických inovací bylo něco úplně jiného, než se původně očekávalo. Vezměte si například brýle. Není přesně známo, kdo a kdy je vynalezl, ovšem první zmínka o skleněných čočkách kompenzujících špatný zrak pochází od Rogera Bacona z roku 1268. Brýle umožnily vzdělaným lidem, mnichům i ostatním pokračovat ve čtení i poté, co se jim začal zhoršovat zrak. Několik set let existovaly pouze brýle pro dalekozrakost, což je postižení, které se u většiny lidí objevuje až po 40. roce. Význam brýlí pro období renesance a počátek moderního věku by rozhodně neměl být podceňován. Když totiž vzdělaní lidé mohli pokračovat v četbě a bádání až do své smrti, znamenalo to pro rozvoj vědění mohutný impuls.

Připadá vám to přitažené za vlasy? Možná, ale pro nalezení obdobných příkladů člověk ani nemusí opustit hlavní linii technologického vývoje. Hodiny, jak jsem uvedl již dříve, byly původně zavedeny za účelem svolávání mnichů k modlitbám. Nyní tvoří jeden z pilířů moderního životního stylu a jsou nezbytné mimo jiné pro průmyslovou výrobu, pro masovou komunikaci a velkou část obyvatelstva celé planety. Když byl objeven knihtisk, sotvakdo si dovedl představit, že bude hrát rozhodující úlohu při rozvoji demokracie a nacionalismu. Ani Gottlieb Daimler nebo Henry Ford jistě netušili, že automobil přispěje k rozvoji slumů a úpadku center velkých měst. Ve 30. letech minulého století, když se zaváděla komerční letecká doprava, také asi nikoho nenapadlo, že o padesát let později napomůže k imigraci ze zemí rozvojových do zemí bohatých.

Novou technologii nelze použít libovolně, ale v mnoha případech není dopředu jasné, k čemu nakonec poslouží. Kdo mohl před pěti

lety předpokládat, že nejaktivnějším uživatelem mobilních telefonů bude mládež a bude technologii používat v první řadě k posílání textových zpráv? Když byly na trh uvedeny první počítače určené pro domácnosti, psali neinformovanější novináři zcela vážně o tom, jak výhodné je vypracovávat na počítači seznamy toho, co má člověk koupit nebo co skladuje v mrazničce. Tato nová technologie je nadále ve stadiu testování a nedokážeme říci, k čemu se bude používat za tři, pět nebo dvacet let. Některé důsledky jejího využití vidíme už dnes: zmenšuje vzdálenosti, zkracuje čas a naplňuje přítomný okamžik informacemi. Stejně jako automobily a trysková letadla vedou nové informační technologie k akceleraci a vyžadují další zrychlování tak dlouho, dokud se čas nezačne blížit nule. Ale spolu s růstem komplexnosti se zvětšují také vedlejší účinky. Silnice mají například podivnou tendenci plnit se automobily bez ohledu na to, kolik mají jízdních pruhů. A síť z optických vláken funguje skvěle, využívá-li ji pro elektronickou poštu a surfování 1 000 uživatelů, ovšem s 10 000 uživateli už to tak dobře nejde; stejně špatně slouží, chce-li oněch 1 000 uživatelů použít síť k přímému posílání videosouborů. S takovými příklady se setkáváme denně. Podobně jako je ve špičce ucpaná dálnice D1, vznikají zácpy a rozčilující zpoždění také na síti.

V obou případech nás napadají totožné způsoby řešení: požadujeme větší kapacitu a větší rychlost. Nezapomínejme ovšem, jakou radost jsme zpočátku měli z hard disků s kapacitou 20 MB; v té době jsme nemohli tušit, že se tyto stroje už za čtyři roky ocitnou v technickém muzeu. S jídlem roste chuť, jak se říká, ovšem v tomto případě je to technologie sama, nikoli průměrný uživatel, kdo to má na svědomí.

„Něco“ se nám vymklo z ruky. Množství se zvyšuje ve všech sférách a všechno jde rychleji a rychleji. Nyní budeme blíže zkoumat, jak k tomu vlastně došlo.

VÍCE VŠEHO

Když jsem popsal noc Madame de T., vzpomněl jsem si na proslulou rovnici v jedné z prvních kapitol v učebnici existenciální matematiky: míra rychlosti je přímo úměrná intenzitě zapomínání.

Milan Kundera: *La lenteur*

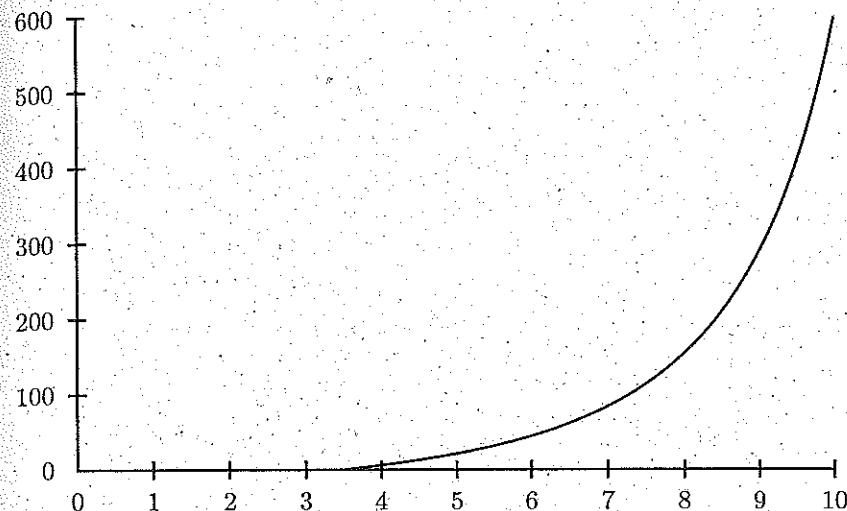
Známa legenda zařazuje vznik šachové hry do Persie dávných a mystických dob. Téměř jistě to není pravda; šachy vznikly v Indii v 6. století př. n. l. Vraťme se však i přesto k oné legendě: jeden z mocných panovníků perské říše si rád hrál a miloval náročné intelektuální hříčky. Jednou se velmi nudil a přikázal nejchytřejšímu muži u dvora vymyslet hru, která by předčila vše, co panovník do té doby viděl. Po nějaké době mu muž předložil stylizovanou válečnou hru, sestávající ze čtvercového herního plánu s 8 x 8 políčky v černé a bílé barvě a ze dvou identických sad figurek vyřezaných ze dřeva, lišících se opět pouze barvou. Figurky představovaly vojáky a velitele; pěšáků bylo mnoho, velitelů měla každá armáda jen několik. Na každé straně se samozřejmě nalézal pouze jeden král a jedna královna, tyto figury však zastávaly nejdůležitější pozici. Královna měla (z nějakého zvláštního důvodu) větší akční rádius než král, ale k vítězství ve hře bylo třeba soupeře připravit právě o krále.

Perského krále hra nadchla a vynálezce vybídl, aby si odměnu zvolil sám. Nechci toho mnoho, pane králi, řekl muž skromně, jen jedno zrnko pšenice za první políčko šachovnice, dvě za druhé, čtyři za třetí, osm za čtvrté, šestnáct za páté políčko a tak dále až k šedesátému čtvrtému, tedy poslednímu čtverečku na šachovnici. To ti rád dám, pravil král s ulehčením – ulevilo se mu, že se nebude muset loučit s klenoty a drahým kamením – a zdatní počtáři začali zjišťovat, kolik pšenice mají z královských sýpek nechat přinést.

Brzy je čekalo překvapení. Chvilí to vypadalo, že z odměny král vyvázne skoro zadarmo. Za prvních deset políček šachovnice by onen muž sotva uvařil kaši pro sebe a svoji rodinu.

Potom však čísla začala růst dramatictěji – rostla vlastně stále stejným

Tab. 2. Počet pšeničných zrněk pro vynálezce šachové hry

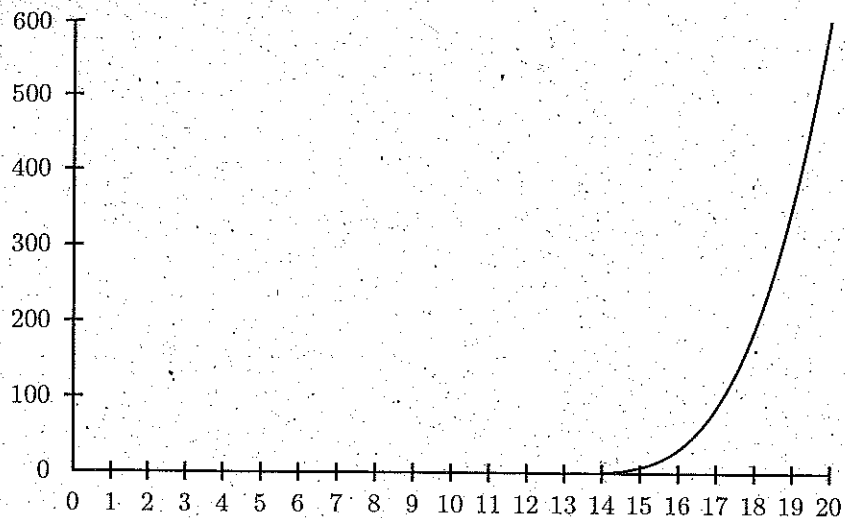
2a. Prvních 10 políček

tempem jako na začátku, ale množství se rychle zvyšovalo. Na každém dalším políčku šachovnice se zdvojnásobilo. Na desátém políčku měl vynálezce 512 zrněk, na jedenáctém 1024. Na 15. políčko připadalo 16 384 pšeničných zrněk, na 20. už to bylo více než půl milionu.

Na 26. políčku připadlo vynálezci přes 33 milionů pšeničných zrněk, na 31. čtverci šachovnice se číslo přehouplo přes jednu miliardu.

To nemohlo dopadnout dobře. Dlouho před tím, než se matematici dobrali konečného počtu zrněk na 64. políčku, pochopili, že král vynálezci slíbil mnohem více pšenice, než kolik se v daném roce urodilo na celé zeměkouli.

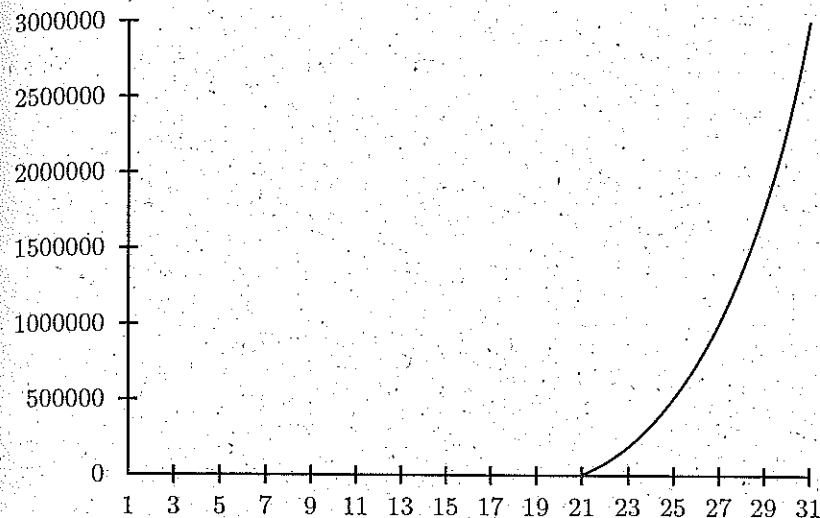
Muž, který vynalezl šachovou hru, by se také stal vynálezcem exponenciálního růstu. Principem nejobvyklejšího typu exponenciální funkce je zdvojnásobení na každém dalším kroku. Samotná míra růstu je tedy jinými slovy konstantní, ovšem křivka probíhá dlouhou dobu poměrně nízko a teprve v určitý moment se začne strmě zvedat. Jak vyplývá z grafů 2a–d, stoupá křivka prudce vzhůru už na prvních deseti políčkách

2b. Prvních 20 políček

šachovnice, ale nepůsobí to tak nebezpečně, protože se stále pohybuje v malých číslech. Ve srovnání s hodnotami na posledních třech či čtyřech polích se předcházející hodnoty zdají zanedbatelné. 2 147 483 648, což je počet pšeničných zrněk na 32. políčku, vypadá jako nic oproti číslu pro 64. čtvereček šachovnice, tedy 9 223 372 036 854 780 000.

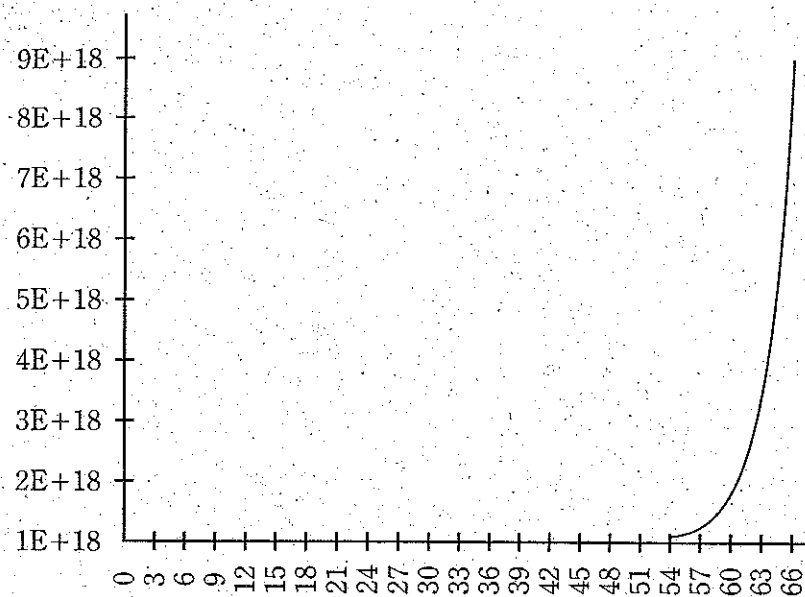
Jako různě strmé exponenciální křivky růstu mohou být popsány mnohé vývojové tendence. Odhaduji, že k nim patří například rozvoj letecké dopravy po druhé světové válce, růst počtu obyvatelstva v posledních 200 letech, obrát na elektronickém mimoburzovním trhu NASDAQ od dob jeho vzniku, počet internetových serverů od roku 1995, množství uživatelů internetu od roku 1991, velikost aplikace Microsoft Word od roku 1985, počet systémových rozšíření v počítačích Macintosh od roku 1984, množství vražd, které průměrný americký teenager viděl v televizi od roku 1950, četnost akademických časopisů vydávaných od roku 1950, kvantum světových značek pracích prášků od roku 1950, počet televizních kanálů na světě od roku 1980...

2c. Prvních 32 políček

Exponenciální růst je konstantní a dlouho nevypadá dramaticky

Uvádím příklad, který se podobá legendě o vynálezu hry v šach, ale lépe dokumentuje znepokojení, jež pociťují obyvatelé současného světa: v neobydlené láhvi se společně ocitly dvě bakterie. Byly to bakterie s průměrnou rychlostí rozmnožování; na dně láhve se nalézal hustý hnědý zbytek piva; láhev stála ve stínu v nejmenované tropické zemi a udržovala si teplotu pod 30 °C. Za těchto podmínek se počet bakterií zdvojnásoboval každou minutu. Za jednu minutu tam tedy byly čtyři, pak osm, šestnáct a tak dále. Trvalo jim několik let, než vůbec pokryly dno láhve. Potom však růst počtu obyvatel nabral rychlost. Když se láhev z osminy naplnila, vypočítali nejlepší matematici z celé populace, že jí hrozí v růstu počtu obyvatel katastrofální boom. Téměř nikdo jim nevěnoval pozornost. Když se o dvě minuty později láhev naplnila z poloviny, mnozí se začali znepokojovat. Pořádali demonstrace a na plakáty psali bojovná hesla; požadovali, aby úřady zásáhly a zabránily strašlivé katastrofě. Politici odpovídali: „Ke znepokojení není žádný důvod, v láhvi je ještě spousta místa!“

2d. Všech 64 políček ($1E+n$ je 1 s n nulami)

Uvedená alegorie má jasný předobraz; pochází z roku 1798, kdy Thomas Malthus vydal knihu *An Essay on Population (Esej o principu populace)*.*) Odehrálo se to dříve, než na naší planetě došlo k ohromnému nárůstu obyvatelstva, a ať už si o názorech tohoto pána myslíme cokoli, musíme uznat, že byl prozíravý. Podle Malthuse roste produkce potravin ve světě aritmetickou řadou, to jest podle vzoru 1, 2, 3, 4 atd. Počet obyvatel však stoupá geometricky; tedy v poměru 1, 2, 4, 8, 16 atd. Z toho plyne, že nepodaří-li se zastavit růst obyvatelstva, dojde k hladomoru. Pastor Malthus samozřejmě doporučoval sexuální zdrženlivost.

Malthusovy myšlenky si získaly velký vliv jak ve vědě, tak v politice (inspiroval se jimi například Darwin, naopak Darwinův obdivovatel Marx je odmítal) a diskuse o růstu počtu obyvatel se jeho modelem v obecné rovině zabývají dodnes. Přestože se *míra růstu* snižuje, *růst* samotný se neustále zrychluje. Můžeme si spolu s Malthusem představit, že každý manželský pár na světě měl v roce 1798 průměrně čtyři děti, které se

*) Česky vydalo nakladatelství Zvláštní vydání v roce 2003.

dožily dospělosti. To je počet potřebný k dosažení exponenciálního růstu. Předpokládejme dále, že jedna generace znamená 30 let. Představme si nyní jistou anglickou vesnici, kterou můžeme nazvat třeba Filthy Brook, jež byla založena dvěma manželskými páry roku 1798, ve stejný den, kdy Malthus vydal svoji knihu. Celkový počet obyvatel: čtyři osoby. O něco později, řekněme v roce 1805, má každý pár čtyři děti. Počet obyvatel: dvanáct. Po třiceti letech děti vstoupily do manželství se sousedovic dětmi stejného věku a každému páru se opět narodily čtyři děti. Celkový počet obyvatel: $12 + (4 \times 4) = 28$ osob. Stará generace potom zemře. Celkový počet obyvatel se snížil na 24. Po dalších 30 letech, tedy v roce 1865, umírá další generace, ale oněch 16 dětí mezitím uzavřelo sňatek a každá rodina zplodila čtyři děti. Celkový počet obyvatel je tedy nyní $24 - 8 + (8 \times 4) = 48$. Znova uplyne třicet let, prarodiče umírají, uzavírají se nová manželství, rodí se nové děti a v městečku v roce 1895 žije $48 - 8 + (16 \times 4) = 168$ obyvatel. Filthy Brook už se začíná podobat skutečnému městečku. Objeví se tu první obchod se smíšeným zbožím a také poštovní úřad. Nyní se posuňme o devadesát let vpřed, do roku 1985. Uplynuly další tři generace. (Pro jednoduchost předpokládejme, že prarodiče umírají ve chvíli, kdy se narodí pravnucci.) Ve městě teď žije 128 prarodičů, 256 dětí a 512 vnuků, celkem tedy 896 obyvatel. Takový počet lidí si snadno dokáže zajistit obživu. Městští matematikové však možná upozorňují, že je třeba myslet na budoucnost – v roce 2195 už totiž bude ve Filthy Brook žít 229 376 obyvatel! A tomu už se rozhodně nedá říkat půvabné anglické maloměsto.

Ve světovém měřítku je takový nárůst obyvatelstva v dlouhodobé perspektivě zaručeným receptem k přelidnění. Jak známo, ve vysvětlení pojmu „dlouhodobá perspektiva“ panuje nejednota, stejně tak není jasné, kolik obyvatel dokáže naše planeta vlastně uživit; navíc se zdá, že se lidem v místech s vysokou hustotou populace daří vlastně docela dobře. Psychologové zkoumající chování krys by si to měli poznamenat. V současné době by se vlastně všichni obyvatelé planety vešli i do Walesu, kdyby tedy každému stačily čtyři metry čtvereční, na kterých by mohl stát. Míra růstu se v současnosti snižuje, ale růst v absolutních číslech nadále pokračuje a ještě nějakou dobu určitě pokračovat bude.

Po mnoho stovek tisíc let se lidstvo rozrůstalo jen velmi zvolna. Odhaduje se, že před začátkem zemědělské revoluce byla celá zeměkoule

schopna uživit asi osm milionů lidí. Možná, že je tento odhad postavený na vratkém základě, nicméně faktem zůstává, že na počátku zemědělské revoluce žilo na naší planetě kolem pěti milionů lidí. K počtu jedné miliardy jsme se dostali až v roce 1880. Pak trvalo 130 let, než jsme překročili hranici dvou miliard, 30 let jsme potřebovali k dosažení tří miliard a za dalších 15 let jsme dospěli ke čtyřem miliardám – to se stalo v roce 1975. Pětimiliardovou hranici jsme překročili v roce 1987, a sotva jsme si na toto číslo zvykli, bylo o dvanáct let později, v roce 1999, oznámeno, že se právě narodil další občan planety (nejspíše v Číně nebo Indii), čímž jsme dosáhli počtu šesti miliard. Budeme-li pokračovat v současné míře růstu, zdvojnásobí se počet obyvatel planety zhruba každý čtyřicátý rok. (Na světě dnes žije dvakrát tolik lidí než v době, kdy jsem se narodil. Musím uznat, že se mi tato představa docela líbí.) V takovém případě by v roce 2040 obývalo Zemi dvanáct miliard lidí a v roce 2120 dokonce 48 miliard lidí. V některých částech naší planety – a jedná se o ty nejchudší – je čas zdvojnásobení mnohem kratší (Afrika: 24 let; Asie: 34 let). Bez ohledu na to, jakou metodu člověk pro výpočet nárůstu obyvatelstva zvolí, vychází křivka na pravé straně grafu téměř kolmá. Ovšem zvolna se začíná narovnávat. Od čtyř k pěti miliardám jsme se dostali za dvanáct let a z pěti na šest nám to trvalo stejně dlouhou dobu.

Tyto příklady ukazují, že stabilní vývoj, který vede k růstu, nemusí dlouho působit žádné znepokojení – může se dokonce jevit jako přiměřený a zdravý –, jenže pak najednou změní směr a nekontrolovatelně se vydá vzhůru. Tehdy se také může změnit i *obsah*. Myslím tím, že Filthy Brook se postupně přemění z půvabného městečka v solidní město, a než se člověk naděje, je z něj metropole. Skromný vynálezce šachové hry na dvoře perského krále si převleče kabát a stane se z něj vychytralý megaloman.

Exponenciální růst vytváří nedostatek prostoru

Tato kapitola se nezabývá hrou v šachy ani bakteriemi či křivkami růstu množství obyvatel. Dovolil jsem si pouze spotřebovat několik minut z času čtenářů na představení těchto příkladů a s jejich pomocí také nastínit obecné tendence. Téma kapitoly tvoří přebytek informací, nekontrolovatelný růst jejich množství – a důsledky, ke kterým to vede. V předešlé kapitole jsem popsal, že informace se z nedostatkového zboží

proměnila v cosi, čeho je na světě přebytek. Je-li pravda, že lidstvo za posledních 30 let vyprodukovalo více informací než za předcházejících 5 000 let, mluvíme zde o velmi strmě stoupající křivce!

O zmenšující se prostor se nyní přetlačuje stále více a více zpráv. Zřejmým důsledkem je, že každý z nás musí omezit množství času, jež jednotlivým zprávám věnuje. Do největších detailů se v Norsku čte ten výtisk novin, který vychází před Zeleným čtvrtkem. Nemá to nic společného s kvalitou; způsobuje to prostý fakt, že následuje pět dní, v nichž noviny nevycházejí. Je také celkem jisté, že v dobách, kdy vysílalo méně televizních kanálů, sledovali diváci televizi klidněji a lépe vnímali souvislosti. Když existovalo méně odborných časopisů, trávil člověk nad každým článkem více času. Když bývalo méně kompaktních disků, poslouchal člověk každý z nich vícekrát a měl z hudby větší užitek. Když vycházelo méně knih...

Komprimace informací do stále kratších časových úseků vede také ke změnám na straně těch, kteří vysílají. Výrobci televizních programů dnes dobře vědí, že vysílají pro lidi, kteří před televizorem sedí s dálkovým ovladačem v ruce a ve chvíli, kdy nálada začne klesat, přepnou na konkurenční kanál. Když Ted Turner v roce 1982 spustil vysílání stanice CNN, chtěl kratší reklamní vstupy, které by odpovídaly dvouminutové délce jeho zpravodajských příspěvků. Reklamy dlouhé 30 vteřin, jež v roce 1971 připadaly všem rychlejší než blesk, byly najednou neskutečně pomalé. Turner si najal mediálního konzultanta Tonyho Schwartze, který jako mávnutím kouzelného proutku zkrátil třicet vteřin na osm a později dokonce na pět sekund. V jednom rozhovoru Schwartz prohlásil, že je schopen vyrobit i třívteřinový reklamní vstup, jenž předčí všechny ostatní, a ukázal i některé relativně přesvědčivé důkazy.

Po nějaké době si diváci na takové tempo zvykli. Na filmech z 50. let si dnešní návštěvník kina nejvíce všimne toho, jak jsou zoufale pomalé; dialogy se táhnou jako hustý sirup, obsahují zdlouhavé záběry na pohyb mořských vln či na západ slunce, postavy ve filmu na sebe dlouhé vteřiny jen tak hledí a nic nedělají. Přestože publikum v sále nemá k dispozici dálkové ovládání nebo tlačítko fast forward, přenáší se očekávání z televizní obrazovky na filmové plátno. Ve filmu by se toho mělo udát co nejvíce v co nejkratší době.

A všechno by se mělo odehrát pokud možno co nejrychleji, aby člověk

nepřišel o to, co se bude dít potom. Protože uspěchanost není jen nakažlivá, vzniká na ní také závislost. (Na rozdíl od téměř všeho ostatního, co má něco společného s informačními technologiemi, totiž celkový počet návštěvníků kin ve světě klesá; určitě to má souvislost s rozšířením videopřehrávačů a videopůjčoven. Souvisí to také s tlačítkem fast forward?) Stejně jako je pro lidi přijatelnější zvyšování životního standardu než jeho snižování, lze snáze tempo přenosu informací zvyšovat nežli ho snižovat. Z uspěchanosti se stává návyková látka.

Vedlejší účinky se stávají pány situace

Týká se to onoho špatného typu komplexnosti. Bedřich Engels, ředitel továrny a marxista (jako dlouholetý Marxův mecenáš a spolupracovník byl vůbec prvním marxistou), psal ve své době o „přechodu od kvantity ke kvalitě“. Tato věta se objevuje v jedné z jeho nejvíce zneužívaných knih, v té o „dialektice přírody“, kde Engels popsal svůj pohled na změny v přírodě. Nebudu zastírat, že jeho téměř 150 let stará kniha (která však byla poprvé publikována až v meziválečné době) je kuriózní četba. Ovšem pokud princip přechodu od kvantity ke kvalitě udržíme v mezích, kam patří, rozhodně stojí za podrobnější zkoumání. Můžeme začít třeba zdůrazněním, že se jedná o přechod od kvantitativních změn ke změnám kvalitativním. Množství nějaké věci či jevu se neustále zvyšuje a zvyšuje, a najednou, bez varování, se místo většího množství téhož objeví něco úplně jiného.

Člověk může dělat tři věci současně a zvládat všechny tři pořádně. Jde dělat i šest věcí současně a zvládat je všechny na jedničku. Existují lidé, kteří zvládnou dokonce dvanáct věcí zároveň, aniž by se to na kvalitě provedení negativně podepsalo. Jenže pak člověk dostane třináctý úkol, a najednou dělá všech třináct věcí špatně. To je přechod od kvantity ke kvalitě. Rovnoměrný růst nemusí dlouho vést k žádným dramatickým důsledkům, ovšem v určitý moment se dostane k prahové hodnotě, kdy se celý systém „zvrhne“ v něco jiného. Úplně tak změni svůj charakter.

Klasickým příkladem z antropologie je „cyklus svátků prasat“ u kmene Tsembaga na Nové Guineji. Tsembagové pěstují zeleninu a chovají prasata. Stáda prasat se pomalu a rovnoměrně rozrůstají. Papuánci je tedy musejí chodit pást stále dál od vesnice a prasata ničí úrodu čím dál víc. Po nějaké době Tsembagové zjistí, že už se jim chov prasat nevyplatí – zvířata

jsou spíše ke škodě než k užitku. Proto je skoro všechny zabijí. (Existují samozřejmě snazší způsoby řešení, ale o to zde nejde.)

Jiný příklad používá teoretik systémů Gregory Bateson. Jeho alegorie popisuje *polyplodního koně*, superzvíře, které vymyslely největší vědecké kapacity oboru. Bylo dvakrát tak dlouhé, dvakrát tak široké a dvakrát tak vysoké jako normální kůň.

Takový kůň samozřejmě vážil osmkrát více než běžný kůň. Nedokázal se udržet na nohou, protože měl jen čtyřnásobně silnou kostru. Vnitřním orgánům neustále hrozilo přehřátí, neboť kůň měl dvakrát tak silnou kůži, ovšem celkový povrch jeho těla byl jen čtyřikrát větší. Kůň měl také pořád hlad a nemohl popadnout dech, protože jícen i průdušnice byly jen čtyřikrát větší než u běžného koně, avšak jeho tělo vážilo osmkrát více.

Bateson tuto báchorku poprvé použil koncem 70. let minulého století jako varování před přílišným nadšením z genové manipulace, kterou už v té době dovedl předvídat. V obecné rovině ovšem vypovídá i o komplexnosti a také – jak vzápětí dokážu – o přechodu kvantity v kvalitu.

Předložme ještě jeden příklad, který je možná našemu tématu bližší. Univerzitní katedra s padesáti studenty vystačí s jedním administrativním zaměstnancem, který pracuje jako sekretářka, má na starosti organizaci zkoušek a rozpočet katedry a funguje i jako konzultant pro studijní záležitosti. Má-li však katedra sto studentů, najednou na tuto práci nestačí dva zaměstnanci, nýbrž pět. Jeden člověk už totiž není schopen pamatovat si všechny důležité údaje. Katedra musí zavést písemnou registraci předmětů, rozvrhy a výkazy. Administrativní pracovníci už neznají osobně každého studenta, nepamatují si, kdo na čem pracuje, jaké další obory studuje a podobně. Pro kontakt se studenty musí být tedy vyčleněna zvláštní osoba. I rozpočet je najednou tak komplikovaný, že organizaci financí a účetnictví si musí vzít na starosti odborník. Katedra také potřebuje sekretářku a odborníka na informační technologie; o akademické zaměstnance a o kontakt s vnějším světem dbá vedoucí katedry.

Jakákoli organizace se může jistou dobu zvětšovat, aniž by jí zároveň bylo nutno výrazněji měnit. V určité chvíli však musí dojít k razantní přestavbě. Existuje mnoho firem, které jsou založeny na osobních vztazích, důvěře a lidské paměti. Systém funguje, dokud je celá struktura přehledná. Jakmile počet zaměstnanců překročí kritickou hranici, musejí se vztahy formalizovat a byrokratizovat. Příkladem z mého oboru je byrokracie

spojená s výzkumnou činností. Vědecké rady rozdělují stipendia vhodným a potřebným (rozuměj: slibným vědcům, doktorandům atd.). V dobách, kdy jich bývala hrstka, se vztah mezi vědeckou radou a stipendisty zakládal na osobní důvěře. Úředníci si snadno udržovali přehled o držitelích stipendií; o každém se v podstatě vědělo, čím se zabývá. Poté, co počet žadatelů o stipendia vzrostl, rozšířily se také požadavky na písemné výkazy, časové rozvrhy práce a podobné dokumenty. Vědecké rady tím pádem musejí zaměstnat více lidí, kteří se písemnými výkazy zabývají, a stipendisté tráví stále větší část pracovní doby vyplňováním tabulek a sepisováním výkazů.

Znáte to sami? Tento typ *vzrůstající komplexnosti* je zřejmě povědomý všem rostoucím firmám. Vedlejší projev růstu tvoří *schůzování*. Čím větší firma je, tím více sil musí věnovat koordinaci vlastní činnosti; musí se tedy častěji schůzovat. Zaměstnanci jsou nuceni sedět na poradách a koordinovat činnost, pro kterou je firma najala, místo aby se skutečně zabývali svou prací.

Příklad z jiné oblasti dobře ilustruje, jak dojde k tomu, že v podstatě neproduktivní schůze začnou i v jiných odvětvích zabírat stále větší část pracovní doby. Ukázka se týká stavby mrakodrapů. V poslední době probíhá jakási *machistická* kapitalistická soutěž mezi dětinskými staviteli v Asii a Severní Americe; jde o to, kdo dokáže vybudovat nejvyšší mrakodrap na světě. V době vzniku této knihy vede Malajsie. Architekti se ovšem zároveň začali potýkat se zvláštním problémem, který možná růst mrakodrapů do výšky zastaví. Nijak nesouvisí s konstrukcí staveb (je to zvláštní, ale mrakodrapy obvykle nemívají tendenci se převrhnout) ani s nebezpečím pro leteckou přepravu, nýbrž s počtem výtahů. Selským rozumem je ověřeno, že pro každé 15. patro musí být v budově další sada výtahů (obvykle čtyři malé nebo dva velké). Čím vyšší mrakodrap, tím více prostoru zabírají v každém podlaží výtahy. To znamená, že dovede-li člověk tuto logiku do důsledků, nezbude už v mrakodrapu s 500 podlažími kromě výtahů místo na nic jiného!

Můžeme si docela dobře představit podnik, v němž už nebude čas na nic jiného než na schůzování. V každém případě se jedná o špatně organizovaný, ale přesto představitelný podnik. (A jsem si celkem jistý, že v naší státní správě existují oddělení, která se tomuto stavu blíží.) Řešením výtahového problému může být decentralizace. Celá budova se například

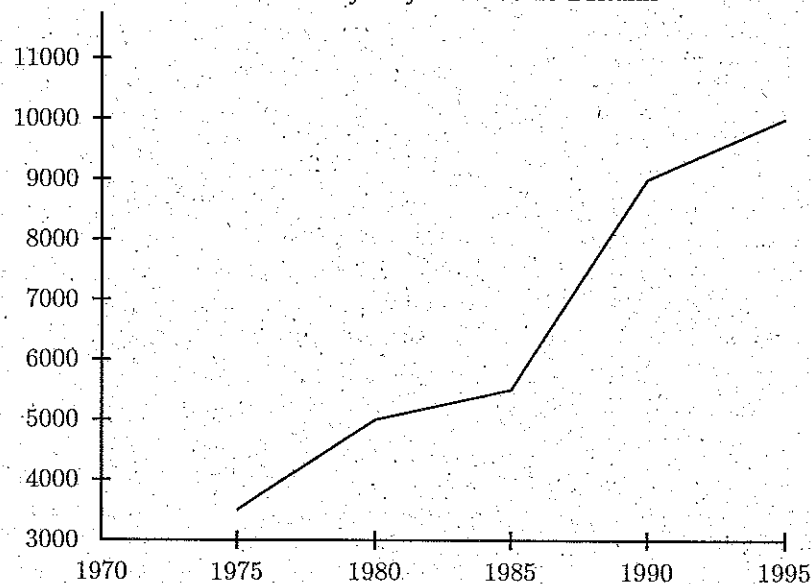
dá rozdělit do několika stopodlažních segmentů. Každá sada výtahů vás vyveze jen o sto poschodí. Pak musíte přestoupit do dalšího výtahu. (Pro někoho, kdo pracuje ve 499. poschodí, je to samozřejmě nudné, ale aspoň si stihne po cestě přečíst noviny.) Z budovy s pěti sty podlažími se jinými slovy stane pět stoposchodových domů na sobě. To se nápadně podobá řešení, pomocí něhož se administrativní pracovníci – od profesorů po konzultanty – snaží čelit nezvladatelnému nárůstu schůzování, které je nutí, aby skutečnou práci vykonávali později ve volném čase. Firma či katedra se rozdělí na pět stejně velkých částí a o koordinaci se stará pokud možno co nejmenší počet zaměstnanců.

Vzhledem k tomu, že se nacházíme v akademické věži ze slonoviny (jež je zde v Norsku tak nízká, že při každodenní cestě výtahem sotva stihnete prolístovat některý z bulvárních plátků), použiji příklad z tohoto prostředí. Stejně jako všechny ostatní ukázky v této kapitole ilustruje průvodní jevy nekontrolovaného růstu.

V roce 1970 bylo ve všech severských zemích celkem asi tucet úvazků pro vědce v tehdy miniaturním oboru sociální antropologie. Roku 1980 se tento počet zdvojnásobil; v roce 2000 je dle mého odhadu alespoň desetinásobný. Když se objeví nové místo nebo se uvolní nějaké staré, ustaví se výběrová komise složená ze tří či čtyř lidí. Ti musejí přečíst a posoudit všechny žádosti, které kromě životopisu a další sebechvaly obsahují nejdůležitější vědecké práce dotyčného žadatele. Ve většině případů se jedná o diplomovou a disertační práci a hromadu článků, u některých vědců dokonce o jednu či více knih. Množství zájemců o jednotlivá místa se trvale zvyšuje, roste počet prací, jež žadatelé píší (vědci v tomto oboru publikují mnohem více než před 20 lety), a přibývá i volných míst. Před několika lety jsem z pošty dostal doručenkou na balík od jedné z menších severských univerzit, která vyhlásila konkurz na dvě volná místa v oboru sociální antropologie, a já se ocitl ve výběrové komisi. Šel jsem si na poštu vyzvednout balík, ale ukázalo se, že jsem si s sebou měl vzít vozík – balík totiž vážil 32 kilogramů. Počítáme-li, že papír má v průměru váhu asi 80 gramů (tedy čtvereční metr papíru váží 80 gramů), vejde se do kilogramu 217 archů. Balík tudíž obsahoval alespoň 6 956 listů (v praxi jich bylo ještě více, protože mnohé z nich byly potištěny z obou stran). To samo o sobě napovídá, že detailní pročtení materiálů v podobné situaci není možné. Přečíst každou jednotlivou stranu by trvalo roky,

a na to členové komise neměli čas ani tehdy, ani nikdy později. Výsledkem je bohužel to, že žadatelům se nedostane zevrubného posouzení jejich prací, na něž mají nárok, a také to, že členové komise prostudují kilogramy materiálů, které se ani v nejmenším netýkají jejich vlastní vědecké práce, zatímco jiné knihy a časopisy čekají a hromadí se na nich prach.

Tab. 3a. Počet knižních titulů vydaných ve Velké Británii

Zdroj: www.unesco.org

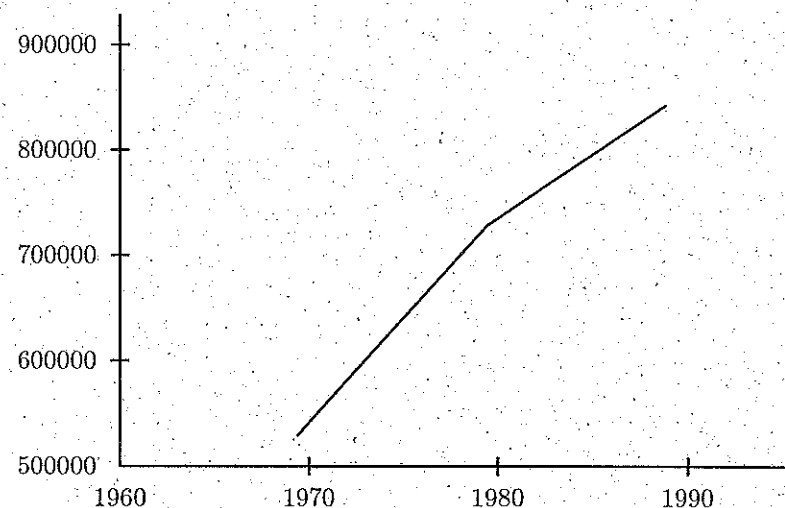
Zvyšuje se počet všeho možného

Pokračujeme v načatém tématu: počet vydaných knih a odborných časopisů v posledních letech zaznamenal prudký nárůst. Ve Velké Británii vyšlo v roce 1975 celkem asi 35 000 svazků. V roce 1985 se tento počet zvýšil na 53 000 kusů. Potom nastal prudký zvrát: v průběhu následujících deseti let se množství publikovaných knih vyhouplo na 102 000. Tento jev lze jistě zčásti vysvětlit rozšířením počítačových technologií, které vydávání knih zjednodušily, a tím zlevnily. Autoři text dodají na disketě

a zalomení stránek provede snadno ovladatelný program typu PageMaker nebo Quark XPress. Mimochodem, první verze aplikace PageMaker byla na trh uvedena právě koncem roku 1986.

Celosvětově není nárůst počtu publikovaných knih tak dramatický, ale vývoj má i zde jednoznačnou tendenci. V roce 1970 bylo na zeměkouli vydáno něco přes 500 000 knih. O dvacet let později se počet pohyboval někde kolem 842 000 svazků. Půjde-li to tak dál, překročíme hranici jednoho milionu v průběhu roku 2001.

Tab. 3b. Počet knižních titulů vydaných na světě

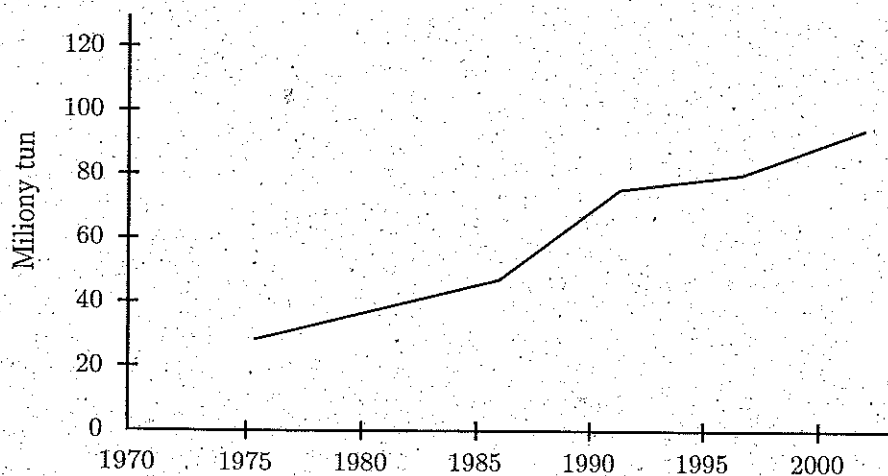
Zdroj: www.unesco.org

Podobným indikátorem je údaj o spotřebě papíru. Dobře si pamatujeme, jak nejrůznější počítačové experti prorokovali kancelářské prostředí bez papírů a jak se pravidelně po 20 letech objevovaly zaručené zprávy o tom, že kniha je mrtvý artikl. Hm. Množství papíru na tisk se v celosvětovém měřítku v roce 1975 pohybovalo někde kolem 28 milionů tun. V roce 1985 tento údaj stoupl na 50 milionů tun a odhad pro rok 2000 činí 97 milionů tun. Zdá se, že průmysl celulózy rozhodně nemusí mít

z konkurence internetu a digitální televize strach. Množství všeho, co má něco společného s informacemi, utěšeně narůstá.

Všem musí být jasné, že mnohé z knih, které se dnes tisknou, nejsou primárně určeny ke čtení. Akademické publikace nakupují knihovny podporované vědeckými radami či jinými fondy a každý autor musí mít uveden jistý počet publikovaných děl ve svém životopise. Většina těchto publikací koluje v uzavřeném okruhu, ve kterém neexistuje skutečný trh. Je možné, že mnohé z těchto děl čtou pouze nakladatelští redaktori a členové výběrových komisí. Zdá se vám to jako přehnané a cynické vyličení situace? Snad, ale mám pocit, že nejsem daleko od pravdy.

Tab. 4. Spotřeba papíru na světě

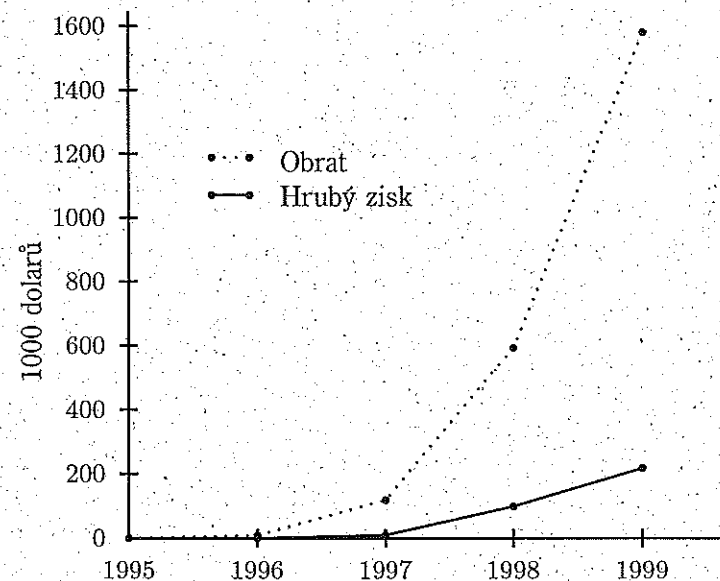
Zdroj: www.unesco.org

Jednu z nejdokonalejších exponenciálních křivek spojených s existencí internetu získáme, zaměříme-li se na firmy, které se zabývají šířením informací na tradičních celulózových médiích. Internetové knihkupectví Amazon.com bylo založeno v roce 1995 a první rok mělo skromný obrát 511 000 dolarů. V roce 1996 toto číslo vzrostlo na 15 746 000 dolarů. V roce 1999 činil obrát zmíněné firmy 1 639 839 000 dolarů a většina

zisku i nadále pocházela z prodeje knih. A tento vývoj pokračuje: obrát mezi druhým kvartálem roku 1999 a druhým kvartálem roku 2000 vzrostl o 84 %.

Trh s tradičními papírovými knihami tedy nadále prosperuje, přestože „všichni“ tvrdí, že v budoucnu se jako hlavní zdroj informací prosadí internet. Nic však nenasvědčuje tomu, že by lidé díky zavedení faxů a elektronické pošty méně telefonovali. Telefon zaznamenal v posledních 15 letech ohromný rozvoj. Dvě hlavní telefonní linky vedou přes Atlantský a Tichý oceán, tedy jinak řečeno do a ze Spojených států amerických.

Tab. 5. Amazon.com 1995–99

Zdroj: www.amazon.com

Přestože telefonovat někomu na druhé straně Atlantského oceánu je možné už od roku 1927, až do konce 70. let byly telefonní hovory s příbuznými na této straně světa drahé a nepohodlné. Když jsem v roce 1986 prováděl první polní výzkum na ostrově Mauricius, musel jsem se kvůli telefonnímu hovoru s rodinou v Norsku dostavit osobně na místní telefonní stanici. Zní to neuvěřitelně, ale tehdy neexistovaly ani mobilní

telefony, ani elektronická pošta. Musel jsem se starým, přeplněným autobusem trmácet do města, tam ujít v tropickém vedru pět bloků, postavit se do fronty, objednat si telefonický hovor, čekat na zavolání, potom se vměstnat do stísněné budky a za horentní sumy rupií se spokojit s nekvalitní telefonní linkou s výraznou ozvěnou. V roce 1999 jsem byl na Mauriciu znovu, a pomínu-li fakt, že jsem mohl domů volat z kteréhokoli telefonu, přistihl jsem se jednou, že telefonuji z chladivého stínu mangovníku kilometry vzdálen od nejbližšího města.

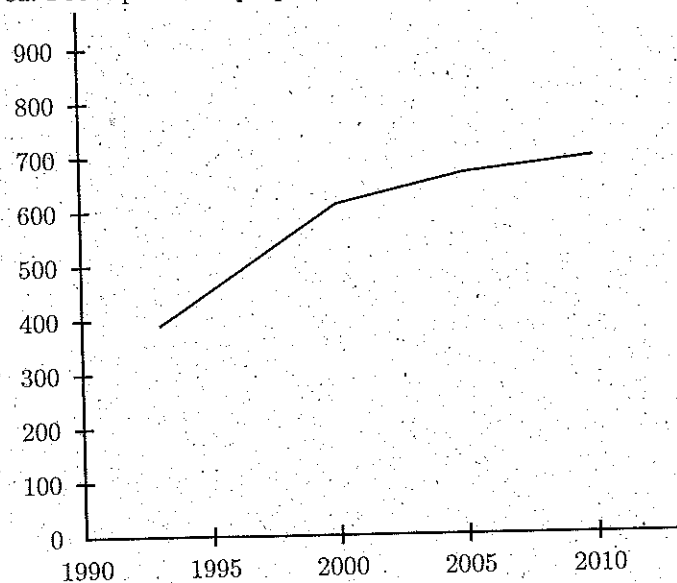
V letech 1986–1996 vzrostl počet telefonních linek přes Atlantský oceán ze 102 000 na 1 974 000, což je nárůst o téměř 200 %. V případě Tichého oceánu se toto číslo zvětšilo z 41 000 na 1 098 000. V roce 1985 odpovídala doba veškerého využívání telekomunikačních technologií ve světě (tj. použití telefonu, faxu a přenos dat) 15 miliardám minut. Do roku 1995, tedy za deset let, toto číslo vzrostlo čtyřikrát – činilo 60 miliard minut. Odhad pro rok 2000 se pohybuje někde kolem 95 miliard minut. Rád bych viděl některé z tradičních odvětví průmyslu (například těžbu ropy, rybářství či automobilovou výrobu), které by rostlo podobným tempem.

Poskytovatelé tohoto typu služeb jsou v každém případě na další rozmach připraveni. V následujících pěti letech se plánuje vypuštění přibližně 1 000 umělých družic určených pro telekomunikační účely. Hlavním trendem je komunikace mobilní, bezdrátová, nezávislá na konkrétním místě. V rostoucím počtu případů lze přijímat i odesílat informace z libovolného místa a v libovolné době. Tento vývoj je dosud ještě v plenkách, ale směřování se již dnes zřetelně rýsuje. Pevné linky jsou nahrazovány mobilními telefony, kapesní počítače se používají místo poznámkových bloků, kalendářů a notýsků s adresami; navíc už se s nimi dá připojit i k internetu. Lidé od zaměstnavatelů dostávají k dispozici notebooky a připojení přes ISDN si mohou poříditi i na chatě.

Před deseti lety měly mobilní telefon jen určité profesní skupiny a lidé ho vozili v autě: taxikáři, obchodní cestující, prodejci. Mobilní telefony se napájely z autobaterie přes výstup na cigaretový zapalovač a celé zařízení zabíralo polovinu zavazadlového prostoru. Na konci roku 2000 je v Norsku prodáno něco kolem tří milionů tarifů či předplacených služeb, což znamená, že mobilní telefon používají dvě třetiny obyvatel. Údaje ze Švédska a Finska tento poměr potvrzují.

Vzhledem k tomu, jak rychle se bezdrátová komunikace rozšiřuje, mohl by si člověk myslet, že nahradí jiné způsoby dorozumívání, například automobil či letadlo. Mnozí z těch, kteří internet považují za ekologicky přijatelnou variantu cestování, v sobě chovají naději, že k něčemu podobnému dojde. V současné době tomu však nic nenasvědčuje. Právě naopak; vypadá to, že přibývá všech typů komunikace. Jak letecká, tak automobilová doprava se ve světovém měřítku rozšiřují ohromující rychlostí.

Tab. 6a. Počet pasažérů přepravených letecky v Evropě (v milionech)

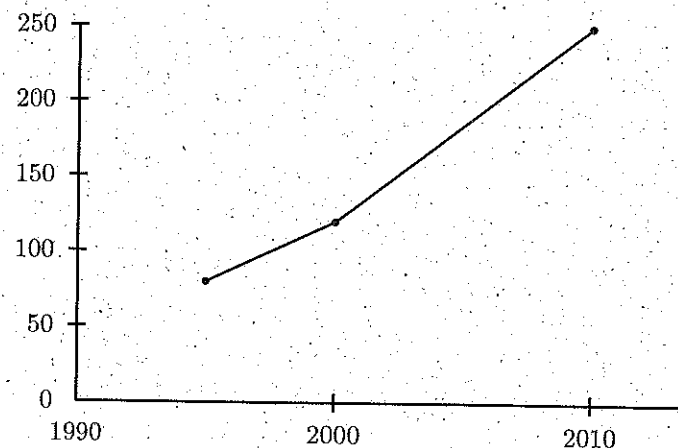
Zdroj: Air Transport Action Group (www.atag.org)

V 90. letech minulého století rostla letecká doprava tempem zhruba o 5–7 % ročně. Mezinárodní asociace letecké dopravy IATA na jaře roku 2000 odhadovala, že celkový počet cestujících vzroste v letech 1999 až 2010 z 1,6 miliardy na 2,3 miliardy. Tato organizace rovněž počítá s tím, že množství pasažérů, kteří letecky přicestují do USA, stoupne ze 79 milionů (1993) na 121 milionů (2000) a následně na 226 milionů v roce 2010. Tato křivka brzy začne stoupat kolmo vzhůru. A pokud se vám uvedená čísla zdají vysoká, je třeba připomenout, že zahrnují pouze ty cestující, kteří

přilétají do USA ze zahraničí. Co se týče Evropy, očekává se, že celkové množství pasažérů se zdvojnásobí zhruba za 15 let.

V současné době se mezinárodní organizace zodpovědné za leteckou přepravu zabývají zejména třemi okruhy témat: první se týká nedostatku volných radiových frekvencí pro leteckou dopravu (což je způsobeno jak větším počtem letadel, tak mobilních telefonů), druhý okruh zkoumá zpoždění a třetí se vztahuje k projektování letišť. Jak by mělo být navrženo letiště, které může v krátké době zdvojnásobit svoji kapacitu, aniž by to narušilo komfort pasažérů či bezpečnost? Pokud se člověk pravidelně ocitá na rušných letištích, musí si zvyknout, že většina z nich neustále připomíná staveniště.

Tab. 6b. Počet cestujících na leteckých linkách do a z USA (v milionech)

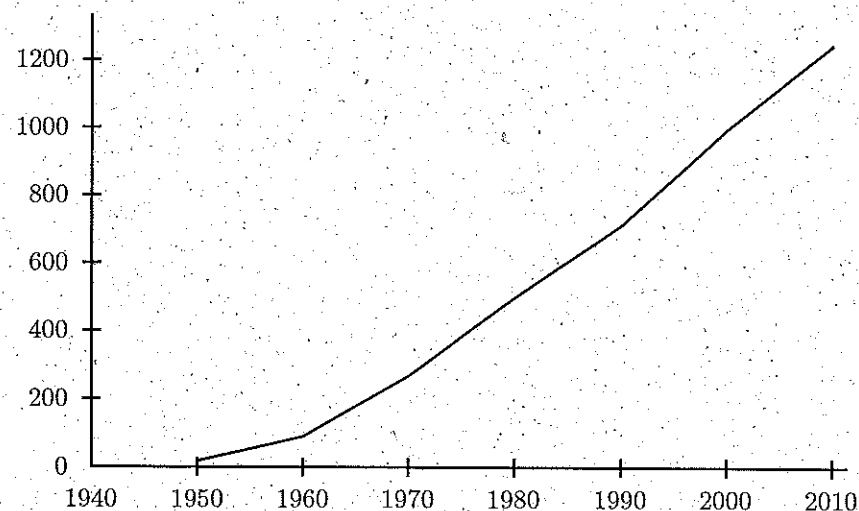
Zdroj: IATA

Toto není žádná science fiction. Vědci, kteří s danými počty přišli, vycházejí z výzkumu současných trendů. Celkový počet kilometrů, jež cestující v letecké dopravě ve světovém měřítku urazili, se dle odhadů zvýšil o 50 % za posledních sedm let, tj. v letech 1994–2001.

Cestování letadlem dřív patřilo k luxusu, který si mohl dovolit jen málokdo; tento způsob dopravy však prošel značnou demokratizací. Totéž platí i pro používání telefonu. Tříminutový hovor z New Yorku do Londýna

stál v roce 1960 nehorázných 240 dolarů (v přepočtu na dnešní hodnotu). V roce 2000 už cena klesla na dva dolary. Podobně se zlevnily i letenky; nejzřetelněji se to projevilo ve třetím největším ekonomickém sektoru na světě (po obchodu se zbraněmi a s narkotiky), totiž v turistickém průmyslu. Podle údajů World Tourism Organization (WTO) tvoří turistika asi 12 % objemu světové ekonomiky. Ze stejného zdroje lze také zjistit, že celkový obrát v turistickém průmyslu v roce 2001 bude zhruba 3,5 trilionů dolarů. Většina z nás už velikost tohoto čísla může stěží pochopit; jde hlavně o to, že turistická branže zaznamenala od roku 1950 extrémní nárůst. Podíváme-li se na údaje o počtu turistů, zjistíme, že se toto číslo za posledních padesát let zvýšilo na dvacetinásobek.

Tab. 7. Počet turistů na světě

Zdroj: World Tourism Organization

Udrží-li se současné trendy, vycestuje v roce 2020 do zahraničí asi 1,6 miliardy lidí. V oblasti Středozemního moře, která je pro obyvatele severní Evropy i nadále nejoblíbenější turistickou destinací, se v roce 1955 rekreovalo 100 000 lidí. Roku 1970 tento údaj vystoupal na 2 000 000 a v roce 1990 už do Středomoří přijelo 6 500 000 turistů. A růst pokračuje.

Chce-li se člověk zotavovat na severním pobřeží Středozemního moře, bude si muset dříve či později zvyknout na rachot bagrů a siluety stavebních jeřábů.

Všechna zmíněná čísla jsou závratně vysoká. Většina růstových křivek míří strmě vzhůru. Při komplexnějším pohledu se dá říci, že celkový pohyb kapitálu se na světě od roku 1975 odhadem zestonásobil; to znamená, že za 25 let vzrostl o 1 000 %. (A to se nadále najdou tací, kteří tvrdí, že globalizace v 80. a 90. letech ještě pořádně nezačala!)

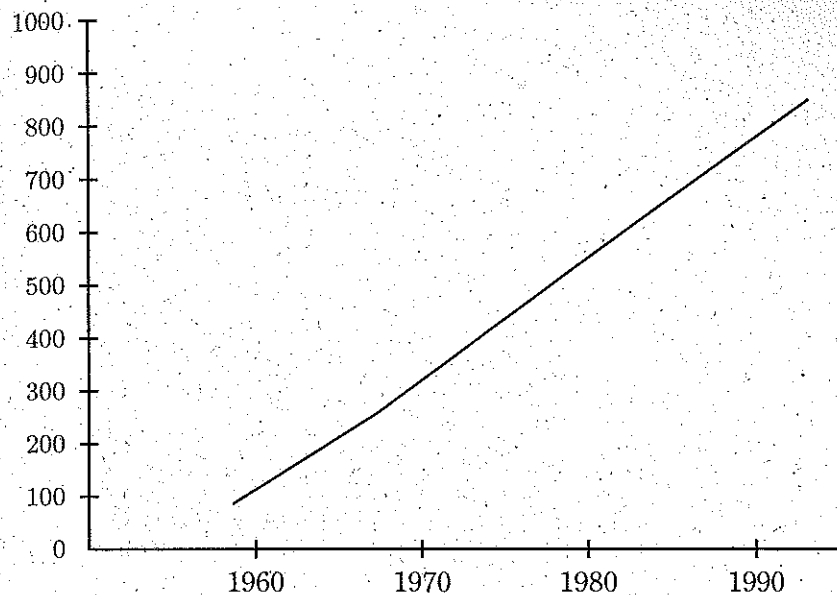
Růstové křivky v kyberprostoru se zvyšují ještě mnohem rychleji

Dosud jsem se v této kapitole téměř nezmiňoval o internetu. Nejkriklavější příklady exponenciálního růstu se však v dnešní době týkají právě oblastí informačních technologií; jde zvláště o rozšíření počítačů do všedního života obyvatel celého světa a rozvoj internetu jako seriózního konkurenta ostatním informačním médiím, mimo jiné knihám a televizi. To vše se odehrálo velmi rychle. Rozhlasu trvalo 38 let od zahájení vysílání, než získal prvních 50 milionů posluchačů. Televize získala stejný počet diváků za 13 let. World Wide Web to zvládl za čtyři roky. Pochybuje snad ještě někdo, že se změny odehrávají čím dál rychleji?

Příkladem exponenciálního růstu, kterému se ve světě počítačů nemůžeme vyhnout, je rozvoj firmy Microsoft od roku 1975 k dnešku. První rok činil zisk firmy 16 000 amerických dolarů. Postupně se zvyšoval stejně jako dluh perského krále; zisk se mohl dlouhou dobu zdvojnásobovat či zdesetinásobovat, aniž by se Bill Gates a jeho přátelé cítili bohatí. Koncem 80. let začala křivka pozvolna měnit směr. Míra růstu byla celkem konstantní, ovšem v té době už se jednalo o tak vysoké částky, že i zdvojnásobení zisku přinášelo do kapes akcionářů ohromující sumy peněz. Názorně to dokumentuje tabulka 9.

Microsoft nikdy nehýřil technologickými inovacemi, ovšem v získávání pozic na trhu byla tato firma vždy nedostižná. Jediný důležitý segment trhu, který dosud neovládla, tvoří výroba a prodej serverů. Server je krabice, která skladuje, třídí a získává informace z internetu. Všechny informace na síti procházejí jedním či více servery, ať už se jedná o elektronickou poštu nebo webové stránky. Firmou, která v této oblasti dominuje jak hardwarovým, tak softwarovým vybavením, je Cisco: V průběhu pěti let – od roku 1995 do roku 1999 – vzrostl její obrat z 2,2 miliardy dolarů (což

Tab. 8. Počet televizních přístrojů ve světě (v milionech)

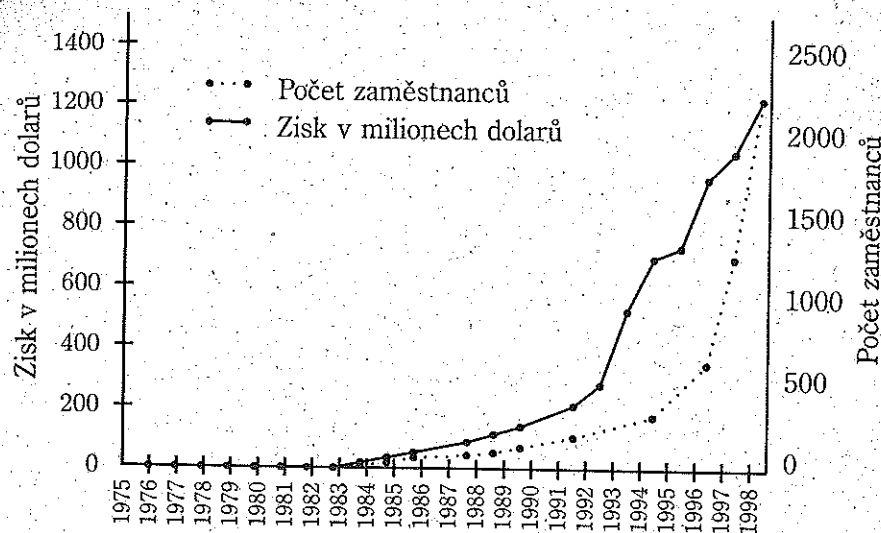
Zdroj: www.unesco.org

už samo o sobě dělá pěkný balík peněz) na 12,2 miliard. Odpovídajícím způsobem se zvyšovaly i zisky.

Počet adres na WWW (tedy počet webových stránek) vzrostl ze tří milionů v červenci 1994 na 72 milionů v lednu 2000. Prognózy týkající se vydělávání peněz na službách spojených s internetem také nejsou špatné, a to i přes období poklesu na jaře roku 2000. Čísla se zvýšila v podstatě z nuly na 377 miliard dolarů v roce 2000 a očekává se, že v roce 2002 překročí hranici 1 200 miliard. Má-li někdo pocit, že to je vlastně optimistický výhled do budoucnosti, necht' si vzpomene na Microsoft, Cisco a sýpky perského vladaře!

Informace v elektronické (a ústní) podobě mají jednu vlastnost, která je odlišuje jak od informací na tradičních nosičích, tedy na papíře, tak od ostatního hmotného zboží. Když je člověk někomu předá, sám o ně nepříjde. Jestliže například svou VISA kartou zaplatím 249 dolarů (vir-

Tab. 9. Microsoft 1975–98

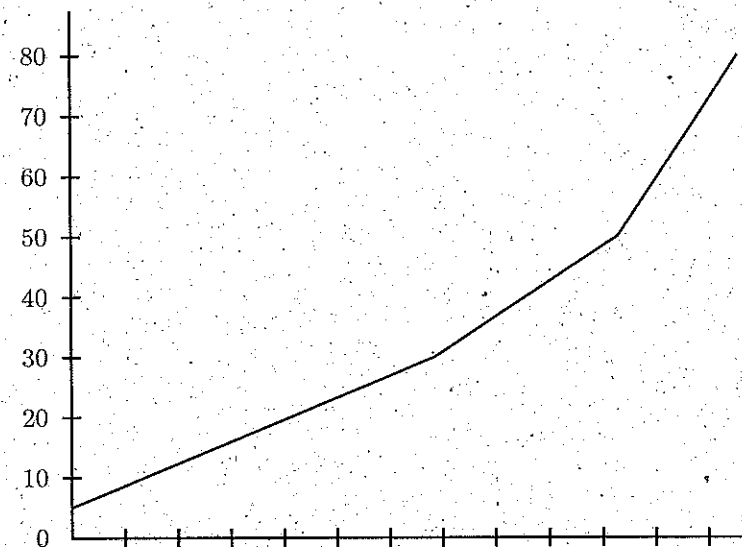

Zdroj: www.microsoft.com

tuálních, existují pouze v kyberprostoru!) a pořídím si nejnovější verzi svého oblíbeného programu na některém ze serverů v USA, ve skladu výrobce neubude ani gram. Člověk má informace, pak je prodá, ale stejné množství mu jich také zbude. Sklady dodavatelů informací jsou bezedné. Pokud několika stovkám studentů sociálních věd přednáším o Darwinovi, což dělám několikrát do roka, nestane se mi, že bych toho po přednášce o Darwinovi věděl méně. (Právě naopak!) Nejhorší, co se může se skladem plným bitů a bytů stát, je, že zastará – a existuje vysoká pravděpodobnost, že k zastarávání bude docházet čím dál rychleji. To, že informace jako zboží mají tuto vlastnost, z nich dělá zvláště slibného kandidáta na exponenciální růstovou křivku. Doposud se našlo jen málo těch, kteří růst v oblasti informací považují za problém srovnatelný s růstem počtu obyvatel planety nebo se znečišťováním životního prostředí, způsobeným rozvojem průmyslové výroby. Možná bychom však právě toto měli udělat. Biolog Dag Hessen ve svém článku cituje slova jednoho z nositelů Nobelovy ceny, že zanášení mozku informacemi je jedním z největších problémů, kterým musí životní prostředí čelit. Zmíněný vědec měl na mysli právě množení

akademických publikací, časopisů, webových stránek a konferencí, které plní „naše nejlepší mozky“ vírem útržkovitých informací. Naprostou většinu vědeckých článků nikdo nikdy necituje, dodává Hessen. Čím to asi tak může být způsobeno, hm.

Tab. 10. Počet webových stránek na světě (v milionech)

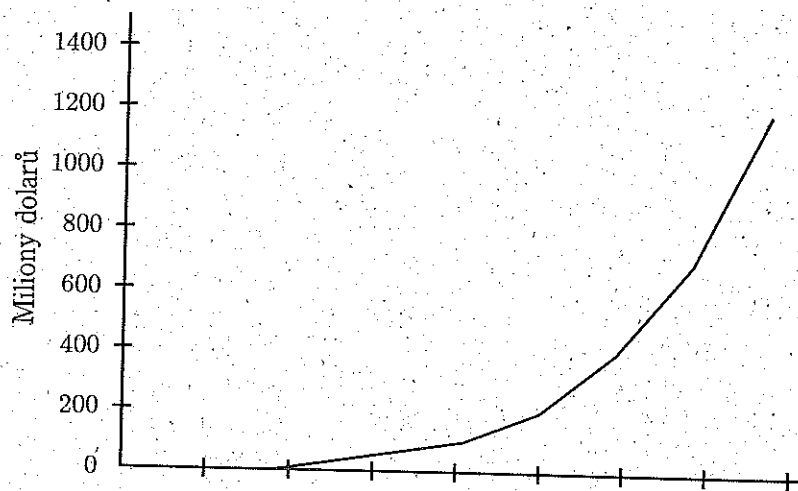
Vodorovná osa: červenec 1994 – leden 2000

Zdroj: Internet Software Consortium (www.isc.org)

Toto není (pouze) brblání vědce zahlceného nefiltrovanými informacemi. Exponenciální růst v množství informací funguje ve všech oblastech přibližně stejně. Informace se dělí na malé kousky, zatemňuje souvislosti, snaží se vecpat do stále menších časových a prostorových úseků, připravuje si způsoby, jak obsadit i poslední volné krychlové centimetry příjemcova mozku. Toto nebezpečí zasahuje i takové čtenáře/diváky/posluchače, kteří mediálnímu konzumu neholdují a nevěnují mu většinu svého volného času. I když člověk sleduje jen jeden zpravodajský pořad denně (nebo dokonce týdně) a podobnému typu informací se brání, stejně kvůli němu nebude

sledovaný pořad pomalejší. Pocitu fragmentarizace se člověk ubrání pouze tím, že bude dávat přednost pomalejším médiím.

Tab. 11. Zisk z internetu

Zdroj: www.nua.ie, 2000

Čas se blíží nule

Většina příkladů, o kterých se v této kapitole zmiňujeme, patří k nejběžnějším typům exponenciálních křivek – týkají se například kolonií bakterií, ovšem nikoli šachových políček a zrníček pšenice. Jsou to křivky, kde osa x znázorňuje časový průběh. Stočí-li se náhle křivka prudce doprava nahoru, znamená to, že se do stejného časového úseku musí vejít více událostí. Jinými slovy se jedná o názorný příklad *komprimace času*: do časového prostoru, jež má člověk k dispozici a jež je relativně konstantní (přestože existují blázni, kteří zkoušejí „efektivněji spát“), se musí večpat stále více informací, spotřeby, pohybu a aktivity obecně. Zamíří-li křivka kolmo vzhůru, přestane čas existovat.

Ukazuje se, že tyto prazvláštní křivky lze v dnešní době využít k popisu spousty různých oblastí lidského života. Mnohé z nich jsou nějakým

způsobem spojeny s rozšířením informačních technologií, ale netýká se to zdaleka všech. Exponenciální růst se nadále vztahuje k počtu obyvatel planety, i když se zdá, že zde se křivka postupně narovná. Kromě toho je rychlost zdvojnásobování mnohem menší než třeba u počtu turistů či webových stránek. Jinými slovy turisté, stránky v internetové síti, nové knihy a mobilní telefony se na Zemi množí výrazně rychleji než obyvatelstvo. To stejné se dá říci například o počtu kaváren v Oslu v posledních pěti letech, o pohybu globálního kapitálu či o celkovém množství letecké dopravy ve světě. Je tu skrytá souvislost, přestože ji na první pohled neodhalíte. Když stoupá počet obyvatel na jednom místě (může jít o vesnici, celý stát či planetu), začne tam být postupně méně volného prostoru. Neznamená to nutně, že by lidé museli mít hlad nebo že by se začaly stavět menší byty s nižšími stropy. V každém případě se však začne zvětšovat sociální komplexnost. Když více a více lidí umí číst a psát, chodí do školy, dívá se na televizi, posílá e-maily a jezdí autobusem a vlakem či létá letadlem, musejí se sítě, které lidi spojují, zákonitě zahušťovat. Nejdříve se začnou zahušťovat atraktivní místa; největší poptávka nastane po jednom speciálním typu prostoru – tím jsou volné okamžiky v životě lidí.

* * *

Ze samé podstaty věci je jasné, že rozvoj nemůže pokračovat donekonečna. Když se růstová křivka začne podobat přímé vertikále, vyplývá z toho, že se čas blíží nule. To znamená, že zmizí. Vzhledem k tomu, že nic takového není možné, dokonce ani v tyranii okamžiku ne, musejí křivky nutně změnit směr, přiblíží-li se jejich směřování vertikále. Všechny předcházející exponenciální růstové křivky se nakonec narovnaly. Stalo se to u šíření viru Ebola, stane se to u AIDS, postupně se křivka narovná také u nárůstu počtu obyvatel a nakonec i u kácení deštných pralesů. Kdy a jak přesně k tomu dojde, zatím nevíme. V případě deštných pralesů je nejzazším bodem moment, kdy už žádné pralesy na zeměkouli nebudou, dříve to nutně nastat nemusí. Ovšem jak ukazuje příklad s šachovnicí, křivka růstu je stejně strmá už na prvních deseti či dvaceti políčkách, tedy mnohem dříve, než na splacení králova dluhu musí padnout celosvětová produkce pšenice. Kdyby člověk pozorně sledoval vývoj Microsoftu v prvních deseti letech – tedy mezi lety 1975 a 1985, také by viděl exponenciální křivku. To bylo ještě dávno předtím, než se

Bill Gates stal nejbohatším mužem světa. Nejsm ani matematik, ani posel špatných zpráv, a je mi jasné, že počet minut protelefonovaných přes Tichý oceán, letových hodin či webových stránek může ještě nějakou dobu exponenciálně růst, aniž bychom se dostali do stavu permanentního ekologicky výjimečného stavu. Ale za vše je třeba platit; my platíme tím, že se čas začíná blížit nule. To znamená, že každý jednotlivý okamžik je přesycen podněty. Klíčovým slovem se stává vršení.

VRŠENÍ

První americký seriál, který se vysílal v norské televizi, byla *Dynastie*. Ne náhodou se objevil zároveň s prvními satelitními kanály Sky a Super, tedy v televizním dávnověku. Podobně jako mnoho jiných zvědavců jsme se já i mí přátelé toho večera usadili před černobílými televizory, abychom zjistili, zda seriál za něco stojí. Po několika týdnech jsme *Dynastii* přestali sledovat, měli jsme totiž na práci jiné a důležitější věci (hlavně oblékat se do černých šatů a nezúčastněně zírat do prázdna v barech u koncertních sálů postavených ve stylu polorozbořených továrních hal). Roky plynuly. O šest let později se osud postaral o to, že jsem odcestoval na tropický ostrov Trinidad v Karibském moři, kde jsem měl provádět antropologický terénní výzkum. Ukázalo se, že velká část ostrovního obyvatelstva v televizi sleduje právě seriál *Dynastie* (přestože jiné seriály, zvláště *Mladí a neklidní*, byly populárnější). Půjčil jsem si televizor a začal jsem se na *Dynastii* opět pravidelně dívat, protože když člověk dělá terénní výzkum v exotické zemi, má se pokud možno co nejvíce přizpůsobit zvyklostem domorodců.

Seriál jsem neviděl šest let, ovšem zpět do děje jsem pronikl asi po půl minutě. *Dynastie* je totiž stejně jako ostatní programy tohoto typu šitá na míru vícekanálovému televiznímu vysílání. Seriál byl vytvořen s vědomím, že diváci v ruce třímají dálkový ovladač a jsou připraveni přepnout na jiný program, kdykoli se děj byť jen náznakem zpomalí. Dopředu se počítalo s tím, že každou sedmou minutu či častěji budou zařazovány pauzy na reklamu, proto se to v ději jen hemží dramatickými zlomy, jimž se v hantýrce říká *cliffhangers*. Za takovou překotnou a ustavičnou dramatickostí však seriál platí úplnou absencí vývoje. Stejně jako jiné seriály tohoto typu představuje *Dynastie* drama, jež ve vysoké rychlosti stojí na místě.

Okamžik brání vývoji

V předcházejícím desetiletí byly ve většině evropských zemí k dispozici pouze jeden až dva, maximálně tři národní televizní programy. Mnohé z nich vůbec neuváděly reklamu. Po většinu 70. let se navíc vysílalo černobíle. Jedním z nejpůvodnějších seriálů se stala Rodina Ashtonových, inspirovaná románem Johna Finche. Seriál zachycoval osudy britské rodiny v době druhé světové války a jeho děj byl *pomalý a kumulativní*. Nestihl-li člověk sledovat jeden díl, vypadl z děje, protože jednotlivé postavy a jejich vzájemné vztahy se proměňovaly. Seriál tohoto typu vyžadoval loajálního a trpělivého diváka, který neměl jiné alternativy. Mohl proto plynout v rytmu, kde se události rozvíjely postupně a ke změnám docházelo neustále. Dynastie byla postavena na okamžiku, Rodina Ashtonových na lineárním čase a organickém vývoji.

Tento příklad jsem ne zvolil proto, že by byl sám o sobě tak zajímavý, ale z důvodu, že ozřejmuje fundamentální změnu v kultuře: od pomalého a lineárního k rychlému a momentálnímu. Televize jako médium v posledních dvaceti letech neustále zrychluje a totéž platí pro rozhlas; čím více stanic má člověk k dispozici, tím překotnější je vysílání. Vztah mezi oběma výše zmíněnými seriály funguje stejně jako vztah mezi knihou a internetovou sítí. Kniha je sekvenční: člověk začne na straně jedna a pokračuje v jistém pevně stanoveném pořadí. Autor knihy má posloupnost prezentovaných informací plně pod kontrolou, a může proto do kompozice knihy zabudovat lineární vývoj a kumulativní růst. Člověk při četbě objevuje stále nové roviny pochopení či proniknutí do podstaty věci. Tak by to alespoň mělo probíhat za ideálních okolností.

V tom vězí, jak jsem se již zmínil výše, fundamentální rozdíl mezi sítí a knihovnou plnou knih, časopisů a novin. Nejdůležitější je zřejmě chybějící hierarchie a posloupnost.

Aktivní uživatelé webu mají už mnoho let pocit, že síť sítí tvoří hustou a nepřehlednou džungli, která se den za dnem rozrůstá. Když po ní člověk bloudí ve snaze polapit informace, jež se mu nedaří najít, může snadno získat pocit, že web je ztělesněním filozofické bajky o babylonské knihovně, jak ji známe od Jorge Luise Borgese. Tato mytická knihovna obsahovala kromě všech knih, které byly napsány, také všechny knihy, které *by mohly být napsány* – to znamená veškeré myslitelné kombinace písmen abecedy. Na síti se dá v podstatě najít cokoli, ale člověk přitom

najde také spoustu věcí, které vůbec nehledal – i zde tedy platí Murphyho zákony.

Jeden vědec to popsal takto: „Internet se podobá světovým oceánům. Ty jsou plné zlata, ale získat z nich i nejmenší hrstičku stojí strašně peníze.“ Web je necenzurovaný, demokratický a chaotický. Informace se vrší jedna na druhou a každý den jich přibývá.

Filtry proti fragmentarizaci nejsou fragmentarizaci schopny odstranit

Nejdůležitější pomůckou, kterou člověk při surfování na síti potřebuje, není ani superrychlý stroj s velkou RAM, ani širokopásmové připojení, ani nejnovější verze internetového prohlížeče (i když to vše také pomáhá), nýbrž dobré filtry. V informační společnosti nám totiž rozhodně nehrozí nedostatek informací. Ohrožuje nás jejich nadbytek. Bez možnosti odfiltrovat dostupné informace, které nepotřebuje, je člověk ztracený. Utopí se v jedničkách a nulách.

Leckteří chtějí uživatelům jejich hledání ulehčit – mimo jiné proto, že to je výhodný byznys. Mnohé z největších ekonomických úspěchů v kyberprostoru jsou spojeny právě s firmami, které se specializovaly na vyhledávací služby. První z nich byla společnost Yahoo, největší Alta Vista. Říká se, že jediné stránky, jež mají na síti větší popularitu než pornografie, jsou právě vyhledávače tohoto typu. V nejjednodušší formě fungují na principu digitálního rejstříku klíčových slov. Chcete-li si například přečíst něco o saxofonistovi Didieru Malherbesovi, o volebním šílencství v USA či o nejnovějších modelech od firmy Apple, zadáte do vyhledávače klíčová slova a v několika sekundách máte k dispozici seznam odkazů na webové stránky. Obvykle je tento seznam beznadějně dlouhý. Potom tedy dotaz zpřesníte například na „+USA +ballots +Florida +November 2000“ a nakonec, někdy až po několika pokusech o zúžení dotazu, získáte použitelný přehled s méně než 100 položkami. Podařilo se vám univerzum zmenšit na mikroskopický výsek, který vás zajímá.

Hledání na Alta Vistě či na českém vyhledávači Seznam v podstatě není o mnoho složitější než listování v elektronickém telefonním seznamu. Ovšem metody filtrování informací se neustále vyvíjejí, ať už se jedná o snahu ochránit frustrované uživatele před informacemi, o které nestojí, či jim prodat nějaké konkrétní zboží. Využívají se k tomu stále důmyslnější metody. Ty jsou někdy tak neodbytné, že to hraničí s vlezlostí. Je možné,

že některé z firem mají vznešené pohnutky a skutečně jim jde o třídění informací ve prospěch uživatelů, ale dovolím si o tom pochybovat. Máte-li pocit, že svět je málo chaotický, navrhuji vám strávit večer studiem třídících kategorií na Yahoo.

Ve starých dobrých časech jsme v podstatě brali zavděk informacemi, které nám byly předkládány, ať už formou jednotných celostátních novin nebo zpravodajských relací veřejnoprávní televize. Nyní máme neomezenou možnost volby – tedy mají ji přinejmenším aktivní uživatelé internetu. Člověk si může objednat nejrůznější přehledy zpráv, může si odfiltrovat smutné zprávy o válkách a násilí, které by mu v noci kazily spánek, má možnost denně sledovat vývoj počasí v Malajsii nebo zpravodajství z burzy v Harare, případně číst výhradně informace o filmových novinkách z Hollywoodu. Informace šité takto na míru jsou dostupné jak ve formě e-mailů, tak přímo na síti. Na Microsoft News si člověk může vybrat osobní kategorie od hospodářského života a zdraví až po předpověď počasí, sport a cestování, America Online má webové stránky o všem, počínaje automobily a konče vědou, výzkumem a lokálním zpravodajstvím. AOL navíc nabízí průběžné zasílání zpráv týkajících se vybraných témat. Existují také služby typu UnCover Real, což je firma, která vám bude pravidelně posílat stručný obsah vašich nejoblíbenějších časopisů.

Je zřejmé, že pokud se tento způsob filtrování informací bude rozšiřovat, ze společně sdíleného povědomí národa mnoho nezůstane. Člověk už nemůže mít jistotu, že soused slyšel o nejnovějších vládních rozpočtových škrtech nebo že ví o posledních ekologických katastrofách. On totiž mohl být tou dobou natolik zabraný do studia nejmodernějších produktů firmy Apple, že nezaregistroval ani úplatkářskou aféru v nejvyšší fotbalové lize. Na rozdíl od starých dobrých médií (jako byly noviny či celoplošná veřejnoprávní televize) není zpravodajství na webu vázáno na konkrétní místo a nejsou v něm patrné žádné priority. Všechno má v podstatě shodnou míru důležitosti a vzdálenost ztrácí na významu; lze například stejně snadno přečíst si elektronickou verzi novin *The Hindu* jako *Lidových novin*.

Vzhledem k tomu, že na webu je možné najít cokoli a že neexistují zaručené způsoby, jak oddělit zrna od plev, musí si každý hledat vlastní cestičky, vytvořit si vlastní, osobní pohled na svět. Výmluvným dokladem tohoto vývoje je nový systém digitálního ukládání hudby, formát MP3.

Většina lidí i nadále kupuje hudbu na kompaktních discích, které nedávno nahradily tradiční vinylové gramodesky. Podobně jako tištěná kniha či noviny je kompaktní disk hotový, uzavřený produkt se začátkem, prostředkem a koncem. Člověk si nemůže měnit obsah podle vlastního gusta; i když ho skutečně otravuje první věta Beethovenovy páté symfonie, nemůže ji nahradit některou z Wagnerových predeher. Být, nebo nech být, tak to zkrátka je.

MP3 je formát souborů určený k přenosu hudby. Existují jak virtuální přehrávače (na síti), tak i skutečné přístroje podobné walkmanům; síť nabízí zdarma nepřeberné množství hudby, kterou si kdokoli může stáhnout. Pomalu se začínají objevovat také placené služby a v zásadě je možné si ve formátu MP3 koupit i Beethovenovu pátou. Člověk vlastně platí za heslo, které mu umožní si celou skladbu zkopírovat.

Jakmile má člověk symfonii ve formátu MP3, nemusí už donekonečna poslouchat onu nenáviděnou první větu, a zdouhavou druhou větu vlastně také ne; může si dílo redigovat, jak se mu zlíbí. Na rozdíl od hotového kompaktního disku obsahuje seznam skladeb ve formátu MP3 pouze ty věci, které do něj člověk vlastnoručně zařadí. Může se v něm setkat například písnička od Oasis, druhá věta Mahlerovy čtvrté symfonie, první věta Bartókova druhého houslového koncertu, dva klasické kousky od Beatles a jedna archivní nahrávka Milese Davise a Johna Coltrana. Tuto sestavu skladeb pak člověk může zkopírovat na přehrávač MP3 a poslouchat ji v autě nebo v tramvaji. MP3 představuje konkrétní příklad logiky internetové sítě. Principiálně je k dispozici úplně všechno a každý uživatel si z jednotlivých fragmentů sestavuje vlastní, osobitý celek.

Internet má přímou souvislost se současnou novoliberalistickou ideologií – a v mnoha případech přispěl i k jejímu vzniku. WWW totiž nabízí svobodu a volbu (*freedom and choice*) v neomezeném množství. Na stranu ztrát si připisujeme mimo jiné „vnitřní souvislost, celostní vnímání a pomalost“.

Celek nahrazují jednotlivosti

Bližší se k jádru této kapitoly a jako predehru připojím k popisu internetu ještě jeden aspekt. Výše zmiňovaný literární vědec (později teoretik médií) Marshall McLuhan (1915–1980) psal ve svém díle o knihtisku, nazvaném *The Gutenberg Galaxy* (*Gutenbergova galaxie*), o rozdílu

mezi *haptickou* a *optickou* kulturou. Tento kontrast souvisí s tím, jakým způsobem člověk v různých informačně-technologických dobách používal své smysly. Lidé v před-moderních dobách podle McLuhana žili v „haptické harmonii“ – všechny smysly byly rovnocenné a fungovaly jako celek. „Auditivně-taktilní“ smysly (tj. sluch a hmat) byly tedy nepostradatelné jak pro bezprostřední zážitek, tak pro získávání vědomostí. S vynálezem písma se dostal do popředí zrak a ostatní smysly zatlačil do pozadí. (U Platóna už tento proces probíhal: vzpomeňte si na jeho podobenství s jeskyní!) Člověku se tím pádem omezila šíře možností. Díky písmu bylo „ucho nahrazeno okem“, což McLuhan hodnotí téměř jako smrtelný hřích. Čistý, lineární text už je pro něj roztržštěné a redukující médium, které čtenáři znemožňuje ucelený zážitek získaný pomocí všech smyslů. V televizoru spatřoval McLuhan možnost, jak obnovit smyslovou celistvost, kterou vynález písma potlačil, a jeho nejdůležitější knihy, psané v 60. letech minulého století, nešetří na adresu tohoto relativně nového média optimismem – pro mnohé až nepochopitelným.

Technologicky orientovaný časopis *WIRED* prohlásil McLuhana přibližně deset let po jeho smrti patronem a ochráncem internetu. Mnohé z obecných teorií, kterými McLuhan popisoval nová média (zvláště televizi), se překvapivě dobře hodí i na World Wide Web. V hlavních bodech s McLuhanovými argumenty souhlasím, ovšem vyvozují z nich právě opačný závěr: ne kniha, ale televize je útržkovité, fragmentární médium. Kniha má k WWW stejný vztah jako jednokanálová televize k vícekanálovému vysílání a lineární čas znamená bohatství, které si nemůžeme dovolit jen tak zahodit. V této souvislosti je lákavé uvést celou řadu protikladů, jež ilustrují přechod od průmyslové k informační společnosti, od budování národů ke globalizaci a od knihy k obrazovce. Změny se schematicky dají popsát zhruba takto:

<i>Průmyslová společnost</i>	<i>Informační společnost</i>
Kniha	World Wide Web
Jeden televizní program (sjednocující)	Vícekanálové vysílání (rozdělující)
CD/vinylová gramodeska	MP3

... a když už jsme v tom, můžeme dodat také:

Monogamní vztahy na celý život	Sériová monogamie
Čas odměřovaný hodinami	Čas flexibilní
Hloubka	Šířka
Lineární čas	Fragmentární souběžnost
Nemožnost opatřit si informace	Nemožnost vyhnout se informacím

Ovšem o těchto bodech budeme podrobněji hovořit v následující kapitole. Nyní se budeme věnovat pouze jednomu konkrétnímu dopadu informační společnosti a v jednom zásadním bodě dáme McLuhanovi za pravdu: proud informací v našem typu společnosti vytváří způsob myšlení, který se jen málo podobá lineárnímu, logickému způsobu uvažování typickému pro industriální společnost; mnohem více však připomíná tčkavý, asociativní a poetický způsob myšlení charakteristický pro před-moderní společnosti. Místo znalostí tříděných do kategorií, seřazených do úhledných, logických souvislostí, nabízí informační společnost kaskády znaků, které jsou mezi sebou více či méně náhodně pospojovány.

Příčinou takového posunu není samotné zavedení internetu či vícekanálové televize. Příčinou není ani fakt, o kterém jsme hovořili v předchozí kapitole, totiž že v dnešní době je na světě *stále více všeho*.

Současná kultura pořád někam běží, aniž by kamkoli dorazila

Řečeno jinými slovy: akcelerace a exponenciální růst, což jsou dva blízcí příbuzní, vedou k *vertikálnímu kupení*. Vzhledem k tomu, že pozice na okrajích jsou vyhrazeny malým skupinám s podivnými zájmy (např. art rock, teoretická fyzika, starodávné autobusy, sociálněantropologická metoda, starořecká poezie), musí se doprostřed vměstnat stále více. Vyměníme-li prostorovou metaforu za časovou, znamená to, že jelikož je množství času použitelného pro šíření informací omezené, informace se komprimují a stlačují do stále kratších okamžiků. Logika, na které stojí *Dynastie* a další vícekanálové a reklamou financované seriály, je totožná se způsobem uvažování, díky němuž jsou konkurenceschopné zpravodajské příspěvky vždy kratší než ty ostatní a díky němuž probíhají i reklamy stále svižněji – za chvíli vám samozřejmě předložím mnoho dalších příkladů.

Pojem vertikální kupení jsem převzal z knihy, jež se věnuje především *art rocku*, hudební formě obzvláště populární mezi dlouhovlasými chlupci

a muži v první polovině 70. let; z výsluní byla sesazena v době, kdy se díky punku začalo považovat postávání na pódiu mezi hromadami syntezátorů za trapné a kdy také bylo módní neumět ani na jeden z nástrojů na pódiu hrát. (Nezapomenutelný kreslený seriál z dob punku pojednával o kytaristovi „Roaru Lynolovi“, který si usekl tři prsty, aby mohl správně hrát punkové akordy.) I art rock přišel znovu do módy v druhé polovině 90. let díky internetem sycené retrovlně – a je třeba dodat, že umělecké výsledky tohoto revivalu jsou katastrofální. Americký profesor filozofie Bill Martin se ve své obhajobě kapel, které má rád (od Yes po King Crimson), snaží vysvětlit, co mu vadí na technologicky založené hudbě posledního desetiletí. Do této kategorie spadá techno, house, drum'n'base a další hudební formy, jež se dají popsat jako *nelineární, repetitivní, rytmická taneční hudba*. Podle Martina se jedná o hudbu, která sice pokračuje vpřed, ale nikam se nevyvíjí, na rozdíl od Beethovena, Milese Davise nebo skupiny Led Zeppelin. Tato hudba se konzumuje tak, že člověk vstoupí do místnosti, kde něco podobného hraje, a setrvá tam tak dlouho, dokud ho to nepřestane bavit. Oblíbenou hudbu profesora Martina charakterizuje vývoj a také vnitřní růst – přestože i v této hudbě jsou silné prvky improvizace a občas se někomu může zdát anarchická. O nové rytmické hudbě píše profesor Martin takto:

„Stejně jako postmoderní architektura je takové vršení založeno na myšlence, že v zásadě kterýkoli zvuk se může postavit vedle kteréhokoli jiného zvuku. Každá eklekticky sláтанá budova musí mít nějaké základy, na nichž stojí; vertikálně vršená hudba je ve stejném smyslu závislá na neustávajícím rytmu. Vrstva trance se kupí na vrstvu dance; často bez jakékoli viditelné stylistické integrace.“

Profesor Martin pochybuje, že tato hudba bude schopna vytvořit něco skutečně nového. „Přístup charakterizovaný vertikálním kupením přijímá implicitně (nebo možná dokonce explicitně) ideu, že hudba (či umění obecně) je pouze otázkou zkoušení různých kombinačních možností.“ Tolik o hudbě. Profesor Martin má ovšem pravdu v jednom, totiž že hromadění nahrazuje vnitřní vývoj také v této oblasti.

Výjimečně nadaný hudebník a skladatel Brian Eno je jak průkopníkem, tak i kmotrem mnohého, co v nové hudbě vzniklo. Už v 70. letech rozvinul svou koncepci Ambient Music (tedy Všudypřítomná hudba), která mohla fungovat jako zvuková kulisa, bylo ji však možné i cíleně poslouchat,

pokud si na to člověk troufl. Jedno z Enových děl se jmenuje Music for Airports (Hudba na letiště). Je jen málo odborníků, kteří mají v tomto oboru tak hluboké znalosti jako Eno a kteří jsou zároveň schopni je nezaujatě popisovat. V roce 1995 si Eno vedl deník a o rok později výsledky publikoval (předpokládám, že v upravené podobě). U data 8. září 1995 se v deníku objevuje útržkovitý přehled fází vývoje rocku od dob jeho zrození. Eno rozdělil vývoj do deseti fází, jedenáctou zařadil do blízké budoucnosti. V souvislosti s naším výkladem je zajímavá fáze č. 10, označující období 1991–1995, tedy dobu těsně předcházející deníkovému záznamu. Zatímco ostatní epochy mají zkratkovitá označení, např. „synt pop, 4th world“ nebo „Glam“, 90. léta jsou charakterizována takto: „viz roky '64–'68 plus '76–'78“. Jinými slovy nic nového, pouze ožívování starých trendů. Z pozice amatéra s jistým zájmem o populární hudbu se mi zdá, že v současné době máme *všechno najednou*. Bok po boku existují veškeré myslitelné retrotrendy, „slavní“ z minulých období jsou nadále slavní, nebo – jako v případě velšského zpěváka sladáků Toma Jonese – jejich slávu oživují davy nostalgiků. V 90. letech jsme měli skupiny, jež hrály přibližně jako Beatles, zastánce tvrdšího stylu, kteří pokračovali tam, kde kolem roku 1975 skončili Deep Purple nebo Led Zeppelin, „nové psychedelie“, jejichž myšlenky se ubírají směrem k Soft Machine roku 1968 nebo k Pink Floyd roku 1965 – a k tomu všemu tu stále vládou také staří dobří velikáni, ať už se jmenují Dylan, Rolling Stones nebo Santana.

Stejně jako progresivní politiku poháněla vpřed víra v lineární rozvoj – tedy silná, morální idea pokroku – měl v sobě art rock (a mnoho dalších typů hudby) zabudovanou víru v posun dopředu. Umělci chtěli rock *posouvat vpřed*, postupovat dál, tvořit něco nového a lepšího. Profesor Martin se zabývá rozdílem mezi tímto konceptem a novější nelineární hudbou a vychází při tom z kontrastu moderní/postmoderní, ke kterému mám osobně výhrady. (Modernistická hudba už je v jistém smyslu nelineární téměř sto let.) Přesto jeho teorie obsahuje dvě tvrzení, která přesně zapadají do našeho tématu.

Za prvé hromadění jednoho trendu na druhý znamená, že nedochází k žádným změnám, nýbrž k recirkulaci. Rock a pop jsou sice povrchní fenomény, ale zároveň fungují coby barometry dnešní společnosti. Jestliže se na prvních místech žebříčku prodeje pohybují beatlesovské klony jako

Oasis, geriatrické skupiny na způsob Rolling Stones (Jagger i Richards už nemají k hůlce příliš daleko) nebo ochablí sboristé typu Phila Collinse (kdo by byl v roce 1975 věřil, že bubeník skupin Genesis či Brand X o pár let později přijde na to, že je vlastně Elton John?), může to také být příznak toho, že společnost sama o sobě už není schopna se obnovovat. Jak říká profesor Martin: žádná skutečná kreativita, jen proud stále nových kombinací.

Za druhé se výrazně liší posluchačský zážitek rocku/jazzu a nové rytmické hudby. Ta druhá se valí dál a dál, ta první má začátek, dlouhou střední část (s vnitřním vývojem) a závěr. Zajímavé je, že mnozí z těch, kteří se zabývají repetitivní hudbou, mimo jiné skladatel Steve Reich, se inspirovali indonéskou gamelanovou hudbou. Je to sugestivní cyklická hudba, v níž se jednotlivá témata opakují mnohokrát po sobě s minimálními variacemi; vznikla v tradiční, rituální společnosti, kde se vývoj jako lineární děj nepojímá.

Na čtenáře, kteří nemají zvláštní vztah ke gamelanové hudbě, minimalismu, trip hopu nebo art rocku, možná celá tato diskuse působí poněkud odtažitým či esoterickým dojmem. Jenže v celé věci se skrývá mnohem víc. Manuel Castells na jednom místě svého třísvazkového díla o informačním věku píše o hudbě new age. Vnímá ji jako „vážnou hudbu“ našeho století (což je diskutabilní, ale budiž) a tvrdí o ní, že „odkazuje zároveň k okamžiku i k věčnosti: já a univerzum, subjekt a systém“. Mnohé z repetitivních struktur, které vytvářejí new age hudbu, mají v pozadí nahrán zvuk pouštního větru nebo šumění mořských vln. Takové zvuky jsou nadčasové a setrvávají u jednoho tématu.

Řečeno jinými slovy: jakmile se vzrůstajícím tempem zprostředkovává stále větší množství informací, je těžší a těžší vytvářet příběhy, posloupnosti a vývojové řady. Hrozí, že zcela převládnu jednotlivé fragmenty. To se odráží jak ve způsobu přístupu k vědomostem, tak v přístupu k práci i k životnímu stylu v širším slova smyslu. Příčina a důsledek, vnitřní organický růst, zrání a zkušenost, všechny podobné kategorie se v této situaci ocitají pod silným tlakem. Příklady z oblasti hudby, o kterých se dá diskutovat, jsou míněny jen jako ilustrace. Samotný fenomén je samozřejmě mnohem rozsáhlejší. Tendence k vertikálnímu hromadění zasahuje mimo jiné také žurnalistiku, vzdělávání, pracovní život, politiku i osobní vztahy. Nejprve se tedy podívejme na žurnalistiku.

Inflace se týká všech oblastí

V hluboce kritickém a pesimistickém pojednání o ubohosti televize uvádí sociolog Pierre Bourdieu známý, ale zdaleka ne zanedbatelný argument. Tvrdí, že rozkouskované televizní vysílání s rychlými střihy a bleskovou žurnalistikou vytváří intelektuální kulturu, která preferuje jistý typ účinkujících. Bourdieu jim říká *fast-thinkers* (rychlí myslitelé; on sám používá také anglické pojmenování). Hrdina belgického kresleného seriálu Lucky Luke byl schopen tasit kolt rychleji než jeho vlastní stín a *fast-thinkers* „myslí rychleji než kulka z toho koltu vystřelená“. Za pár minut přímého přenosu jsou schopni přesně vysvětlit, co je špatné na ekonomické politice EU, proč by si měl člověk vyhradit celé léto a přečíst si Kantovu *Kritiku čistého rozumu*, nebo objasnit původ vzniku rasistické pseudovědy. Ovšem mnozí z nejlepších myslitelů planety potřebují k zamyšlení a formulaci svého stanoviska delší čas. V naší uspěchané době tak zůstanou téměř neviditelní a ztrácejí možnost cokoli ovlivňovat. (Bourdieuova argumentace mimo jiné velmi připomíná tvrzení, že největším kapitálem politika se v poslední době stala mediální působivost – nikoli jasné politické poselství nebo ucelené myšlení. V USA tento trend jednoznačně začal u Johna F. Kennedyho, jenž měl zářivější úsměv než Richard M. Nixon.) Z toho vyplývá, že slovo a vliv si udrží ti, kteří mluví rychlostí kulometu, používají velká písmena a tučné titulky – rozhodně ne ti, kteří jsou skromní a systematictí.

Co je na tom všem špatného? Máme ty, kteří mají dar myslet rychle a precizně, kvůli tomu zároveň podezírat? Krátce: co je špatného na rychlém myšlení? No, v zásadě nic, až na to, že určité myšlenky mohou vzniknout výhradně při pomalém uvažování a jisté úvahy se dají provádět pouze souvisle, bez netrpělivého a impertinentního novináře, jenž vás přerušuje svým „pojdme dál“. (Dál? A kam dál?) Bourdieu uvádí příklad, který mnozí akademici sami dobře znají. Před několika lety publikoval Bourdieu knihu *La Noblesse de l'état (Státní šlechta)*; jedná se o studii symbolické síly a formování elit ve francouzském vzdělávacím systému. Bourdieu se tomuto tématu věnoval přes dvacet let a text knihy také vznikl delší dobu. Poté, co kniha vyšla, se jeden novinář rozhodl uspořádat na zmíněné téma debatu; obhajovat školský systém měl předseda svazu absolventů elitních francouzských škol, Bourdieu měl argumentovat proti. „Ten novinář nedokázal pochopit, proč jsem to odmítl,“ komentoval to hořce Bourdieu.

Téma, o němž se Bourdieu explicitně nezmiňuje, ale které s jeho úvahami úzce souvisí, je výsledkem *inflace ve všech oblastech života*. Byl-li člověk v době před rozmachem vícekanálového vysílání pozván do televizní či rozhlasové debaty, znamenalo to důkladnou přípravu. Člověk se oholil (i když šlo o rozhlasové vysílání!), oblékl si čerstvě vyžehlenou košili a barevně ladící kravatu a do studia přišel s lehkým šmiráním v žaludku a několika nacvičenými větami. V dnešní době se mnozí účastí v televizních a rozhlasových debatách ani neobtěžují, a pokud se přece jen dostaví, jsou jejich příspěvky do diskuse mdlé a nevýrazné. Jak diváci, tak hosté televizních pořadů totiž vědí, že s rostoucím počtem kanálů hodnota každého z nich klesá. Skoro to vypadá, že Andy Warhol záměrně zlehčoval, když (přímo inspirován McLuhanem) prohlašoval, že „v budoucnosti“ bude každý člověk 15 minut slavný. (Dnes by možná řekl „15 vteřin“.)

Dalším důsledkem vertikálního hromadění a akcelerace ve světě médií je zkracující se délka jednotlivých zpravodajských příspěvků. Otřepaný vtíp komentující zoufalý boj bulvárních médií o pozornost čtenářů říká, že až jednou skutečně vypukne válka, na první stránce novin už bude místo jen pro jedno velké „V“. Tento vtíp dokumentuje princip klesajících výnosů (neboli klesající marginální hodnoty). V úvodech do ekonomie se pro objasnění tohoto principu používají příklady s jídlem či pitím: když má člověk žízeň, má pro něho první limonáda velmi vysokou hodnotu. Druhá láhev nápoje má ještě také celkem vysokou cenu, protože žízeň stále zcela nepominula, a člověk je možná ochoten zaplatit i za třetí. Ovšem pak na jednu všechny ostatní limonády v chladicím boxu hodnotu ztrácí; člověk už za ně není ochoten zaplatit ani halíř. Steak má vysokou hodnotu pouze v případě, když si ho člověk dává jednou za měsíc; stane-li se z něho každodenní strava, hodnota každého dalšího steaku dramaticky klesá. Marginální hodnota produktu se definuje jako hodnota posledního kousku, na který je člověk ochoten použít své peníze a pozornost. Přestože tento zákon zdaleka nejde aplikovat na všechny činnosti, jimiž se v životě zabýváme (spousta věcí naopak získává na hodnotě tím, že se jim věnujeme často, například hra na saxofon), můžeme s jeho pomocí pochopit, jak se zprávy nebo informace obecně vyrábějí. V tomto ohledu si tedy lze snadno povšimnout, že k vyvolání stejného efektu je potřeba stále silnějších podnětů, protože publikum si snadno zvyká na rychlost a explozivní formy komunikace.

Zároveň – a to je důležitější – zažívají lidé, kteří zprávy a informace

denně vyrábějí, jak se jejich obor zahušťuje. V době, kdy existovalo jen několik málo zdrojů informací, se mohli lidé do novin začíst na dlouhé hodiny; dnes riskují, že stráví-li nad každým článkem déle než okamžik, uteče jim někde něco jiného. Je toho přece tolik, o čem by měli vědět a na co by měli mít názor. Prohlédněte si výběr časopisů v některé větší trafice a budete vědět, o čem mluvím. Proto jsou odpovědní redaktori a editoři všech možných typů médií – televize, rozhlasu, webu či tištěných médií – nuceni zkracovat. V posledních letech jsem ani jednou neslyšel redaktora, který by si stěžoval, že novináři dodávají příliš krátké texty. (Člověk o tom samozřejmě může snít: „Hele, nezdá se ti, že s tou stručností v tom interview malinko přehnal? Copak on už nic jiného neříkal? Vypadá to, jako by z něj padaly jen nadpisy a titulky, měli bychom to trochu rozvinout, aby to jeho stanovisko bylo skutečně správně pochopeno. Do zítřka do oběda chci dalších sto řádků.“)

Zprávy na WAPu, posledním výkřiku módy, jsou psány stylem, vedle něhož i Blesk vypadá jako Proustovy romány. Coby kompenzaci nabízejí aktualizaci každých 30 minut. Na ty, kteří na takovou rychlost a stručnost ještě nejsou zvyklí, působí daný typ novinářiny jako neodbytné poletování bzučícího hmyzu kolem uší. Ovšem i přesto podobné strategie vyhrávají, o důvodech jsem se zmiňoval výše. Marginální hodnota informace dramaticky klesá po určitém počtu znaků či slov; nejvyšší je prvních 10 vteřin, jenže co pak?

Obvykle se na tento způsob argumentace namítá, že renesanci v médiích zažívá i pomalost. Vznikají například rozhlasové stanice, které 24 hodin denně hrají výhradně vážnou hudbu, a existuje „pocitovaná potřeba“ (říkají učenci) solidní, mravné a poctivé žurnalistiky poskytující důkladné analýzy a informace v souvislých celcích. Možná to tak může připadat některým čtenářům konzervativních periodik, ovšem z pohledu řadového novináře je situace úplně jiná. Prodej seriózních novin klesá, zato bulvární plátky (jež se čím dál víc podobají tištěné televizi) zažívají boom. Lidé, kteří vítají „renesanci pomalosti“, lze spočítat na prstech jedné ruky, všichni ostatní mají rádi rychlost. V Norsku vznikl před několika lety rozhlasový pořad nazývaný *Akademie P2*. Je to série půlhodinových přednášek, které odborníci připravují na nejrůznější témata, počínaje černými dírami a konče kriminalitou mládeže. Už se vysílá přes pět let a posluchači ho milují. Tedy oba dva posluchači.

Rychlí myslitelé se dostávají do popředí; pomalým myslitelům je to proti srstí a občas reagují textem, který se podobá Bourdieovu eseji. Ostatně Bourdieu zdaleka není sám; svým útokem na současnou žurnalistiku se zařazuje do hrdé řady socialistických i konzervativních intelektuálů odsuzujících vulgaritu informací produkovaných ve velkém. Tato tradice možná začala u Tocquevillovy kritiky pragmatické, demokratické a povrchní osadnické kultury severoamerického kontinentu. Vrcholu ovšem dosáhla v meziválečné kulturně pesimistické frankfurtské škole (ke klíčovým osobám patří Horkheimer a Adorno). Nic z toho však neznamena, že by títo zahořklí kritikové neměli pravdu. Něco se skutečně změnilo. Když Neil Postman píše, že dnešní studenti už ve svých esejích nepoužívají slovo „protože“, upozorňuje na stejný problém jako Bourdieu, což dokazuje také tabulka na str. 110–111: Chopí-li se vlády netrpělivost, rozštěkané pohledy a vypointované bonmoty, koherence a kauzalita se ztrácejí. Johan Galtung*) – obvykle nězdolný optimista – v nedávno vydaných memoárech píše o svých zkušenostech se studenty konce minulého století:

„A mnozí z nich jsou postiženi chronickým míhotáním obrazů; skutečnost prožívají synchronně, jako sled jednotlivých dojmů, nikoli jako dlouhé čáry vinoucí se časem, kauzální řetězce, úvahy a dedukce. Člověku je třeba obojího, ale dnešní způsob života pomalu zabíjí schopnost myslet; místo toho podporuje schopnost vidět a slyšet, cítit, ochutnávat a dotýkat se – je to orgie smyslů, v níž pro intelektualitu nezůstává místo.“

Do nedávné zprávy o stavu vyššího vzdělávání v Norsku zařadila komise také pasáž o „studentech, kteří se studiu rozhodli věnovat na plný úvazek“. Jako by studium nebylo činností, jíž se člověk obvykle věnuje na plný úvazek! Ovšem této pozvolné změny si v posledních dvaceti letech povšimli všichni univerzitní a vysokoškolští pedagogové v Evropě. Životní náklady i nároky na životní standard se zvyšují, tím pádem je většina studentů nucena si hledat placenou práci. Dříve studenti pracovali hlavně o letních prázdninách, později se rozšířila také práce o víkendech a po večerech; dnes mám pocit, že práce a studium vytvářejí jednoduše

*) Johan Galtung (nar. 1930), norský vědec, průkopník oboru výzkumu míru a nenásilného řešení konfliktů, zakladatel Mezinárodního institutu pro výzkum míru (International Peace Research Institute, PRIO). Je stálým spolupracovníkem OSN a nositelem ocenění Right Livelihood Award, známého spíše jako „alternativní Nobelova cena“ (1987).

celek, v němž se nedá přesně určit, která ze složek je důležitější. Studium už není hlavní činností, nýbrž jen jednou z položek na dlouhém seznamu zážitků, které dohromady utvářejí život mladého, nezávislého člověka v městském prostředí. Tento stav samozřejmě nenastal vinou studentů samých. Studenti jsou stejně jako my obětí vertikálního kupení. Rozsah činností, které se studiem soupeří, se zvyšuje každý semestr. Vždycky se najde něco urgentního, co je třeba udělat, než si člověk na šest měsíců sedne k **Fenomenologii ducha**, **Hamletovi** či něčemu podobnému. Všichni vysokoškoláci však vědí, že k rádnému studiu je potřeba dlouhé soustředění, ničím nepřerušovaný čas, dále také úzkost, dočasně snížená chuť k jídlu, problémy v milostném životě, roztržitost a odtrženost od věcí pozemských. (A za starých dob bychom ještě dodali: spousta silné kávy a tabáku.) Takoví studenti existují i dnes, ale velká většina z nich už žije jinak. Když přijdou na konzultaci, jsou na cestě odněkud či někam; mají široké spektrum aktivit, od návštěv klubů po placenou práci, sledování televize, surfování po síti nebo trávení volného času s přáteli. Chtějí-li jít s dobou a upevňovat své pozice na pracovním trhu, nemohou si dovolit několik let pomalého a poustevnického života. Přednost totiž vždy dostanou uchazeči, jejichž CV*) naznačuje široké spektrum zájmů a rychlé reakce.

Tato nová situace v akademickém prostředí – tedy klesající mezní hodnota pomalu nabytých znalostí – také znamená, že už nelze počítat s tím, že nejnadanější studenti budou mít zájem o kariéru ve výuce a výzkumu. Univerzity se buď mohou přizpůsobit trhu (což se přinejmenším ve Velké Británii a ve Skandinávii děje) a tempo výuky zrychlit, nebo se mohou nově definovat jako instituce, které jdou proti trendům doby a jsou ztělesněním pomalosti, důkladnosti a rozvážnosti.

Situace studentů je srovnatelná s tou mojí, přestože já nedělím čas určený na výzkum mezi placenou práci mimo katedru, návštěvy kina a koncertů či večírky v kavárnách – srovnatelné je množství informačního šumu. Patří sem například odpovídání na e-maily, zvedání telefonů, archivace dokumentů, probírání papírové pošty, objednávání letenek, čtení nedomyšlených referátů a dalších byrokratických písemností a tak dále. Než je člověk schopen dát se do něčeho pořádného, musí udělat tisíce

*) CV = curriculum vitae, stručný životopis.

věcí, jež jsou naléhavější. V situaci, kdy má člověk spoustu úkolů, začne obvykle tím, který mu první padne do ruky, nebo tím, který nejvíc spěchá. Není tedy divu, že mnozí akademici se k plánovanému výzkumu nikdy nedostanou. Každý si totiž dokáže vyšetřit půlhodinku času, nikoli však pět let. Vzhledem k tomu, že nárůst v oblasti informací je mnohem rychlejší než růst počtu obyvatel, připadá jich na každého z nás stále víc a víc. Mezní hodnota nových informací se blíží nule a vyzískat ždibec pozornosti je tedy jednodušší, zabalí-li člověk informaci do co nejmenšího balíčku. Tyto malé balíčky se vrší jeden na druhý a rostou z nich věže, které už dosahují téměř na Měsíc.

* * *

Rychlé vršení kostiček miniaturní velikosti se rozšiřuje do nejrůznějších oblastí. Doposud jsme jmenovali rytmickou taneční hudbu, World Wide Web, vícekanálové vysílání televize, žurnalistiku, studium a výzkum. Je stále snadnější kombinovat kostičky dle vlastního uvážení (právě proto představuje technohudba tak trefný příklad). Tento proces lze jen velmi těžko měřit a ověřovat; výsledky je možné pouze pociťovat, zažít. Do vysokánských věží se vrší více a více různých typů informací; fungují jako kostky stavebnice lego, v níž jednotlivé dílky vlastně nemají žádnou souvislost, pouze na sebe vzájemně pasují (ovšem pasují také na kterékoli jiné dílky). Slovo *instant* znamená v mnoha jazycích „okamžik“ a není to díky fenomenálnímu úspěchu rozpustné kávy firmy Nestlé, že se slovo *instantní* stalo klíčovým pojmem pro pochopení naší epochy. Okamžik je prchavý, povrchní a intenzivní. Začneme-li žít pouze pro přítomný (nebo i budoucí) okamžik, přestaneme mít čas na kostičky stavebnice, které se dají použít pouze na konkrétních místech a ve spojení s jinými konkrétními dílky stavebnice. Všechno musí být kombinovatelné se vším, a to *okamžitě*. Vstup do systému musí být snadný a vstupní investice nízké. Historii odkládáme stranou a tím pádem se jako možný horizont ztrácí i budoucnost. Nakonec nám zbývá pouze jediný přeplněný, komprimovaný, nekonečný okamžik. Je jasné, že až k tomu dojde, dosáhne lidstvo jisté hranice. Lze si těžko představit, že by se to mohlo stát – existuje mnoho univerzálních lidských zkušeností, které dávají smysl pouze délkou svého trvání. Ovšem v mnohých oblastech je tendence k extrémnímu zhušťování času nepřehlédnutelná; u některých bychom to zcela jistě nečekali, například u spotřeby, pracovního života či formování

osobní identity. To bude tématem příští kapitoly, jež ukáže účinky tyranie okamžiku v oblastech života, které nemají žádnou přímou souvislost s internetem, taneční hudbou nebo zrychlující se žurnalistikou.

KAŽDODENNÍ ŽIVOT SLOŽENÝ Z KOSTEK LEGA

Každá práce narůstá tak, aby zaplnila veškerý čas, který máme k dispozici na její dokončení.

Parkinsonův zákon (1955)

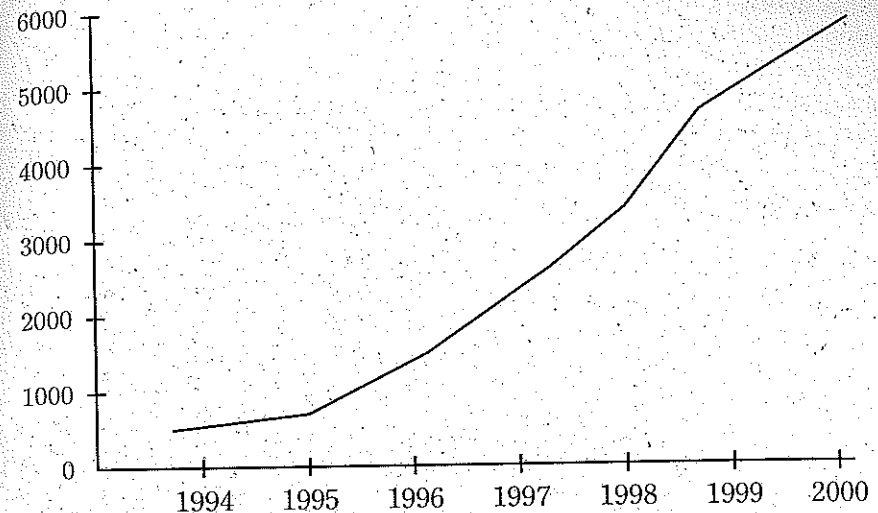
V roce 1995 jsem pro noviny napsal článek s následujícím úvodem:

„Typický pracovní den začíná tím, že otočím klíčkem ve dveřích své pracovny, postavím na kávu, zapnu Macintosh, přehraji si telefonické vzkazy na záznamníku a udělám si poznámky, co je komu třeba odpovědět. Pak nahlédnu do své elektronické schránky, jestli mi nedošel nějaký e-mail. Vyzvednu si běžnou poštu. Svazek dopisů často obsahuje reklamní materiály z nakladatelství, pozvánky k přednáškám, upoutávky na aktuální obsahy odborných časopisů, které by člověk měl pravidelně sledovat, aby neztratil kontakt s vývojem oboru. A pak se vydám do sféry internetu, kde mám předplacené zasílání stránek s novinkami relevantními pro mou práci. Paralelně s tím procházím denní tisk.

Během dne odešlu tak pět šest faxů a přibližně stejný počet dostanu, odešlu a přijmu přibližně pět e-mailů, vyřídím 10–15 telefonátů a napíšu tři čtyři dopisy. Největší část mého pracovního dne pohltní právě tyto izolované, drobné pracovní úkoly. A to jsem se ještě nedostal k tomu, co tvoří skutečný důvod mé přítomnosti na pracovišti, totiž k výuce, vědecké práci a popularizaci oboru navenek. Během pracovní doby je zřídka čas na to, aby člověk něco souvisle promyslel nebo si v klidu přečetl více než dvě strany následující po sobě. Na to, aby vyprodukovali text delší, než je novinový článek, využívají akademičtí pracovníci víkendy, prázdniny či noční hodiny, kdy jsou pokud možno z dosahu telefonu.“

Od té doby, co byl napsán tento článek, se mnohé změnilo. Už si nepředplácím e-mailové seznamy novinek na internetu, zato dostávám každodenně mnohem, mnohem více elektronické pošty. Neodesílám už tolik faxů, také objem papírové pošty se podstatně ztenčil. Jinak se mi však zdá, že popis průběhu pracovní doby platí dodnes, a jistě nejen pro mě,

Tab. 12. Nárůst zasílaných e-mailů od r. 1994 (THE)

ale pro tisíce občanů, kterých se týkají různé aspekty vývoje informační společnosti. Tato kapitola je věnována jim (nám) jakožto producentům, spotřebitelům a rodinným příslušníkům. Ale nejprve si odskočme úplně jinam.

Zenon z Eleje, který žil v 6. století př. n. l., byl jedním z nejnadanějších žáků filozofa Parmenida. Mistr ho učil, že pohyb je jen iluze a že vlastně všechno stojí v nehybném klidu. To, že měl Mistr pravdu, se Zenon pokoušel dokázat pomocí čtyř paradoxů, z nichž nejznámější je příklad s Achillem a želvou.

Achilles a želva soutěžili v běžeckém závodě. Želva je pomalá, Achilles byl špičkově trénovaný běžec. A tak dostala želva náskok. Tím však, tvrdí Zenon, se stalo teoreticky nemožným, aby ji Achilles předběhl, minul. Nejprve musel doběhnout k místu, odkud želva před chvílí vystartovala, pak měl minout bod, ve kterém se nacházela v okamžiku jeho startu, avšak mezitím se želva znovu posunula o kousíček dál. A tak dále a tak dále až do nekonečna. Pokaždé, když měl Achilles míjet bod, na kterém se želva měla nacházet, neminul želvu, neboť ta už se dostala dál. Jejich odstup se zmenšoval, až se rovnal nule, ale Achilles v principu nikdy nemohl želvu předběhnout.

I když Aristoteles byl přesvědčen o tom, že se Zenon mýlil (pochopitelně, neboť skutečný svět vypadá tak, že čistě fakticky je předběhnutí jednoho druhým možné), nebyl tento paradox uspokojivě vyřešen před Henrim Bergsonem. Henri Bergson ve své knize *Essai sur les données immédiates de la conscience (Esej o bezprostředních datech vědomí)*, vydané roku 1889, uvádí, že čas jako trvání nemá nic společného s prostorem a že Zenonův šokující paradox spočívá v tom, že vytvořil „časové body“, tedy pevné body času, což je podle Bergsona zavádějící.

Ale dosti o tom. Mnohé z dříve uvedených příkladů zrychlování a vršení můžeme chápat coby jakési poznámky k Zenonovu nejznámějšímu paradoxu. Zenon zaměřil svou pozornost k souvislosti mezi časem a prostorem. Jeho závěr zněl, že pohyb je nemožný, a tedy iluze. Takový závěr nám tu nehrozí, ale je naprosto zřejmé, že relace času a prostoru prošla dramatickými změnami podmíněnými inovací v komunikačních technologiích. Teoretikové už delší dobu přicházejí s novými, šarmantními výrazy, jež by zachycovaly nastalou situaci: Jean Baudrillard mluví o *implozivní časoprostorové ose*, Anthony Giddens říká, že *časoprostorové koordináty kolabují*, Paul Virilio poukazuje na to, že *žijeme v čase bez zpoždění*, Manuel Castells píše, že *místoprostor byl nahrazen proudoprostorem*, a tak podobně.

Už není možné si představovat, že jisté trvání odpovídá jistému odstupu. Proto jsou lidé ohrožováni zpožděními, pauzami, pomalostí v té podobě, jak jsem to ukázal v předchozích kapitolách. Rád bych oživil a přeformuloval Zenonův paradox coby Eriksenův paradox. *Když je čas rozčleněn, rozsekán do částíček, které jsou dostatečně malé, přestává čas nakonec existovat.* To znamená, že přestává existovat čas jako trvání (jež předpokládá, že události nějakou dobu trvají), ale pokračuje už jenom jako *okamžik, který je právě v té chvíli doháněn okamžikem dalším.* Stejný pohled se nám nabízí v mnohých zdánlivě navzájem nesouvisejících oblastech. Dříve byl člověk postaven před určitý omezený počet životních projektů, voleb, jež se daly snadno definovat.

Buď budu žít takový život, nebo se rozhodnu pro jiný život. Buď půjdu na moře, nebo budu pracovat u Armády spásy. Buď jsem chuligán s dlouhými vlasy a kulatými brýlčkami-lennonkami a zamítavým postojem k NATO, nebo jsem ulízaný pravičák v saku s uspořádanými názory na vše – od výchovy dětí až po atomovou bombu.

Připadá mi, že klasicky moderní člověk dostal k narozeninám pestrou stavebnici lega, aby si z ní složil svou osobní identitu. Ke stavebnici byl přiložen balík s návodem, jak možno v mládí experimentovat: chci být korábelem námořních pirátů, středověkým hradem nebo zemědělským statkem? Kolem dvacítky byl člověk v hrubých rysech hotov. Dnes se to odvíjí spíše tak, že jsme dostali krabici se stavebnicí, ale návod se ztratil. Proto musíme (máme svobodu) skládat svou identitu podle toho, co nás napadne, na co přijdeme, přičemž určitou okamžitou, avšak ne zcela spolehlivou pomoc dostáváme z reklamy. Výsledkem je kymácející se a z technického hlediska diskutabilní stavba, která se musí každý den trochu opravovat a jednou za čas od základů přestavět.

Tato metafora se dá úspěšně aplikovat na nejrůznější oblasti, jako je osobní identita, práce, kariéra v zaměstnání, rodinný život, konzumní návyky, vkus a politické přesvědčení. Chci ukázat, jak tato okamžitá orientace, tedy orientace podléhající okamžiku, včetně syndromu stavebnice, působí na centrální sféry v naší společnosti, to znamená na zaměstnání, rodinu, volný čas a spotřebu. Probíhající změny totiž přesně zapadají do již popsáného vzorce, který tvoří například akcelerace, kupení, exponenciální růst.

Akcelerující pracovní život skýtá flexibilitu, avšak snižuje pocit bezpečí

Richard Sennett ve své významné knížce o vlivu ekonomie na způsob života a osobnost popisuje, jak úspěšní aktéři hospodářského rozvoje 90. let (flexibilní, technologicky zdatní) pocítili vakuum ve svém osobním životě. Nemluví o dravých typech, kteří se ani nežení a mají podle zaběhaného mýtu zakrnělý společenský život, nýbrž o obyčejných lidech, kteří bojují o to, aby vůbec měli nějaký osobní život, *struggle to have a life*, jak to formuluje jazyk Severní Ameriky. Jsou zaměstnání v sektoru finančnictví, webového designu, elektronického obchodu, reklamy, žurnalistiky a tak dále, tedy v oblastech, které před dvaceti lety buď vůbec neexistovaly, nebo měly před nástupem počítačových technologií zcela jinou podobu.

Stačí si uvědomit rozdíl mezi zahraničním dopisovatelem před lety a dnes, kdy je možno přenášet televizní obraz satelitem, nebo jak se pracovalo v telekomunikacích dejme tomu před rokem 1990 ve srovnání s dneškem. Dříve byla telekomunikace závislá na kilometrech drátů a telefonních sloupů. Norští inženýři se chlubilí, že země s tak náročnými

nerovnostmi povrchu, fjordy a pohořími měla 99 % pokrytí díky drahým a trvalým investicím do cenné infrastruktury. O pouhých deset let později se telekomunikace odvíjejí od satelitního přenosu, máme mobilní telefony, SMS, internet a videokonference. Od poloviny 90. let bylo na celém světě prodáno více mobilních telefonů než zřízeno pevných připojení. Pro mnohé země, jako je např. Čína, již výstavba fyzické sítě – telefonních sloupů křížem krážem celou zemí – nebude aktuální. Prostě už existují jednodušší způsoby, jak nabídnout občanům přístup k telefonu.

Telekomunikace jsou dobrý příklad, jak zabít dvě mouchy jednou ranou: tento typ technologií tvoří páteř nové společnosti a má rozhodující význam nové zaměstnanosti, spotřebitelských návyků a tak dále, a zároveň jde o oblast, která se stala rázem velmi zranitelnou a nepředvídatelnou. V nastalé situaci mají solidní snaživci a zkušení veteráni nevalnou tržní hodnotu.

Sennett popisuje lidi osvobozené z monotónní rutiny „píchaček“. Mají flexibilní povolání, hodně cestují, odesílají a dostávají spoustu e-mailů a pod nátlakem shora mají svůj mobilní telefon neustále zapnutý. Několikrát se stěhovali z jednoho města do druhého, aby postoupili na kariérním žebříčku (Američané jsou v tomto ohledu podstatně mobilnější než Evropané). Žijí v neustálém tlaku, že se mají vzdělávat, inovovat, měnit strategii, někdy i obratem o 180 stupňů. V jejich práci zbylo málo z rutiny dřívějších časů. Sennett dělal rozhovory s mnohými z nich; většina netouží vrátit se zpátky k oné relativně stabilní, předvídatelné situaci, která byla tak charakteristická pro zaměstnanecký život o generaci dříve. Těší se z flexibility a možností nové ekonomiky. A třebaže jsou tyto věci rezervovány pro menšinu obyvatel planety, jejich počet stále narůstá a navíc je to menšina se značným vlivem ve všech západních zemích a v mnohých východních. Přesto mohou mít potíže s tím, aby si udrželi povědomí o logice svého života.

Nemálo z nich se dočká syndromu vyhoření ještě před svými pětatřicátinami. V dnešních novinách je článek o mladé ženě pracující v náročném a flexibilním povolání, jež zemřela zcela náhle nad dířem, který byl do posledního místečka zaplněn. Podle odborníků rozhodně není sama, dokonce se uvádí, že stresem umírá ročně na 10 tisíc Japonců. „Vyhoření“ – slovo, jehož užití narůstá v posledních letech přímo exponenciálně – je

ostatně geniální metaforou. Teplo není podle fyzikální definice přece nic jiného než vysoká rychlost.

Nové technologie, posunující těžiště významu od průmyslu k informacím, s sebou přinášejí i to, že mnozí zaměstnanci jsou osvobozeni od rutiny pracovní doby od osmi do čtyř. Mohou pracovat doma, v letadle (nebo na letišti, když čekají na zpožděné letadlo), v parku nebo v autě. Fyzická přítomnost na pracovišti během pracovní doby už prostě není nezpochybnitelná nezbytnost.

Sennett o tom sice nepíše, ale klidně by mohl: spotřeba antidepresiv a jiných psychofarmak vzrostla v průběhu 90. let enormně, a držela tak krok s vývojem *new economy* – nové ekonomiky. Počet receptů vystavených na tzv. psychoaktivní léky se zvýšil jenom v USA ze 131 milionů v roce 1988 na 233 milionů v roce 1998. Jediný medikament, pilulka štěstí Prozac, se v témže roce objevil na deseti milionech receptů. Navíc užívají miliony Američanů různé přírodní látky bez receptu (jako kokain a amfetamin), aby stimulovali svou náladu a svou mysl. Odhaduje se, že na 20 milionů Američanů používá antidepresiva. Psychiatr Randolph Nesse spekuluje, zda silný nárůst americké ekonomiky, obzvlášť nevídané investice v oblasti vzdušných zámků internetových firem, nesouvisí s faktem, že tyto medikamenty neutralizují strach a obavy.

Avšak může být souvislá konjunktura, která trvá od roku 1992, výsledkem Prozacu? Asi ne, ale Nessův úhel pohledu rozhodně není irelevantní. – Když na podzim roku 2000 předložila norská sociální demokracie návrh státního rozpočtu na další rok, musel předseda vlády Jens Stoltenberg osvětlovat některé položky blíže. Při té příležitosti řekl, že kdyby se podařilo snížit výdaje za nemocenskou a předčasné důchody na úroveň roku 1998, ušetřila by akciová společnost jménem Norské království celých 10,1 miliardy norských korun. Pracovní nepřítomnost z důvodu nemoci vzrostla meziročně o 12,2 %. Tuto položku lze jen stěží přičíst na vrub tomu, že by Norové z pohodlně, zlenivěli nebo že by řádila chřipková epidemie. Vyhoření a deprese, pocit, že na to nestačím, že nedokážu udržet tempo, to jsou nejrozšířenější choroby informační společnosti.

Rozdíl mezi prací a volným časem mizí

Když se na začátku 90. let objevily pojmy „práce doma“, „práce na dálku“, měli zaměstnavatelé obavy z rizika, že zcela ztratí kontrolu nad

tím, čím se zaměstnanci při práci doma zabývají (že se budou povalovat na gauči, sledovat v televizi americké seriály, nalévat se pivem na verandě...). Druhá polovina 90. let však ukázala, že oprávněnější jsou obavý právě opačné. Nová flexibilita vede k tomu, že rozdíl mezi prací a volným časem mizí. Jeden ze zákonů rychlosti říká, že rychlý čas v konfrontaci s pomalým vždy vítězí. Není pak třeba příliš představivosti, abychom pochopili, že když se práce srazí s volným časem, zvítězí práce, a nikoli naopak. Proto mohou být zaměstnanci v podniku bez omezení tak dlouho, dokud chtějí nebo dokud to jejich povinnosti vyžadují. Stále více lidí nemá nikdy *úplně volno*. Dokonce i když jsou na neschopence, odpovídají alespoň na e-mail.

Důležitou součástí tohoto obrazu vytváří očekávání, že zaměstnanec musí být kdykoli dosažitelný. Naprostá dosažitelnost je nakažlivá. Když jeden začne (ať už jedinec nebo firma), musí se ostatní přidat, jinak v konkurenčním boji podlehnou. Přednedávnm jsem slyšel o muži, který ve Frognerském parku hrál fotbal se svým pětiletým synem. Za celou půl hodinu, kdy kopali do míče z jedné strany na druhou, nesundal mobilní telefon z ucha ani na vteřinu.

Veškeré struktury zaměstnaneckého života procházejí závažnými změnami. Epoque zlatých hodin je nenávratně pryč. Dříve se začínalo v podniku po ukončení vzdělání (nebo také před dosažením vzdělání, protože se školou života se člověk dostal daleko). Pak postupoval po stupíncích podle odsloužených let a dosažených zásluh. Po pětadvaceti letech věrné služby mohl člověk pokročit kousek výše v pevně dané hierarchii podniku. To pak generální ředitel sestoupil ze své mahagonové pracovny a při skromné ceremonii daroval zaměstnanci zlaté hodinky jako výraz ocenění za věrné služby. Dnes je situace spíše taková, že pokud někdo vydrží na jednom místě déle než 18 měsíců (abychom to trochu přehnali), považuje se za odcizeného ducha doby, za *losera*. To, že by člověk pracoval většinu svého zaměstnaneckého života v jednom a tomtéž podniku, se stalo vzácností. Částečný úvazek, práce na volné noze, na dohodu či fakturu, outsourcing a častá změna místa, to je stále běžnější realita.

V mnoha oborech se stalo nejdůležitější výzvou udržet si své zaměstnance. Neboť na ně v proměnlivém světě nové ekonomiky čeká nespočet alternativ. Siamským dvojčetem flexibility se stala roztěkanost.

Také rozdíl mezi krátkodobým a dlouhodobým plánováním mizí. Zdá se,

že veškeré plánování se přeměňuje na krátkodobé, protože nikdo neví, jak bude svět (trhy, poptávka, klienti, studenti...) vypadat za pět let.

Ne že by bylo dříve všechno lepší. To rozhodně ne, já sám bych nechtěl žít v meziválečném období nebo v 50. letech. Nová flexibilita vytváří pravou svobodu. Hierarchické modely jsou ve větší míře nahrazovány modely na bázi sítě, projektové práce, přičemž organizační struktura se podřizuje aktuálním úkolům, a nikoli nákresu na zdi šéfovy pracovny. Zaměstnanci mohou mít pestré, rozličné formy začlenění do podniku, a to v závislosti na svých zájmech a přáních. Aby podpořily samostatnost, kreativitu a iniciativu zaměstnanců, zavádějí některé podniky experimentálně jakési „samořízení“. To jsou úžasné věci. Avšak negativní vedlejší účinky, jež nová ekonomika přináší, jsou evidentní. Především je to *vysoká zranitelnost* pro podniky i zaměstnance. Turbulence, změny rytmu a osvobození se od „píchaček“ a zlatých hodin dáva sice svobodu, ale ukazuje, že odvrácenou stranou svobody je prakticky vždy ztráta bezpečí.

Současný životní styl favorizuje určitý typ osobnosti. Přizpůsobivost, otevřenost, výbušná energie, rychlost a oportunistus se oceňují finančně i jinak. Jestli si někdo láme hlavu nad tím, proč se zaměstnání učitele ocitlo poslední dobou v útlumu, tady má vysvětlení. Učitelé povolání je totiž pevně svázáno s výdrží, stabilitou a s relativně pevným hodnotovým žebříčkem. To se do nové doby příliš nehodí.

Ti, kteří oběma nohama stojí v nové ekonomice (možná stačí jednou nohou), prožívají jako snad nejdůležitější vedlejší produkt daného vývoje ztrátu souvislosti. Neboť naše doba nepřipouští, aby člověk hleděl do budoucna optimisticky nebo pesimisticky, jediné, co garantuje, je fundamentální nejistota. Naše doba se nedá vystihnout tradičními pojmy, je nejasná a nezachytitelná. Jako by neměla žádný směr ani žádné historické vědomí, protože veškerá pozornost platí jen tomu, co se děje tady a teď.

Sennetta nejvíce zajímá poměr mezi jednotlivými oblastmi života, zvlášť vztah mezi prací a rodinou. Jeho informanti vypovídají něco ve smyslu: „Momentálně jsem velmi zaměstnán a nemám čas na rodinu, ale už brzy to bude lepší.“ Každý expert vám potvrdí, že manažeři podobné věty opakují v pravidelných intervalech, prakticky po celou svou kariéru. Vždycky to už brzo bude lepší. Jenže taková situace dávno neplatí jen pro lidi ve vedoucích pozicích. Nejrůznější povolání – žurnalisté, dealeři, tvůrci webových stránek – jsou konfrontována se zkušeností, že rychlý

čas práce pojídá pomalý čas soukromého života. Stres, deprese, nespavost a chronická únava se šíří směrem dolů po zaměstnanecké hierarchii až na úroveň, kde se nerozdávají zlaté padáky ani nevyplácejí milionové náplasti. A zatímco zaměstnání klade čím dál vyšší nároky, pociťují mnozí, že logika rodinného života obsahuje něco nepřipadného, problematického. Neboť právě rodinný život vyžaduje takový čas, kterého už nemáme nazbyt. Symptomy jsou snadno rozeznatelné jak ve vztahu mezi manžely, tak ve vztahu rodičů a dětí.

A teď začne moralizovat a naříkat nad všemi rozvody, pomyslel si možná čtenář. Ale to opravdu nemám v úmyslu. Vysoký počet rozvodů může signalizovat například vysokou životní úroveň. Když lze rozvod provést lehce, tak jako je tomu z mnoha důvodů v severní Evropě, pak se dá snadno uniknout z nešťastného svazku a budme rádi, že ona možnost existuje. Obzvláště ženy mají, zdá se, potěšení ze všech změn, které se v této oblasti za poslední desetiletí odehrály, muži a děti z obecného pohledu méně.

Rodinný život je pomalý, a proto neodpovídá naší době

Více či méně časté střídání životních partnerů indikuje fakt, že tyranie okamžiku se prodrala i do intimních sfér života, bez ohledu na to, jakou morální známku bychom tuto tendenci hodnotili. Klasická максима „dokud nás smrt nerozdělí“ vlastně také obsahovala určitý bezpečnostní ventil: volným a svobodným se člověk stal po smrti partnera. V dřívějších dobách se tak mohli mnozí znovu provdat či oženit, v podstatě však bylo manželství považováno za něco *dlouhodobého* a vlastně také *pomalého*. Indové, kteří povětšinou žijí v manželstvích, jež určili jejich rodiče, a neradi se rozvádějí, to formulovali asi takto: „Západní manželství začínají, když je láska na bodu varu, avšak teplota rok od roku klesá. Naše svazky začínají, když se skoro ani neznáme a nechováme k sobě žádné city, ale v průběhu let se vztah rozehřívá jako kotlík na mírném a vytrvalém ohni.“

Stejně jako román, diplomová práce nebo televizní seriál se manželství rozvíjí pomalým tempem, lineárně, kumulativně: prochází různými fázemi, z nichž každá nutně staví na té předchozí. Partneri procházejí „dobrým i zlým“, oba stárnou, mají své zvláštnosti, tloustnou, plešatí a mají vrásčité tváře. Občas se zdá, že v sousedovic zahradě vyrostla krásnější jablka. Člověk ztrácí schopnost žít v daném okamžiku, protože myslí už na ten

příští. Když leží práh k přechodu z jednoho manželství do druhého tak extrémně nízko, je jedním z následků třeba to, že mnozí určitou fázi vztahu nikdy neprožijí. Prostě proto, že začínají pořád od začátku, s bušením srdce a nejistotou: znovu malé děti, znovu půjčka na byt, znovu tchyně a tchán, znovu nákupy v Ikea, znovu dohadování o tom, jak se budou slavit Vánoce a tak dále. V tomto světle je sériová monogamie nejlepším příkladem, jak má život tendenci stát bez pohnutí uprostřed šílených zrychlení na přelomu století. Chodíme zpátky na „start“ – zas a zas, takže „zrání“ představuje fenomén naprosto cizí.

Manželství se ocitá pod tlakem tyranie okamžiku, neboť ta si žádá okamžité, *instantní* ukojení potřeb, stále nové okamžiky vzrušení, jež se stávají protipóly dějin, trvání a souvislosti. Tlak přichází zvnějšku i zevnitř. Rozvody jsou následkem toho, že rodinný život se stal jakýmsi zbytkovým rezervoárem času, který lze naplňovat nebo vyprazdňovat podle toho, jakou činnost máme jinak na programu. Říkáme, že je to položka, se kterou můžeme volně manipulovat. Terminologie tržní ekonomiky se šíří všemi směry, dokonce i tam, kde nemá co pohledávat. Pokud je funkce rodiny „vyprázdněná“ (jak naříkají sociologové už více než 30 let), dá se se tvářit v tvář novému způsobu myšlení opravdu obtížně definovat. Proto přibývá těch, kteří zůstávají mimo manželství po celý svůj život.

Hlavní starostí mnoha rodičů je slepování a propojování časových jednotek podle následujícího vzorce: „Ty dneska odvezeš X na hodinu houslí a já vyzvednu Y ve školce. Jestli pojedesh s oběma dětmi na chatu, abych mohl tento víkend pracovat, pak je vezmu na celý další víkend k mým rodičům. Mohla bys být dnes večer doma, abych mohl já na tu schůzi? Jestli budu moci jít zítra ráno dřív do práce, můžeme se další den prostrídat.“ Tím je rodinný život taylorizován, tj. získává povahu výrobní linky, zatímco pracovní život je čím dál flexibilnější a bohatší na výzvy všeho druhu.

Taková domluva probíhá podle vzorově demokratického modelu (což je aspoň pokrok ve srovnání s konkurenčním postojem – představuje to jakýsi přechod od ekonomického soupeření k politickým kompromisům). Jde však dost těžko napustit hlubším smyslem takové soužití, jehož hlavní náplní jsou časové rozvrhy a dohady. Právě pomalého času je nedostatek prakticky ve všech společenských arénách, proto se jeho utlačování v rodinném životě pociťuje jako bolestná ztráta. Mnozí zaměstnavatelé

dnes dávají přednost svobodným, kteří mohou bez problémů pracovat podle požadavků svého šéfa vlastně kdykoli. Dostanou k tomu třeba mobilní telefon se zaplaceným kreditem a neomezeným počtem volných minut, tak aby jim zaměstnavatelé mohli zatelefonovat v neděli v osm ráno a oznámit jim, že musejí ihned přijít do kanceláře.

Logika okamžiku postihuje rodinný život velmi tvrdě, neboť se přetahuje s logikou rodiny. Rodinný život totiž není náročný na aktivitu nebo kapitál, ale je extrémně náročný na čas. Parodií zavání termín „kvalitní čas“, tedy ona čtvrt hodinka, kterou prožívá plně zaměstnaný otec nebo matka s dětmi každý večer mezi večerníčkem a uložením do postýlky. V naší době, kdy muži i ženy zápasí v napjatém a náročném konkurenčním boji pracovního trhu, který smazává rozdíl mezi volným časem a pracovní dobou, je nanejvýš obtížné najít takový životní rytmus, aby v něm mohla naplno rozkvést specifika rodinného života, jako jsou pomalost, organický vývoj nebo důvěrnost.

Tyto úvahy jistě nejsou nijak originální. Pod tyranii okamžiku se rodinný život potýká ještě s dalšími problémy – uvedu dva z nich.

Ten první má co do činění s předáváním vědomostí a týká se rodičů i učitelů. Když se kultura proměňuje tak závratnou rychlostí – jež nás podle mínění mnohých připravila o půdu pod nohama –, není snadné rozeznat, co se má vlastně nová generace od staré naučit. Moudrost rodičů se automaticky za relevantní nepovažuje. Vždyť co může člověk narozený ve 40. letech naučit člověka narozeného v 70. letech o počítačích a jejich užití? Jak si může čtyřicátník myslet, že může patnáctiletého přiučit něčemu o nárocích multietnického soužití? A co ví rodičové o tom, jestli je nutné podívat se na Dálný východ a navštívit Latinskou Ameriku předtím, než začnu studovat, a jak je důležitý počet SMS přátelům za hodinu, aby se člověk neocítil v sociální izolaci, nebo jak je hloupé myslet si, že politika může na světě něco změnit? Čím jsou změny rychlejší a hlubší, tím probíhá kulturní přenos mezi generacemi problematictější. Nebo formulováno z jiné perspektivy: tím svobodnější jsou děti a mládež v utváření svých vlastních životních hodnot a obsahů. *Trvání* a *kontinuita* jsou poraženy, *spontaneita* a *inovace* vítězí. Zda je to dobře, nebo špatně, záleží na obsahu. Jen lidé, kteří neznají žádnou hodnotovou orientaci nebo si odvykli přemýšlet, věří, že inovace je pozitivní v každém případě. Plynové komory byly také inovací.

Tyranie okamžiku souvisí s kultem mládí

Dalším problémem je extrémní uctívání mladosti, mladistvosti. Prakticky ve všech ostatních společnostech kromě naší moderní má zralost, dospělost, ano, i stáří, vysoký status. Čestné místo ve společnosti a rozhodující hlas náleží dospělému muži nebo ženě-matce, tomu, kdo má etablovanou pracovní kariéru a bezpečně stanovenou identitu (nemluvím o národnostní, ale osobnostní identitě). Naproti tomu v moderním světě, který se začal proměňovat v druhé polovině 20. století, je největší ctností udržet si co nejdéle mládí. Čtrnáctiletí konfirmanti dostávali před válkou celkem běžně jako slavnostní dárek dózu na cigarety nebo umělý chrup; to představovalo symboly jejich dospělosti. Byli tím způsobili vydat se na moře a očekávalo se od nich – alespoň v dělnických kruzích –, že si začnou sami vydělávat na živobytí. Od té doby se rozdíl mezi životními fázemi zcela vymazaly. Smazání hranic postihuje i ostatní životní cykly, nejen mládí. Sedmiletým se servíruje silně sexualizovaná populární kultura a jsou pod stejným tlakem módy jako mládí v pubertě. Čtyřicátníci zase slyší ze všech stran, že by se měli snažit prodloužit si mládí, jsou nabádáni, aby usilovali o úpravu vzhledu, jako je lifting, transplantace vlasů nebo plastická operace, ale také, aby neustrnuli ve svých zaběhaných zvycích. Proto se cítí ve své identitě stále nejistí a proto jsou vděční za všechny nabídky a návrhy, jež jim nabízí trh v oblasti životního stylu a jeho produktů.

V naší civilizaci jsou kult mládí a krize v přenosu informací dva nejvýznamnější symptomy tyranie okamžiku. Kultura, jež nerespektuje zrání a stárnutí, ztrácí představu o tom, odkud přichází, a nemůže mít proto ani tušení o tom, kam míří.

Život v dospělosti se ve všech kulturách spojuje se zodpovědností, stálostí a plněním povinností. Když člověk dospěje, je jeho osobnost pevně daná, zformovaná. Člověk ví, kdo je, jaké si nese hodnoty, a ve většině případů pociťuje odpovědnost za své děti, partnery, rodiče. V mládí není člověk zaměřen jedním směrem, pohrává si, chce vyzkoušet všechny možnosti, které se mu nabízejí. Ještě nestačil provést závazné rozhodnutí. Kdybychom to měli přeložit do slovníku odpovídajícímu klišé naší doby, pak je mladý (nebo mladistvý) člověk vždy flexibilní, otevřený, připravený na nové úkoly. Kdo by nenabídl místo raději někomu takovému než těm, u nichž je už zřetelná fixace životního stylu a kteří mají jasné priority?

V nové ekonomice může být rozhodně pravda – alespoň v krátkodobé perspektivě –, že v mládí tkví recept na úspěch, avšak v jiných oblastech, například v rodinném, kulturním životě, osobním vývoji, to může být katastrofa. Vždyť všeobecná tendence k volbě mladého šéfa prozrazuje, že značná část hospodářství je zaměřena mnohem více na okamžik než na dlouhodobou perspektivu. Tržní ekonomika v tom jistě vidí *sense*, tedy smysl, aspoň krátkodobě, v kulturněhistorických souvislostech to však vzbuzuje vážné obavy.

Mladistvá kultura vnáší zmatek do zaběhaných kategorií jak v rodině, tak jinde. Pokud se coby mladistvá cítí nejen osmiletá dcera, ale i dvačtyřicetiletý otec, pak pak je velmi nesnadné najít fungující rozdělení rolí. V 50. letech nosily maminky dlouhý kabát a kabelku a tatínkové vycházeli jen v klobouku a vázance. Nebylo pochyb o tom, kdo je usazený a kdo ještě neposkládal své kostky legá do pevného tvaru. Kult mládí povstal z akcelerace kulturních proměn (hlavně nežústat stát, a minulost – co s ní?), padne jako ulitý požadavkům nové ekonomiky, tvrdě postihuje rodinný život, přičemž většinou označujeme za největšího viníka populární kulturu a reklamu. Copak není nápadné, že mladí a krásní lidé s perfektním úsměvem Colgate, silikonem na těch správných místech a suverénní gestikulací ovládají vrcholová místa v kultuře, pop-music, reklamě, americkém filmu a televizní předpovědi počasí? Tato diagnóza je jistě správná. Vždyť firmy typu H&M zřídka použijí prošedivělé padesátnice v reklamě na plavky, třebaže tento věk patří k „zajímavému segmentu trhu“. Filmové hvězdy nebývají – bez ohledu na pohlaví – ani staré, ani ošklivé. Ženám, jež se cítí neúspěšné a tlusté, novináři znova a znova připomínají míry a váhy Marilyn Monroe.

Obviňovat tyto povrchní fenomény by však bylo totéž jako zaměřovat jídlo s jídelním lístkem. Populární kultura může být dobrá nebo špatná, konvenční nebo invenční, ale vždycky představuje odraz vzorce, který leží pod povrchem. V předchozích kapitolách jsem ukázal, jaké vedlejší účinky má technologie na uctívání mládí. Další centrální oblastí, jež by si zasloužila pozornost, je spotřeba. Podle klasické definice se ekonomika dělí na „produkci, distribuci a spotřebu“. Přejít zaměření ekonomiky od výroby ke spotřebě lze ilustrovat na přestavbě objektu Aker Brygge v Oslu – ze starých dílen a továrních hal se stal chrám konzumu. Jisté je, že naše role jakožto spotřebitelů narostla v druhé polovině 20. století

do enormních rozměrů a boj o volné korunky a sekundy zákazníka se přitvrzuje každým okamžikem.

Spotřeba se vrší a souvislosti se vytrácejí

Nárůst materiálního bohatství lze jasně vidět ve všech průmyslových zemích, nárůst blahobytu je však diskutabilní. I nadále spotřebováváme stejné zboží jako naši rodičové a prarodičové (jistě s nějakými změnami v sortimentu, jaký představují slanečci v láku nebo krvavá tlačěnka), navíc však naše spotřeba roste dál a dál. Dvacetiletí jsou důvěrně obeznámeni s technologií mobilních telefonů, zatímco starší lidé si na SMS těžko zvykají. A nakupování – to není jen každodenní činnost, nýbrž i určitá forma rekreace, na kterou obětujeme nejednu těžce ušetřenou hodinu.

Ekonomický růst posledních desetiletí, jehož jsme svědky v celosvětovém měřítku, vysokou spotřebu předpokládá. Toho je možno dosáhnout buď tak, že se najdou nové trhy, nebo tak, že přimějeme existujícího spotřebitele ke spotřebě ještě větší. Děje se obojí.

Aby konzumenti byli schopni konzumovat více, musí buď spotřebovávat více druhů zboží, nebo častěji vyměňovat to, co už mají. Také v tomto případě evidentně dochází k obojímu. Oblečení i zboží označované za investici má rychle se zkracující životnost a domácnost obsahuje v roce 2000 podstatně více předmětů než v roce 1980. Výběr prudce narůstá ve všech oblastech, nejenom v informačních technologiích. Před nedávnem byl například představen *zelený kečup*. Producent pomýšlel i na modrý kečup, ale děti v testovací skupině ho nechtěly používat. Vidíme to na každém kroku: zahradní nábytek, typy žárovek, typy svíček, druhy slaných brambůrek, druhy chleba... Výjimek, jež na trhu se svými produkty neprorazí, protože Coca-Cola a Microsoft svůj monopol obhájí, je méně, než by byl Karel Marx hádal.

Staffan Linder^{*)} napsal o této vývojové tendenci originální knihu už v 60. letech, jmenuje se *Den rastlösa välfärds Människan (Blahobyt bez klidu a odpočinku)*. Jeho teze říká, že podstatu kapitalistického růstu tvoří jak větší produkce, tak větší spotřeba. Tato myšlenka dosud nemá – pokud je mi známo – žádné odpůrce. Připomíná pozdější slavnou knihu Daniela

^{*)} Staffan Burenstam Linder (1931–2000), švédský ekonom a politik, přednášel řadu let na univerzitách v USA, v období 1976–1978 byl švédským ministrem.

Bella o tom, že kapitalismus si vlastně protirečí v samotné podstatě – vyžaduje puritánskou pracovní etiku stejně jako hedonistickou etiku spotřební. Linder má však několik originálních myšlenek, které jsou pro naše téma navýsost relevantní. Vysoká spotřeba je nutná pro stimulaci produkce, vysoká produkce je nutná pro dosažení ekonomického růstu. V důsledku toho se musí konzumovat stále více během prudce se zkracujícího časového období. Volný čas se stává hektickou honbou za spotřebou.

Je zřejmé, že Linder, který psal knihu se zřetelem k vývoji v USA, měl ve všech podstatných bodech pravdu. Do Norska dorazily chrámy konzumu – nákupní centra s obřimi parkovacími plochami – teprve v 80. letech. Tady můžete v jakoukoli denní dobu zaparkovat a pěkných pár hodin nakupovat, konzumovat intenzivněji a efektivněji, než bylo možné kdykoli dříve. K efektivizaci konzumu přispívá také nákup přes internet.

I volný čas se začíná podobat hektickému tempu pracovní doby. Rychlost obměny knih, kompaktních disků, oblečení atd. je stále závratnější. Ve formě se udržujeme instantním způsobem – místo abychom vážili dalekou cestu do přírody, pěstujeme si kondici ve *studiu zdraví*, hotová jídla ohříváme v mikrovlnce a přitom se díváme na televizi. Vršení způsobuje, že na každou aktivitu nám zbývá velmi málo času. Jakou máme alternativu? Buď snížit objem času na každou svou činnost, nebo dělat několik věcí zároveň. Před pár hodinami jsem byl přistižen při činu, když jsem zároveň psal a telefonoval – kolega na druhém konci drátu uslyšel tukání klávesnice. Ať už zvolíme jakoukoli alternativu, pomalého, souvislého, koherentního času je minimálně. A tendence se přiosťruje: pohled na novinovou zprávu, které jsem před pěti lety věnoval třeba patnáct sekund, mi dnes stojí maximálně za pět sekund. Producenti těchto zpráv se trhu přizpůsobují – komprimují, zkracují, šijí na míru.

A o místečko je všude nouze. I navýsost efektivní spotřebitel, který tráví večery proklikáváním televizní nabídky, listováním novinami, při tom stihne rozesílat esemesky, pít pivo, chroustat brambůrky a kouřit, může svou efektivitu zvyšovat. Hranice možného ještě ani zdaleka nebyla dosažena. V průběhu jediného dne lze zkonsumovat mnohem více, než jsme zvládli dosud, musíme jen objevit, jak všechno stihnout.

Každá aktivita se – viděno izolovaně – od základů proměňuje. To se netýká jen enormního nárůstu druhů slaných brambůrek, jejichž nabídka se od

dávných let sedmdesátých mnohokrát znásobila, ale mnoha dalších oblastí našeho života. Pracuji v redakci kulturního časopisu *Samtiden (Současnost)*, jenž vychází už 110 let. Přes četné změny a celkovou modernizaci je to pořád stejný časopis, který založil Gerhard Gran v roce 1890. Současnost se snažíme zprostředkovat a komentovat širokým záběrem. Nabízíme pestrou nabídku článků, polemik, rozhovorů, esejí, analytické a reportážní publicistiky, věnujeme se přitom nejrozličnějším tématům, jako je biologie, kultura, nacionalismus a multikulturnost, literatura, problematika lidských práv, ekologie, nové technologie a jejich průvodní jevy. Nemáme dnes podstatně vyšší, ale ani nižší náklad než dříve, musíme se však smířit s tím, že se o arénu čtenářovy pozornosti dělíme s mnoha jinými a všichni si skáče do řeči. Všechno, co se publikuje, ať už je to denní tisk, časopis nebo kniha, znamená pouze fragment, malý kámenek v obrovské mozaice, pestrou kostku v nekonečné stavebnici. Nikdo si již nemůže namlouvat, že reprezentuje celé plátno. Celkem vzato je to úžasné, demokratické a pluralistické. A přece...

Rozkouskování práce, spotřebovávání rodinného života nás přivádí do světa za hranicí dosud běžně známých řešení. Každý z nás musí sám z těchto fragmentů vytvořit celek. Je otázka, jestli můžeme tento těžký úkol splnit, nebo jestli budeme život charakterizovat jako koláž, pro kterou jsou dramatické jednotlivosti, nápady a náhody směrodatnější než dlouhodobé plány, v nichž čas rychlý vítězí nad časem pomalým. Vlivný sociolog Zygmunt Bauman nazval jednu ze svých posledních knih *Life in Fragments (Život ve fragmentech)* a s tímto titulem rozhodně není osamocen. Informační společnost přináší celý vějíř nezamýšlených vedlejších účinků, z nichž nejvýraznější je právě ona fragmentárnost, tříštění, rozkouskovávání času na stále menší a menší částičky, přičemž dochází ke ztrátě vnitřní návaznosti a souvislosti. Výsledkem může být cokoli: stres či „nemoc jappee“, neurčitá diagnóza vystavovaná od 80. let v případech, kdy všechny projekty, na něž člověk nestačí, jsou poznamenány únavou a vyčerpáním. Ale také fundamentalismus (vyloučení nekonečné komplexnosti světa) nebo prostě ochromení akceschopnosti. Další symptom představuje politika bez vizí – to je jeden z nejdepresivnějších průvodních jevů.

A přináší nám právě takový vývoj efektivitu?

Než se dostaneme k tomu, co lze s tímto neradostným stavem udělat, chci se zastavit ještě u jednoho faktoru, jenž informační technologie doprovází. V rámci výzkumu, vzdělávání a ekonomické aktivity jsou všechny probíhající změny zdůvodňovány s odkazem na zvýšenou efektivitu. Ale nabízí se otázka, jestli náš život v informační společnosti s rozvinutými technologiemi skutečně efektivitu přináší. Naskýtají se tři možné odpovědi:

- ano, ale není to nejlepší, protože v oné závratné rychlosti zapomínáme na všechno, co má hlubší význam;
- ano, a to je moc dobře, protože tak dochází k růstu ekonomiky;
- ne, paradoxně dochází k jevu, kdy technologie efektivnosti působí jakoby proti svému záměru, řkejme tomu třeba prokletí...

I když se dá říct mnohé o vzájemném vztahu prvních dvou bodů, je c) nejzajímavější. Představte si, že by právě toto byl nejdůležitější průvodní jev informační revoluce. Totiž skutečnost, že dosažená efektivita zaostává za očekáváním. Fax se všeobecně rozšířil teprve deset let poté, co byl vynalezen. K vynálezu faxu mimochodem došlo během dlouhodobé stávky poštovních zaměstnanců ve Velké Británii v 80. letech.

Subtilnější typ vedlejšího účinku představuje ten, na který upozorňuje Paul Virilio pojmem „šedá ekologie“, tedy *znečišťování na dálku*. V okamžiku, kdy trysková letadla nahradila lodní dopravu, jako by přestal existovat Atlantický oceán. Až budou všichni připojeni bleskurychlými linkami k elektronickému světu, přestane existovat sousedství a sousedé. Abychom si uvědomili tyto souvislosti, potřebujeme historický přístup; jak to bylo kdysi, to si musíme buď pamatovat, nebo se to musíme dovědět, naučit, což není vůbec jednoduché, když žijeme pod diktaturou okamžiku. Právě v tomto smyslu je bezdějinnost, nehistoričnost nebezpečná.

I k informačním technologiím samotným se váží mnohé průvodní jevy. Organizéry jsou uspořádány takovým způsobem, aby většina uživatelů věnovala optimální organizaci času slušný časový objem. Nejmodernější počítačové programy se vytvářejí tak, aby se v nich uživatelé topili, ne aby dělali svou práci lépe. Aby se je naučili používat, musejí být vysíláni na časově i finančně náročné kurzy. Mobilní telefony a elektronická pošta mají rovněž podivné průvodní znaky. E-mailem můžeme komunikovat, kdy

chceme, postupně také kde chceme, mobilní telefon vykonává podobnou službu na základě starého dobrého rozhovoru. Jinak řečeno – tyto technologie uvolňují čas, zajišťují flexibilitu a kontrolu. Jak to však funguje doopravdy? Zatím je výsledek zcela opačný. E-mail a mobil vytvářejí takový typ flexibility, jež vyvolává očekávání, že člověk bude dosažitelný kdekoli a kdykoli. Když nejsem jeden den v kanceláři, zapnu počítač a hned se na mě sesype záplava e-mailů. Několik z nich končí větou: „Můžeš mi prosím zavolat dnes před půl druhou?“ Dokud je e-mailů přehledný počet a málo telefonujících, funguje technika jako osvobozující médium. V okamžiku, kdy počet zpráv přesáhne jistou prahovou hodnotu, zvrátí se výsledek v opak. Automobiloví nadšenci velebí svůj dopravní prostředek, umožňující svobodu pohybu bez omezení směru a rychlosti. Pokud však počet aut na silnicích překročí určitou míru, musejí auta zpomalit natolik, že je mohou předjíždět i cyklisté, přičemž děti nadále trpí akutními nemocemi dýchacích cest způsobenými zplodinami – pak i ti nejzatvrzelejší přestoupí na tramvaj, vlak nebo koło.

Při zavedení technologií, jež podstatnou měrou šetří čas, přece nikdo nepočítal s tím, že výsledkem bude nedostatek času a zrychlování. A přesto k tomu došlo. V tom asi spočívá odpověď na otázku ze závěru 5. kapitoly, totiž jak je možné, že exponenciální křivky růstu dříve nebo později splasknou, přestanou růst a zploští se.

Následkem rychlostních technologií není nutně větší rychlost. Typickým příkladem je automobilismus. Ten se vyvíjel zčerstva, jen v domovské zemi, USA, se mezi lety 1970–2000 ztrojnásobil. Přestože se investují miliardy na dálnice, mimoúrovňové křižovatky a tunely, rychlost se nezádržitelně snižuje. *Průměrná cestovní rychlost* auta na Manhattanu je 11 km/hod. Jiná velkoměsta jsou na tom ještě hůř, například Bangkok, kde si prý někteří majitelé aut nechali nainstalovat ve svých vozech toalety. Odhaduje se, že v Los Angeles padlo v roce 1994 za obět zpoždění v dopravě 2,3 milionů hodin. Washington D. C. uvádí, že průměrný řidič stráví v pouličních zácpách 71 hodin za rok. Dálnice se rozšiřují – a takřka mystickým způsobem se zase zaplňují. Několik hodin denně vypadají spíše jako nekonečná parkoviště než hyperefektivní dopravní tepny.

Počet minut spotřebovávaných při čekání na telefonické spojení určité také není zanedbatelný, i když jsem žádnou konkrétní statistiku nenašel. „Momentálně je obsazeno – jste v pořadí, čekejte prosím.“ Bylo by jisté

zajímavé spočítat, o kolik času na práci tímto způsobem přijdeme. Nebo o kolik chviliek na terase, fotbalových zápasů s dětmi, času na četbu něčeho pěkného či procházek v jarním slunci.

Nebo obdobný případ: železniční tunel označovaný jako Romeriksport spojuje Oslo s městem Lillestrøm. Když byl po řadě neuvěřitelných skandálů v roce 1999 otevřen, zkrátila se cesta o 14 minut. Přestavba železniční sítě související s výstavbou letiště Gardermoen (celkem 55 kilometrů) stála v souhrnu 10 miliard norských korun, z čehož 9 miliard je nadbytečných. V současnosti jde o nepoužívanější železniční trasu v Norsku, neboť spojuje metropoli s jejím letištěm. Veškerý čas, tedy i čas cestovní, lze vyjádřit v penězích, takže také v tomto případě se dá jistě přesně vypočítat, jak dlouhá bude návratnost zmíněného projektu. I když: mám svoje pochybnosti; a to nejen proto, že devítimiliardové navýšení prý odpovídá očekávaným tržbám v nejbližších 30 letech. Časová úspora bude totiž takřka současně požírána prodlevami v dlouhých frontách u pokladen, při čekání na vlak, v dopravních zácpách a podobně.

To se týká i samotných letů. Doba letu mezi Oslem a ostatními evropskými městy je tak krátká, že člověk rád uvěří, že z Osla do Londýna nebo do Kodaně to trvá jen půldruhé, respektive tři čtvrtě hodiny. A zapomíná na dlouhé prostoje a „mrtvý“ čas při čekání a bezpečnostních kontrolách. Čekání na přidělení volného letového prostoru, když je nebe nad letištěm přeplněné. Popojíždění z předměstí do centra, ucpané silnice, jimiž neprojde ani taxík. Časová rezerva, kterou člověk musí započítat, aby stihl letadlo. Bleskový čas letu mezi Oslem a Kodaně je překryt pomalým časem stráveným v terminálech a dopravou z a na letiště. Netrpělivost se tak jeví jako funkce prudkých přechodů mezi rychlým a pomalým časem.

Vlak je ve srovnání s autem a letadlem na trhu propagován coby klidný a nestresující dopravní prostředek. Ve vlaku člověk nachází kontemplativní klid, kdy si může číst, vypít kávu a při pohledu z okna relaxovat nebo přemýšlet o životě.

Zároveň vidíme tendenci k tomu, že i v nuceně pomalých situacích se dere na povrch rychlost. Informační technologie nám přece ochotně pomohou vyplnit pauzy. Rostoucí trh s notebooky přímo souvisí s nárůstem čekacích dob na letišti a vůbec by mě nepřekvapilo, kdyby se někdy našla návaznost mezi mobilním telefonem a zácpami na silnicích. V Norsku je

současné používání auta a mobilu tak rozšířené, že v roce 2000 muselo být zavedeno nařízení, že řidič musí mít k dispozici telefon se sadou handsfree, aby se dopravní riziko neúměrně nezvyšovalo. Některé místní vlakové linie jsou vybaveny televizními monitory, moderní vlak z letiště Arlanda do centra Stockholmu vysílá aktuální zprávy, zatímco vlak z letiště Gardermoen do centra Osla promítá přírodní scenerie a zasněžené horské vrcholky, možná ve víře v potenciál vlakové dopravy udržet pomalý čas. Těžko říct, zda je člověk výkonnější, když vyplňuje mezičasy tímto způsobem, ale já slyším stále více lidí kolem sebe říkat: „Abych vůbec něco udělal, musím jet na chatu.“

Nepřímé dopady používání počítače jsou tak pestré a rozsáhlé, že by si žádaly samostatnou knihu. Už dříve jsem se o některých zmínil, přidávám tedy ještě jeden: pro všechny, kteří vytvářejí texty, představuje nejvyšší hodnotu souvislá koncentrace. Pro práci na počítači je nejdůležitější, aby klávesnice a obrazovka pracovaly tak, jak mají, aby člověk nepřišel o cennou koncentraci kvůli myšlenkám na technologické postupy a nemusel se rozptylovat technikou, a místo toho se mohl soustředit na obsah. Mé první počítače byly velmi primitivní předměty, vystřídal jsem jich pěknou řádku. Nejlépe se mi pracovalo s Macintoshem SE. Displej byl malý, černobílý, avšak ostrý. Pevný disk měl paměť na libovolný počet pojednání a studií, ale žádný jiný program. Nikdy jsem nepsal s takovým soustředěním jako tenkrát, na začátku 90. let.

Potřebujeme tyto technologie používat rozumným způsobem, ne nad nimi lámat hůl. Spisovatel Olaf Havnes vypráví, že když začal psát, pořídil si notebook a vyhodil všechny funkce až na textový editor, pak se dal do práce. Možná bychom se do této polohy měli dostat všichni, podle svého místa v informační společnosti. Otázka už možná nezní „proč?“, ale „jak?“